

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXV – leto 1979/80 – št. 4-5

Jezik in slovstvo

Letnik XXV, številka 4-5
Ljubljana, februar 1979/80

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številčk)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Aleksander Skaza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Breda Pogorelec (jezikoslovje),

Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Tehnični urednik Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednik), Anka Dušej, Marjan Javornik, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 80.– din, polletna 40.– din, posamezna številka 10.– din

Za dijake in študente, ki dobivajo revije pri poverjenikih, 40.– din

Za tujino celoletna naročnina 150.– din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake

in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina četrte in pete številke

Razprave in članki

- 101 *Jože Koruza*, Slovenska dramatika po letu 1965
- 107 *Tjaša Miklič*, Nekateri glagoli premikanja
- 115 *Viktor Majdič*, »Popravljeni« Cankar
- 123 *Jože Toporišič*, Dve lekciji za usmerjeno izobraževanje

V spomin

- 130 *Drago Šega*, Beseda Antonu Ocvirku ob odprtem grobu

Literarnozgodovinski problemi, gradivo, komentarji

- 131 *Joža Mahnič*, Pričevanja iz preteklosti
- 134 *Miran Hladnik*, Leposlovje prvih majnikov
- 137 *István Fried*, István Sándor o Slovencih

Metodične izkušnje

- 141 *Vida Medved-Udovič*, Metodološki pristop k sodobni dramatiki

Ocene in poročila

- 143 *Helena Poláková*, Prispevek k metodiki literarne vzgoje
- 145 *Antonina Grybosiova*, Nekaj novosti iz poljskega jezikoslovja
- 148 *Tone Pretnar*, Jezikovna pogojenost, oblikovalna tvornost in slogovna zaznamovanost poljskega naglasnega verza

Zapiski

- 150 *Viktor Smolej*, Kugy, dezej, Smolle ipd.
- 152 *Herman Vogel*, Bolj pojasnilo kot zagovor

Iz dela Slavističnega društva Slovenije

- 152 IX. mednarodni slavistični kongres
- 4-5/3 Prejeli smo v oceno

Jože Koruza

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVENSKA DRAMATIKA PO LETU 1965

Zaris osrednjih inovativnih prizadevanj*

Po letu 1945 so še vse do začetka petdesetih let odločno prevladovala v slovenski dramatik oblikovalna izhodišča socialnega realizma. Sredi petdesetih let (in posamično že poprej) pa se je slovenska dramatika začela dokaj naglo in odločno postavljati po robu realizmu, najprej z dramatskimi besedili samimi, kmalu pa tudi načelno. Iz različnih osamljenih iskanj in mimo njih se je okrog leta 1960 izoblikovala nova dramaturgija, ki sem jo poimenoval za ontološki nadrealizem.¹ Njen nosilec je bila generacija takrat približno tridesetletnih pisateljev, od katerih so se kot dramatik najbolj uveljavili Dominik Smole, Primož Kozak in Gregor Strniša. Po svoji zunanji obliki je bila dramatika teh pisateljev dokaj raznorodna, vendar jo tesno povezujeta vsaj dve hotenji. Na oblikovalni ravni jo druzi dosleden odklon od realizma, ki se jasno kaže tudi v takšnih dramah, ki na videz črpajo snov neposredno iz življenjske stvarnosti. Druga skupna poteza te dramatik pa je močna filozofska angažiranost v smeri eksistencialne in ontološke problematike. To hotenje bolj ali manj določno izpričujejo vsi dramatik te generacije, zlasti pa je določna in značilna izjava Primoža Kozaka iz leta 1961:

»Ne gre za nobeno pragmatično, bodisi pedagoško bodisi propagandno ali celo zabavno funkcijo gledališča. Gre za njegovo ontološko funkcijo. Spajati ljudi v skupnost, jih združevati v enovit kulturni organizem, ki edino kot tak lahko obvladuje in s preseganjem, nadraščanjem ustvarjalno rešuje problematiko, kakršna prihaja iz zgodovine ter hkrati zida človeško stavbo sodobnosti, pomeni buditi v človeku njegov bitni notranji razpon in ustvarjati notranjo napetost med tem, kar je v človeku končanega, rutinerskega in razkrajajočega – se pravi mrtvega, in tem, kar je dejavnega, sintetizirajočega in resničnega – se pravi človeško živega. Pomeni razkrivati in razvijati človeka kot moralično, se pravi *antinomično* bitje, ki v trajnem notranjem naporu presega svojo človeško smrt in uresničuje svoje preseganje v dejanju in delu.«²

Kljub temu, da se je opredelil proti pragmatičnosti, je Kozak zahteval od sodobne dramatik, naj budi v ljudeh »bitni notranji razpon«. Nova smer v slovenski dramatik se torej ni odrekla idejnosti v gledališču niti aktivističnemu poslanstvu dramatik; izvršil se je le viden idejni premik, menjala se je vsebina apela na občinstvo, menjala pa se je tudi oblika dramskega sporočila. Novi aktivizem je šel predvsem v smeri etičnega ozaveščanja. To poslanstvo sodobnega gledališča je še bolj določno izrazil Dominik Smole nekaj let poprej, in sicer v zvezi s svojo igro *Potovanje v Koromandijo*:

»Potovanje je ... domala agitacijski poziv k osveščenosti sodobnega človeka ter protest proti duhovnemu mrtvilu, moralni inferiornosti in cinizmu, proti topi samozadovoljnosti, snobizmu – vsakršni laži torej. 'Potovanje v Koromandijo' nikakor ni igra o nekem nedoločljivem hrepenjenju, temveč naj bi bila agitator za boljšega, osveščenega, popolnejšega človeka, ki je današnjemu svetu ... tako zelo potreben.«³

Torej so dramatik ontološko nadrealistične smeri odkrito priznavali svojo idejno angažiranost in hkrati trdno verovali v ozaveščevalno moč gledališča v sodobni družbi.

* Referat na zborovanju Slavističnega društva Slovenije 15. dec. 1979 v Ljubljani, zamišljen kot orientacijski prispevek za raziskave slovenske književnosti po letu 1965, ki jih za prihodnja leta načrtuje katedra za slovensko književnost na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

¹ J. Koruza, *Dramatika, Slovenska književnost 1945 – 1965 II*, str. 5–192

² P. Kozak, (prispevek k anketi) *Slovensko sodobno gledališče, Perspektive I, 1960/61*, str. 1138.

³ D. Smole, »Potovanje v Koromandijo« (Avtorjeva beseda na razčlenbeni vaji v SNG), *GLLjD XXXV, 1955/56*, str. 342.

V takšno funkcijo gledališča pa je že v času, ko je ta dramatika povsem obvladovala slovenski kulturni prostor in dokončno pridobila slovenskemu dramskemu ustvarjanju reprezentativno mesto med zvrstmi literarnega oblikovanja, torej v šestdesetih letih, odkrito zdvomila mlajša generacija. Prvi, ki je ta dvom določil in ustvarjalo izrazil, je bil Dušan Jovanovič z »igro v dveh delih« *Predstave ne bo*, objavljeno v Perspektivah leta 1963. Igra, ki je oblikovana s sredstvi odrskega deziluzionizma in ima značaj parodije na kakršnokoli angažirano dramaturgijo, predstavlja v slovenski dramatici prvi dosledni poskus antidrame v groteskni dramaturški smeri, kakršno je odprl francosko piščoči romunski dramatik Eugene Ionesco. Jože Javoršek, ki je vnesel vednost o tej dramaturgiji »pariške avantgarde« sredi petdesetih let v slovensko kulturno javnost, je bolj po oblikovni, totalno gledališki plati dojel njene intencije, medtem ko mu je bilo njeno idejno ozadje bolj ali manj tuje; to nazorno kažejo zlasti Javorškovi dramski poskusi, ki jih je po lastni izjavi snoval v duhu te avantgardne dramatike in v neposredni povezavi z njenimi predstavniki. Peter Božič, ki se je tej smeri intuitivno približal v znatno večji meri od Javorška, je vendar v svojih dramskih besedilih ohranjal vseskozi vidno ontološko usmerjeno angažiranost, kar daje njegovim igram značaj modernih moralitet. Tako je šele Jovanovič s prvencem *Predstave ne bo* dokončno očistil slovensko dramaturgijo tradicionalističnih oblikovalnih prijemov in ideološke vezanosti oziroma obveznosti.

Takoj za tem dramskim poskusom je Jovanovič napisal igro *Norci*, ki pa se je v tisku in na odru pojavila dosti pozneje.⁴ Z njo se je že vidno otresel tujih pobud in nakazal lastno dramaturško koncepcijo, ki ji je sledil in jo še dalje razvijal v nekaj poznejših delih. V *Norcih* na značilno ludističen⁵ način streže le odrski učinkovitosti in presenetljivosti brez kakršnihkoli pragmatičnih pretenzij. S takim oblikovalnim prijemom se je lotil dotlej najbolj ideološko obvezne in za ironijo nedostopne tematike v povojni slovenski dramatici – revolucije. Pri tem se je izognil kakršnikoli aluziji na neko konkretno družbeno dogajanje. Iz mehanizmov, ki ustvarjajo in spremljajo revolucije, je avtor zgradil brezsmiselno, vendar vseskozi živahno in dokaj duhovito igro. Najbolj značilen Jovanovičev dramaturški prijem je ta, da vsako postavljeno situacijo, čim zadobi kolikor toliko mimetično avtentične razsežnosti življenjske resničnosti, že v naslednji sceni razvrednoti ali obrne. Ta prijem temelji na principu gaga,⁶ ki se ga tudi v običajni podobi Jovanovič pogosto poslužuje v svojih igrah.

Jovanovičeva igra *Norci* se odigrava na treh prizoriščih, v podstrešni študentovski sobi predmestne hiše, v brivnici, ki je v pritličju iste stavbe, in na cestnem križišču pred to hišo, na katerem je tudi gostilna s vrtom. Iz zadnjega prizora je celo razvidno, da si Jovanovič zamišlja sceno simultano sestavljeno iz vseh treh prizorišč, kar kompozicijsko od daleč spominja na Grumov *Dogodek v mestu Gogi*. Vendar gre za povsem realistično oblikovan odrski prostor, dejanje, ki se odvija v njem pa je daleč od mimesis.

V prvi sceni se seznanimo s petimi študenti in eno študentko, njihovimi anarhoidnimi odnosi do sveta in z njihovim odnosom do gospodarja, tipičnega malomeščana starega kova. V drugi sceni v ta enolični predmestni svet nenadoma in nepričakovano vdre skupina oborožencev, ki rekrutira nove borce za neko revolucijo. Dasi so nosilci te revolucionarne

⁴ D. Jovanovič je igro podnaslovlil »zgodovinska igra 63« (torej po letu nastanka) in bi morala biti tiskana v Perspektivah leta 1964, vendar je revija prej nehala izhajati. Tako je bilo besedilo prvič objavljeno v Problemih (VI, 1968, str. 313–353), nato pa še kot knjiga (Mrb. 1970), uprizorjeno pa v sezoni 1971/72 (prem. 8. okt. 1971) v Slovenskem ljudskem gledališču v Celju.

⁵ Pojem *ludizem* se je uveljavil v sodobni slovenski literarni kritiki in esejistiki (T. Kermauner) za označevanje tiste avantgardistične smeri, ki pojmuje literarno ustvarjanje kot igro. Za literarnoteoretični termin sta ga sprejela oba sedaj uporabljena slovenska priročnika, Mala literarna teorija M. Kmecla (Lj. 1976, str. 114, 115) in leksikon Literatura (ur. J. Kos, Lj. 1977, str. 136).

⁶ Angleško-ameriškega termina gag (beri: gég) za tipični situacijsko komični prijem burkaške tradicije od antičnega mima do groteske ameriškega nemega filma (prav tu je dosegel tehnično dovršenost in polni razmah) ne upoštevata niti Kmeclova Mala literarna teorija niti priročni leksikon Literatura, pač pa imamo v slovenščino preveden esej češkega dramatika Václava Havela Anatomija gaga (prev. V. Janova, GLLJ D XLVIII, 1968/69, str. 299–305), od koder navajam za ilustracijo uvodni primer: »Če nekdo joče nad svojo mrtvo ženo, to ni gag. Če nekdo meša gin-fizz, tudi to ni gag. Če pa Chaplin dobi obvestilo, da mu je umrla žena, se obrne vstran in se stresa od joka, nato pa se spet obrne k nam in ugotovimo, da se sploh ni jokal, ampak si je mešal gin-fizz, je to gag.« (Tam, str. 299.)

akcije, ki glede na uporabljene fraze hoče biti radikalnejša obnovitev ljudske revolucije iz druge svetovne vojne, označeni že v naslovu igre kot norci in se na sceni pojavijo oblečeni v bolniške halje, dobiva njihovo ravnanje resne dimenzije. Še bolj radikalno in obvezno obliko dobi ta akcija s privrženci, ki sledijo skupini pobeglih norcev. Tak je na primer Aktivist, ki pride v tretji sceni novačiti študente. Pomisleki študentov do vsakršne osmišljene dejavnosti morajo pod prisilo popustiti, zmaga ohranitveni nagon in končno se vsi pridružijo Aktivistu. Toda tedaj se tako skrbno zgrajena revolucionarna akcija, ki je zadobila že dramatične dimenzije, v hipu razblini, v četrti sliki se pojavijo spet Norci, iniciatorji in voditelji vstaje, pijani – od vode, ki so se je napili pri brivcu, študentje pa z njimi zapoje himno, v kateri je celotna akcija okvalificirana za »hec«.

Kljub temu se idejno razvrednotena in onesmišljena revolucija nadaljuje skozi celotno drugo dejanje, in to tudi potem, ko Norce spet spravijo v umobolnico. Strasti, ki so jih razdivjali, se ne morejo tako naglo unesti in panika, ki so jo sprožili, ne tako hitro poleči. Dejanje se konča z novim presenetljivim obratom:

GLAS V ZVOČNIKU: Posebno obvestilo. Obveščamo vse občane, da je bil v poznih popoldanskih urah zadušen državni udar, ki ga je poskusila izvesti skupina nevarnih maniakov, ki so včeraj ob peti uri trideset minut zbežali s klinike za duševne bolezni v Spodnjem Logu.

Zabloda duševno bolnih je tragična, a vendar razumljiva, toliko bolj obsojanja vredna pa je odločitev tistih, ki so se prostovoljno ali iz kakršnih koli drugačnih vzrokov priključili avanturi norcev in s tem izpričali svojo osebno nezrelost ter absolutno pomanjkanje socialistične družbene zavesti. (*Jakost glasu upada.*) Brzjavnost čestitke ob zadušitvi upora, (*Zavesa pada.*) so poslali: ... (*Zavesa obstane nekeje na polovici. Zadnji besedi preglasijo rafali, grmenje bomb in granat. Z leve priteče ženska z otrokom.*)

ŽENSKA: (*Histerično.*) Križana goral Vračajo sel Vračajol! (*V neposredni bližini bombna eksplozija. Ženska z otrokom v naročju se vrže na tla.*)⁷

Tretje dejanje se odigrava spet pretežno med študenti. Gre za ponovno vzpostavljanje normalnega teka življenja, v katerega pa se študentska peterica z dekletom vred ne more kar tako vključiti. Zorči, ki je bil v začetku edini izraziti karierist in ki se je zato le s težavo odločil za priključitev revoluciji Norcev, je zdaj povsem obseden od minule avanture. Med popivanjem se konflikt med ciničnim Tinetom in vse bolj fanatičnim Zorčijem stopnjuje in zastruje, hkrati pa se oba vse bolj preobražata v duševna bolnika. Bolezen, ki so jo prinesli v doganjanje pobegli duševni bolniki, je rodila dve nasprotujoči si reakciji prav tako bolnih dimenzij. Konflikt se konča tako, da Tine označi Zorčija za »usranega profesionalnega ideologa«, kar enači z norcem. Zorči pa ga ustrelj. Toda ta smrt ne vnese v igro nikakršnih tragičnih razsežnosti. Kolikor bi jih mogli zaslediti v Duksovem »žalovanju« za prijateljem, jih razvrednoti narejena patetična poza:

DUKS: (*Komedijantsko.*) Kaj? Kdo? Kdaj? Kako? (*Igra razburjenje, se vrže na truplo, ga treplja po licih, trese, mu daje umetno dihanje itd.*) Kri! Kri ... (*Tragično zlomljen.*) Moj prijatelj je mrtev in moji sovražniki živijo ... ol... o... o... ol... ol... Glej, glej Tine, tu pri tvojem truplu dajem prisego za krvavo, kruto maščevanje. Ne bo mi ušel, kdorkoli že je! Raztrgam ga, podvržem ga najhujšim mukam, razedinim ga – pa če je stokrat moj lastni sin. (*Vojku.*) Kdo je, povej!⁸

Namesto s tragedijo imamo opraviti s parodijo tragičnega stila. In prav tu se najbolj dočno pokaže drugo temeljno sredstvo Jovanovićeve dramaturgije: kar mu pomeni na kompozicijski ravni gag, to mu pomeni na slogovni ravni parodija. Tipične rečenice političnega žargona, novinarskega poročanja in tudi pogovornega jezika imajo le parodijsko, vsebinsko izpraznjeno ali obrnjeno funkcijo. Jovanović pogosto z eno govorno plastjo razvrednoti drugo, to spet s tretjo, in tako se nam idejno ozadje, če ga hočemo iskati v njegovem besedilu, sproti izmika. Da pa ima celotna igra značaj parodije na družbeno angažirano dramatik, najbolj zgovorno dokazuje njen konec. Poanta Jovanovićeve igre so namreč besede

⁷ D. Jovanović, Norci, Zgodovinska igra 63, Mrb. 1970, str. 37, 38.

⁸ Tam, str. 51.

DUKS: Ta roka bo kovala svet.⁹

S temi besedami prenese v Cankarjevih *Hlapcih* Jerman revolucionarno izročilo svoje dejavnosti na kovača Kalandra; prav *Hlapci* pa so v povojnih letih veljali za najbolj določno revolucionarno izpoved našega simbolističnega dramatika in so doživeli v takšnem tolmačenju ustrezni realistični odrski postavitvi velik gledališki uspeh. Zato je Jovanović postavil po takšni interpretaciji ključne besede Cankarjevega teksta v usta pijanemu Duku, ki ga je miličnik pravkar aretiral zaradi kaljenja nočnega miru, da jih naslovi na otroka, ki je slučajno izgubljen prital po ulici. Parodistični značaj tega citata v Jovanovičevem besedilu še poudarja zadnje uprizoritveno navodilo:

(Duku in miličnik odideta, Janezek stopi do sredine, se vrti v krogu, ozira, obstane, sede na tla, zajoka. Zgoraj na pogradu živahno premikanje.)⁹

Jovanović je razrahljal slovensko dramaturgijo in odprl možnosti za radikalne dramske eksperimente. Zanj je značilno vsebinsko praznjenje odrskih besedil in vzpostavljanje absurda brez filozofskih izpeljav, hkrati pa tudi kompozicijska preračunanost in spretnost, pri čemer se kažejo izkušnje gledališkega praktika, poklicnega režiserja. Sledila mu je vrsta mlajših piscev in tudi nekaj starejših, od katerih so vsaj najbolj zanimivi oblikovalci odrskih besedil, Rudi Šeligo, Pavel Lužan, Franček Rudolf in Milan Jesih, ubirali bolj ali manj samosvoja pota. Nekateri (Lužan, Rudolf) so sicer v začetku napravili viden korak nazaj v primeri z Jovanovičem, vendar so v kasnejših delih radikalizirali dramaturško preskušanje in inovativnost.

V reduciranju vsebine in fabule dramskega dejanja je šel morda najdlje Pavel Lužan v nekaterih besedilih svoje srednje razvojne faze, na primer v *Salto mortale* (1974). Tu je doglal smer, ki jo je nakazal Jovanović v svojem prvem dramskem besedilu. Dve nastopajoči osebi sta označeni povsem neopredelljivo kot TIP 1 in TIP 2, njuno ravnanje in dialog pa sta racionalno povsem nemotivirana. Dialog se začne s povsem medmetnim izražanjem:

(Na odru je postelja, na levi in desni stol; na levega je oprt tip 1, z nožem v roki na preži; na desnem sedi tip 2, z nožem v rokah in zvit vase, stisnjen, napet.)

TIP 2: Aal (premor) Aal (premor) Aal (premor) Aal

TIP 1: Ul

TIP 2: Aal

TIP 1: Uul *(se premakne, s stolom v rokah in gre proti tipu 2, ki v nekakšnem transu naperja nož)*

TIP 1: Uul

TIP 2: Aal

TIP 1: Uul

TIP 2: Aal *(glasovi postajajo glasnejši in se stopnjujejo do krikov)*¹⁰

Dialog prehaja potem iz krikov v zmerjanje in psovanje in končno v zaključene povedi. Vsebinsko je niansiran od skrajne sovražnosti in napadalnosti do nežnosti, vendar govorca vseskozi govorita drug mimo drugega, njune akcije pa so usmerjene v prazno. Povsem v skladu s takšnim potekom igre je tudi njen zaključek:

TIP 2: Norec je norec, ne veš, kaj je noč!

TIP 1: Dobro ...! In zdaj?

TIP 2: Jaz tudi ne vem!

TIP 1 *(stopi vstran)*: Veš kaj! Dokončajva, kar sva začela!

TIP 2: Pa dajva, čas je. Dokončajval *(vzameta noža in stopata počasi z naperjenima nožema drug proti drugemu; na sredi poti se srečata, ustavita, spustita nože na tla, potem stopita vsak do svojega stola: oba istočasno sedeta; naslonita se; prekrizata nogi; položita roki v naročje; in potem raztegneta usta v nasmeh; tema)*¹¹

⁹ Tam, str. 54.

¹⁰ P. Lužan, *Salto mortale*, Problemi XII, 1974, št. 2-3, str. 37.

¹¹ Tam, str. 42.

V smeri razkrajjanja opredeljivosti dramskih oseb je šel še dalje od Lužana Milan Jesih, verjetno najbolj nadarjen in gotovo najbolj duhovit pisec med mladimi slovenskimi dramatikami. Njegovo najbolj eksperimentalno gledališko besedilo so *Grenki sadeži pravice* (1973/74) z značilnim podnaslovom »interpelacija v enem nonšalantnem zamahu«. Ta Jesihov tekst predvideva samo štiri igralce, ki so označeni kot Dajavec, Jemavec, Gobavec in Grbavec. Po ustaljenih merilih to niso nikakršne dramske osebe. Njihova imena nimajo zveze z njihovo funkcijo v besedilu igre. Ta funkcija se namreč menja iz prizora v prizor oziroma iz dialoga v dialog. V vsakem dialogu so osebe nosilci drugih karakteristik, postavljene so v drugačen govorni položaj, ki nima s poprejšnjim in sledečim niti logične niti asociativne povezave. Tako govorijo tudi isti igralci zdaj v ženski, zdaj v moški osebi in je pri tem tudi vseeno, ali jih gledališko predstavljajo igralci ali igralke. Igralci v uprizoritvi te igre ne oblikujejo niti dramskega značaja niti tipa, pa tudi ne enovite tipizirane postave (kakor pri Jovanoviču in Lužanu), marveč so le nosilci vrste različnih vlog, v katerih se levijo iz prizora v prizor.

Jesihova igra je niz krajših in daljših dialogov med dvema, tremi ali vsemi štirimi »osebami«. Posamezni dialogi so tipični govorni položaji iz življenjskega vsakdanjika ali iz literarnih klišejev, seveda svobodno preoblikovani po avtorjevem literarnem okusu. Jesih jih družijo v nekakšen cikel brez razvidne vsebinske podlage, vendar po nekem kompozicijskem načrtu od bolj enostavnih do bolj prepletenih po obliki, od literarno iskanih preko vsakdanjih privatističnih do družbenogovorniških po vsebini. Vsekakor je Jesihova dialoška dramaturgija daleč od Kozakove. Primož Kozak je v svojih dialogih (*Dialogi, Afera*, deloma še *Kongres*) izrazito filozofsko angažiran, Jesih povsem brezobvezen. Tudi tipanje za pomenom naslova igre se nam kmalu izkaže za brezplodno. Pozornemu bralcu ali gledalcu se sicer zazdi, da je ključ do pomenske razrešitve naslova in s tem do neke ideje igre v enem od osrednjih dialogov, v katerem se pojavljata besedi »pravica« in »sadež«:

DAJAVEC: Ti povem, da v Ljubljani ni enega oreng lokala.

JEMAVEC: Včasih je bil Slamič.

GRBAVEC: Ni in ni pravice na svetu.

JEMAVEC: Ne govorimo o svetu, ampak o Ljubljani.

DAJAVEC: Včasih, že zdavnaj, smo se zbirali v Mesingu.

JEMAVEC: Takrat sem bil jaz še v Črnomlju.

DAJAVEC: Zdaj pa nimaš lokala...

GRBAVEC: Ni in ni in ni pravice na svetu, vam rečem!

DAJAVEC: Ni govor o pravici, marveč o lokalih.

JEMAVEC: Ne smem biti preveč strog, preveč trd.

DAJAVEC: Pa tudi ne preveč mehak, popustljiv.

GRBAVEC: V takšnem emocionalnem stanju bi se jaz najbrž izogibal velikih odločitev. Lahko narediš več škode kakor koristi.

DAJAVEC: Daj času čas.

GRBAVEC: Počakaj, da boš trden v čustvu in v nogah.

JEMAVEC: Človek je tako nemočen, tako droben sadež sveta.¹²

Iz navedenega, zlasti iz zadnje replike bi lahko sklepali, da je človek tisti grenki sadež pravice, ki je ni na svetu. Toda to bi bilo najbrž lovljenje za pretanke bilke. Celoten kontekst dialoga, ki prehaja iz preprostega kramljanja v krčmi do tipičnega gostilniškega »filozofiranja«, ki ga v pogovor dosledno vsliljuje Grbavec, je premalo tehten in obvezen, da bi lahko iz njega delali tako daljnosežne interpretativne sklepe. Tako lahko trdimo, da sodi naslov v isto vrsto Jesihovih domislekov, kakor večina dialogov samih. Tudi konec igre je na isti ravni dramske predstavitve. Brez predhodnega motiviranja in brez kakršnihkoli namigov v poprejšnjem besedilu se v zadnjem dialogu naglo zvrste štiri v dramatik

¹² M. Jesih, *Grenki sadeži pravice*, *Interpelacija v enem nonšalantnem zamahu*, Mrb. 1978 (Znamenja 55), str. 27.

pogosto uporabljene oblike človeške smrti: umor z nožem, zastrupitev, ustrelitev in samomor. Pri tem so popolnoma odsotne vsakršne druge poteze tragičnega mimo smrti samih. Tudi te smrti sodijo v igro, ki je temeljna drža Jesihove dramatike.

V kratko obravnavanih odrskih besedilih je bilo razvidno eksperimentiranje in redukcija predvsem v dveh smereh, na področju dramske fabule in v oblikovanju dramskih oseb. V prvi smeri gre razvoj od svobodnih presukov dejanja v nepričakovano smer pri Jovanoviću do odsotnosti prave fabule pri Lužanu in svobodne zgradbe pri Jesihu, torej od ostankov fabuliranja do razvidne montaže kot najbolj moderne oblike dramske zgradbe. Na drugem področju gre razvoj od reduciranja karakteristik dramskih oseb na abstraktno raven pri Jovanoviću (*Predstave ne bo*) in Lužanu do Jesihovega postopka, ko sploh ne gre več za dramske osebe v pravem pomenu besede, marveč za neprestano se preobražajoče nosilce vlog.

V tej najnovejši slovenski dramatiki pa poteka še neki svobodno ustvarjalni in glede na poprejšnje tradicije razkrajalni proces. Gre za oblikovanje novega odnosa do jezika. Knjižni jezik ni več univerzalno in obvezno izrazilo dramatike. V novatorskih gledaliških besedilih je ponižan na raven različnih govornih plasti jezika, s katerimi se izmenično pojavlja kot ena izmed njih, najpogosteje vezana na izobražence starega kova, ali pa v parodistični obliki citatno uporabljenih govornih klišejev. Na eni strani imamo torej opraviti z besedili, ki kontrapunktično nizajo dialoge v knjižnem jeziku ob dialoge na drugih govornih ravneh, na drugi strani pa je v teh ali tudi drugačnih besedilih prisoten knjižni jezik v parodistični funkciji citatno uporabljenih »rabljenih besed«.¹³ Takšen citat smo si pobljže ogledali ob Jovanovičevih *Norcih*, drugače pa podobno vključuje citate iz *Cančkarja* v svoja znatno bolj tradicionalno vezana dramska besedila Tone Partljič (komedije *Ščuke pa ni, O, ne, ščuke pa ne* in *Oskubite jastreba*), predvsem iz Prešerna pa zajema splošno znane rečenice in verze Dimitrij Rupel (*Mrzli viharji, jezne domačije*). Rudi Šeligo je v svojem dramskem prvencu *Kdor skak tisti hlap* domiselno citatno uporabil slovenske pregovore, da gre tudi tu bolj za neko igro kakor za določen pomen, kaže že dejstvo, da je postavil najmanj pomensko razviden pregovor za naslov iger. Dramaturško pa imajo ti pregovori pri Šeligu funkcijo nekakšnega komentarja zbora, ker so postavljeni med osrednje dramske dialoge in ne vanje.

Podrobnejša analiza teh in podobnih dramskih besedil bo odkrila gotovo še vrsto novih tipoloških značilnosti najnovejše slovenske dramatike in z njimi določneje opredelila njen značaj. Gotovo pa bodo navedene ostale med najbolj karakterističnimi. Ob njih in njihovi vlogi afronta proti dramatiki predhodne generacije pa se že zdaj odpira vprašanje, ali gre za novo smer v slovenski dramatiki ali le za radikalno izživetje že v prejšnji fazi nakazanih tendenc in hkrati za parodistično izničevanje aktivizma prejšnje faze. Verjetno se bo treba odločiti za drugo varianto in tolmačiti odnos dveh zadnjih razvojnih faz v slovenski dramatiki v podobnem razmerju, kakor sta si bili visoka in pozna romantika sredi prejšnjega stoletja, ali, vsaj na področju dramatike, simbolizem in ekspresionizem v prvih desetletjih našega stoletja na Slovenskem. Gotovo pa vsebuje ta »dekadentna« faza razvidne plodne nastavke nekega novega kreativnega hotenja, ki pa se ga na trenutni stopnji razvoja še ne da določneje opredeliti.

¹³ Uporabljam oznako Vena Tauferja, ki jo je postavil v naslov svoje pesniške zbirke *Pesmarica rabljenih besed* (Lj. 1975) in ki mu pomeni uporabo besed, besednih zvez in povedi, ki so jih rabili že drugi pesniki (v navedeni zbirki predvsem slovenska ljudska pesem), pa jih stavi v nov kontekst in jim s tem daje nov pomen. Takšen ustvarjalni postopek je pri sodobnih slovenskih pesnikih pogost (zlasti še pri G. Strniši in S. Makarovičevi), ni pa redke tudi v dramatiki.

NEKATERI GLAGOLI PREMIKANJA

Vloga besednega in položajskega konteksta pri določanju njihove funkcije in pomena

»Posamezen tekst je očitno celota, v kateri je vse med seboj povezano«. S tem citatom iz Weinricha¹ začenja W. Dressler svoj članek o besedilni skladnji,² kjer poudarja odvisnost posameznega stavka – in s tem seveda tudi njegovih sestavnih delov – od širšega besednega in položajskega konteksta, v katerem se nahaja, t. j. njegovo pogojenost od predhodnih in sledečih stavkov oziroma informacije, ki se jo da iz njih izluščiti.

Zunajjezikovna dejanskost je zelo raznolika in raznovrstna, inventar jezikovnih elementov in postopkov za njeno ubeseditev pa dosti skromnejši. Jezikovno izražanje vse te pisanosti okolnega sveta, ki je tako nujno vezano na kombiniranje posameznih elementov v večje enote, pa se često poslužuje stavka kot samo enega od sodelujočih soodvisnih dejavnikov pri tvorjenju končnega pomena posameznega sporočila.

Zato na primer pri poskusu določanja funkcije in pomena posamezne jezikovne prvine – recimo glagola – v stavku, izvzetem iz njegovega naravnega situacijskega okolja, tudi pogosto opazimo, da nam informacija, ki nam jo tak stavek nudi, ne zadošča, saj dopušča včasih tudi povsem različne interpretacije – pač v skladu z zamišljenimi zunajjezikovnimi situacijami, na katere bi se stavek lahko nanašal.

V želji, da bi prodrla do zakonitosti obnašanja glagola ITI, njegovih sestavljenk in nekaterih podobnih glagolov premikanja v odvisnosti od širšega besednega in položajskega konteksta, sem analizirala obsežnejše zaključeno besedilo – Cankarjevega *Hlapca Jerneja*.³

0. Izhodišča analize

Pri preučevanju vrednosti glagola ITI in nekaterih podobnih glagolov premikanja v zaključnem besedilu sem izhajala iz strukturiranosti zunajjezikovne dejanskosti glede na PREMIKANJE, PREMIK in njune FAZE.

0.1. Premikanje, premik in njune faze

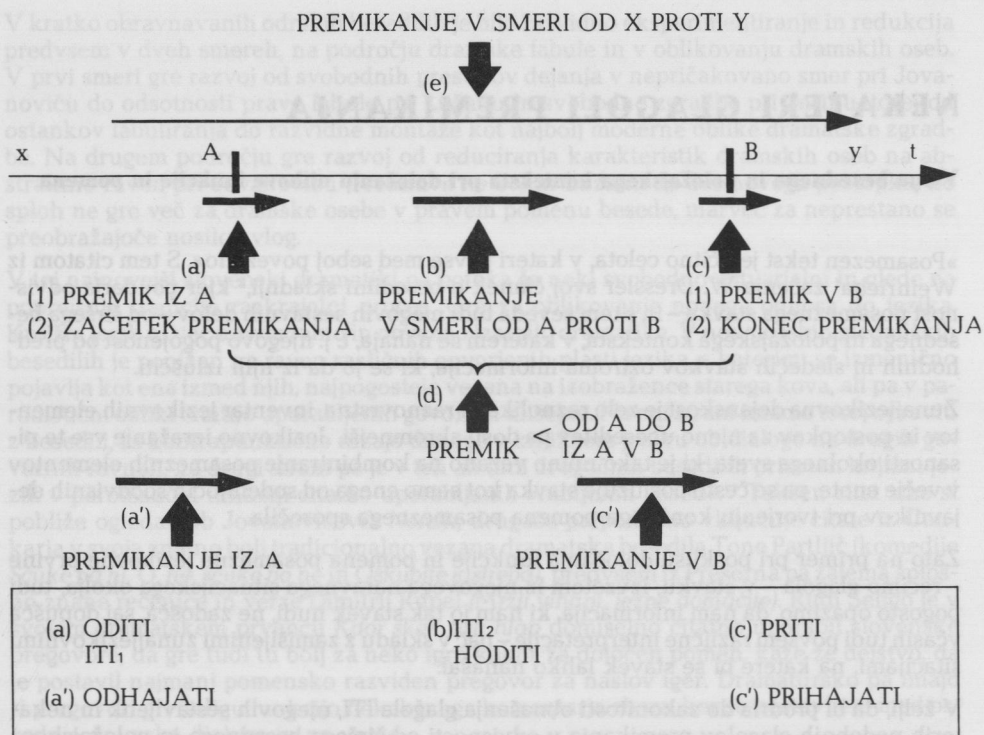
Premikanje (e) po prostoru v smeri od x proti y predpostavlja tudi premik (d) iz nekega kraja A v neki drug kraj B. Če ta premik razstavimo na njegove sestavne dele, dobimo naslednje faze: (a) zapustitev (oziroma zapuščanje) izhodiščnega kraja A, (b) premikanje v smeri od A proti B (= homogen proces), (c) doseg (oziroma doseganje) cilja B.

¹ Harald WEINRICH, *Tempus, Besprochene und erzählte Welt*, Stuttgart 1964.

² Wolfgang DRESSLER, *Textsyntax*, *Lingua e stile*, V-2, 1970, (191–213).

Prim. še W. DRESSLER, *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen 1972 in Monica BERRETTA, *Linguistica ed educazione linguistica*, Torino 1977.

³ Ivan Cankar, *Hlapec Jernej*, Zbrano delo, 16. knjiga, Ljubljana 1972.

1. Načini jezikovnega izražanja posameznih faz premikov oziroma premikanja in premikov nasploh

1.1. Izražanje prve faze (a) premika

Analiza je pokazala, da Cankar v H. J. uporablja za izražanje prve faze premika, t. j. (1) zapustitev izhodiščnega kraja oziroma (2) nastop/začetek premikanja, večinoma glagola ITI₁ (= oditi) in NAPOTITI SE⁴.

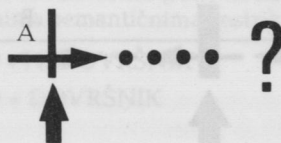
1.1.1. Glagol ITI brez dopolnil

Kot glagol prehoda iz stanja A v stanje B je v H. J. glagol ITI rabljen brez dopolnila v pomenu PREMIKA IZ izhodiščnega kraja drugam. Izhodiščni kraj je razviden iz sobesedila (prizorišče opisovanega dogajanja = TU, TAM), cilj oziroma smer premika pa sta kot nebitvena zanemarjena in ostaneta neznana. Fokus je torej na ZAPUSTITVI izhodiščnega kraja, pri čemer ima ITI podobno vrednost kot bolj specializiran izraz ODITI PROČ (od tod, od tam).

⁴ Zanimivo je, da glagol ODITI, ki bolj eksplicitno poudarja zapustitev izhodiščnega kraja, v obravnavanem tekstu ni uporabljen.

Grafično

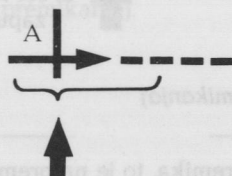
Primeri⁵

- (12) Jernej pa je vstal, gledal je v tla in je prijel za kljuko, da bi šel.
(16) Rekel je in je šel.
(63/64) ...; droben gospod z zlatimi naočniki se je ustavil pred njim, vprašal ga je v tujem jeziku in je šel, ker Jernej ni odgovoril.

1.1.2. Glagol ITI z dopolnilom v pomenu NASTOPA premikanja

V nekaterih kontekstih ima glagol ITI pomen ZAČETI SE PREMIKATI.

Grafično

- (41/42) Pa mu je prišla naproti ženska, otroka je držala v naročju, opotekala se je (...). Prijela je otroka in ga vzdignila in ga je pokazala Jerneju (...). Objela je otroka s trepetajočo močjo, zajokala je naglas in je šla dalje.

1.1.3. NAPOTITI SE

Začetek premikanja je v H. J. izražen tudi z glagolom NAPOTITI SE. Zanimiva je alternacija tega glagola z glagolom ITI:

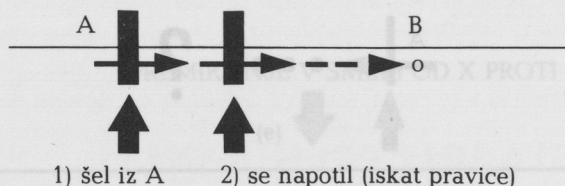
- (30) ... vzela je v roko grčavo romarsko palico in se je *napotil*.
(34) Vzela je culo in škornje in palico in je šel. Pred stopnicami pa se je vrnil in je stopil z dolgimi koraki še enkrat pred ograjo.

V spodnjih primerih se zdi, da je Cankar vzporedno rabo glagolov ITI₁ in NAPOTITI SE, ki oba služita za podajanje prve faze premika (5), uporabil za izražanje pomenskih odtenkov med obema dejanjema: ITI prikaže zapustitev kraja A, NAPOTITI SE pa začetek premikanja v kraj B.

- (64) Le vzemi popotno palico pa pojdi, kamor ti je pot! Tako je rekel; (...). jaz pa sem šel in sem se *napotil* iskat pravice (...).

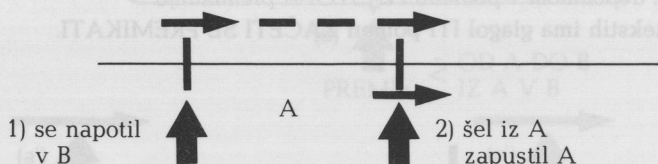
⁵ Številka v oklepaju se nanaša na stran v izdaji pod op. 3.

Grafično

- (38) Jernej *se je napotil* v Ljubljano. Preštel je premoženje in veliko je bilo: skoraj vsako leto je prihranil en goldinar. Predno *je šel*, se je še ozrl v dolino in se je odkril in pokrižal.

Grafično

1.2. Izražanje srednje faze (b) (= premikanja)

1.2.1. ITI₂

Kadar je fokus na homogeni fazi premika, to je na premikanju, je v nekaterih stavčnih vzorcih lahko uporabljen glagol ITI v pomenu BITI NA POTI (nekam, z nekim namenom itd.) Tako na primer najdemo v H. J.

(60) Popotnik sem, ki *gre* po pravico h gospodarju, ker je ni našel pri hlapcih!

(27) ..., in kolikor dalje *je šel*, toliko večja in veselejša je bila procesija.

1.2.2. ITI₂ v »incidenčni shemi«⁸: nastop dejanja N, ko je dejanje M že in še v potekanju

Spodnji primer iz H. J. prikazuje Jerneja v fazi premikanja, ko ga naenkrat prevzame občutek mladostnosti in gibčnosti

(28) In kakor *je šel* v veseli gruči, v poskočni procesiji, *so bile* NENADOMA lahke in mlade njegove noge, celo zazibal se je v bokih.

Taka je funkcija glagola ITI tudi v naslednjem stavku:

a. Hišnica ga je opazila, ko *je šel* (= *bil na poti*) v klet po vino.

V formalno istem stavčnem vzorcu pa je lahko izražen tudi popolnoma drugačen časovni odnos obeh dejanj. V takem primeru je z glagolom ITI naša pozornost usmerjena na začetno fazo (a), t. j. na ZAPUSTITEV izhodiščnega kraja (v neko smer, z nekim namenom ipd.). npr.

b. Pomenljivo sta se spogledala, ko *je šel* (= *odšel*) v klet po vino.

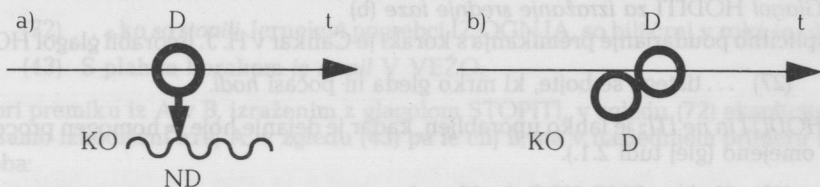
⁸ Prim. »Inzidenzfall« v: Wolfgang POLLAK, Un modèle explicatif de l'opposition aspectuelle v *Le Français Moderne* ILIV-4 (1976), (289–311) ali W. POLLAK, *Aspekt und Aktionsart in Linguistik und Didaktik* (1970) 1 (40–47), (1970) 2 (155–163)

Stavčni vzorec /DOVRŠNIK, KO + ITI/ lahko torej izraža dva različna časovna odnosa med dejanjema glede na to, ali je ITI dovršnik (ITI₁) ali nedovršnik (ITI₂). V bistvu gre za stavčni vzorec z dvema različnima semantičnima restrikcijama:

a. DOVRŠNIK, KO + NEDOVRSNIK

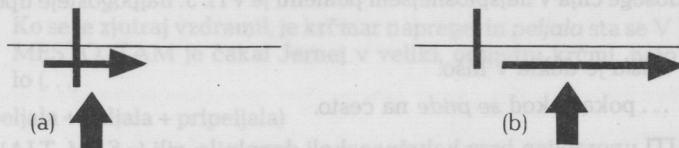
b. DOVRŠNIK, KO + DOVRŠNIK

Grafično

Teh vzorcev v primeru glagola ITI zaradi zlitja njegovih dveh različnih funkcij v eni obliki formalno ne moremo razlikovati in jih določimo šele s pomočjo pomenske analize cele povedi, torej širšega sobesedila. Prav tako lahko v spodnjih primerih sklepamo le s pomočjo semantičnega vrednotenja daljšega odlomka, da je kombinacija ITI ZA NJIMA rabljena enkrat za prikaz prve faze (a) (= nastop premikanja), drugič pa za predstavitev dejanja med potekanjem (b) (= premikanje).

Grafično

(45) »Pojdite z mano, da vam pokažem, kje so pravični sodniki!« Jernej je šel z njim in vsi, ki so poslušali, *so šli za njima*.

(64) »Kam? Kam zdaj?« je jecljal Jernej in je šel radovoljno z njim (...)
Nič ni odgovoril vodnik, samo z rameni je skomizgnil; *za njima pa je šlo* mnogo ljudi, gledali so Jerneja in njegovo culo.

1.2.3. Vzoredna raba ITI₁ in ITI₂

V H. J. opazimo razmeroma pogosto vzoredno rabo formalno iste oblike glagola ITI v dveh različnih funkcijah. Prvi glagol usmerja našo pozornost v začetno fazo (a), drugi pa v srednjo fazo (b).

(13/14) Jernej se je okrenil in *je šel* po razoru v polje. Dolgo je gledal Sitar za njim, nato se je oblekel in je šel na polje v drugo stran, da ne bi srečal hlapca. Obadva *sta šla* počasi, obadva upognjena; gledala sta v tla (...)

(49/50) Brkat človek je stopil k Jerneju in ga je prijel za roko (...)
Jernej je molčal od prevelike osuplosti in *je šel* z njimi. *Šli so* križem po hodnikih, po stopnicah; (...)

(71) Počasi se je okrenil in *je šel*; s trdimi koraki *je šel*, nič več upognjen, nič več bolan, v srcu nič bridkosti in upanja nič več.

Te stave se je Cankar poslužil celo za ohranitev pomenske zveze med prvim in drugim poglavjem:

(9) Tako je rekel hlapec Jernej in je pljunil na prag in je šel.

(9) II

Šel je naravnost po stezi čez polje, ob potoku, ki se je skoraj usahel gubil v belem pesku. Vroč in tih dan je bil v maju: (...)

1.2.4. Glagol HODITI za izražanje srednje faze (b)

Za eksplicitno poudarjanje premikanja s koraki je Cankar v H. J. uporabil glagol HODITI:

(27) ... tistega se bojte, ki mrko gleda in počasi hodi.

Samo HODITI in ne ITI₂ je lahko uporabljen, kadar je dejanje hoje (= homogen proces) časovno omejeno (glej tudi 2.1.).

(40) Hodil je ENO URO, hodil je dve uri, noge so otrpnile; (...)

1.2.5. Glagol STOPATI

Za izražanje premikanja s koraki (faza (b)) je v H. J. pogosto uporabljen tudi glagol STOPATI:

(32) Culo in škornje na rami, palico v roki je stopal Jernej počasi po temnih stopnicah.

1.3. Izražanje končne faze (c) premika (= dosege cilja)

1.3.1. Glagol PRITI

Za izražanje dosege cilja v najsplošnejšem pomenu je v H. J. najpogosteje uporabljen glagol PRITI:

(11) Prišla je dekla v hišo.

(34) ... pokaži, kod se pride na cesto.

Pogosto je PRITI uporabljen brez kakršnegakoli dopolnila, cilj (= SEM, TJA) pa je razviden iz konteksta.

(39) »... In ko sem dodelal, je prišel in je rekel: pojdi!«

1.4. Izražanje premika (d)

1.4.1. Glagoli ODITI, ITI₁ in PRITI za izražanje premika (d)

Čeprav glagoli ODITI, ITI₁ in PRITI poudarjajo vsak svojo tipično fazo premika, na primer v nekoliko umetno sestavljenem razgovoru:

X: »Kje je direktor?« – Y: »Ne vem. Pred eno uro je šel₁ (= odšel) na zbornico, pa so pravkar telefonirali, da še ni prišel tja.« –

Z: »Jaz sem ga videl pred pol ure, ko je šel₂ proti pošti.«

lahko s pomočjo primerne konteksta z enim samim glagolom zaobsežemo tudi ostale faze, torej premik v celoti (d):

(68) Šel je na hlev in je legel V SENO.

(39) »... Skoči takoj s kolesja in se napoti, ODKODER si prišel...«

Podobno velja v naslednjih primerih

Zjutraj smo odšli V JAMO in opoldne prišli IZ NJE.

Četa je prikorakala Z DVORIŠČA.

Tu gre za premik iz izhodiščnega kraja A v ciljni kraj B: vedno sicer ostane ena od omejitvenih točk jezikovno neizražena, vendar je zmeraj pomensko prisotna. V teh stavkih je z glagolom res poudarjena ena izmed faz, zajete pa so vse tri.

1.4.2. Glagol STOPITI

Pri glagolih, kjer je srednja faza (b) (= homogeno premikanje) zaradi narave samega gibanja kratkotrajna, si vse tri faze lahko predstavljamo nekako strnjeno v eno samo: zapustitev A je hkrati tudi prihod v B.

- (72) ...; ko so *stopili* Jernejevi pogrebci IZ OGNJA, so bili črni v roke in obraz.-
(43) S plahim korakom je *stopil* V VEŽO.

Če je pri premiku iz A v B, izraženim z glagolom STOPITI, v zgledu (72) eksplicitno izražen samo izhodiščni kraj A, v zgledu (43) pa le cilj B, sta v naslednjem primeru navedena oba:

Stopiti Z DEŽJA POD KAP

Vseeno pa tudi tak glagol predpostavlja gibanje v času, kar je mogoče ponazoriti z naslednjim primerom:

- (11) Jernej se je smehljaj in je *stopil* POČASI z zapečka; (...)

1.4.3. Nekateri drugi glagoli, ki usmerjajo pogled v srednjo fazo (b), rabljeni za globalni prikaz premika (d)

V spodnjih primerih podajata glagol in kontekst globalno zajet premik iz izhodiščnega kraja v cilj:

- (61) Ko se je zjutraj vzdramil, je krčmar napregel in *peljala* sta se V NEZNANO MESTO. TAM je čakal Jernej v veliki, odljudni krčmi, nato je pozvonilo (...)

(peljala = odpeljala + peljala + pripeljala)

- (29) Iz gruče pa se je izvil droben, debeloglav, kodrolas deček. (...) Z drobnimi koraki, ihté in kričé je *tekkel* K JERNEJU, objel ga je okoli kolena.

(tekkel = stekel + tekkel + pritekkel)

2. Glavni dejavniki, ki odločajo o izbiri glagola iz družine ITI

2.1. Vpliv zunajjezikovne situacije na stavčni vzorec in izbiro glagola.

Primeri za situacijske tipe:

- ODHAJALI smo na vrh.
- KO smo ODHAJALI na vrh, so nas vsi pozdravljali.
- ODŠLI smo na vrh.
- ŠLI₁ smo na vrh.
- KO smo ŠLI₁ na vrh, so bili vsi presenečeni (so se začudili).
- Srečali so nas, KO smo ŠLI₂ na vrh.
- DVE URI smo HODILI na vrh.
- V DVEH URAH smo PRIŠLI na vrh.
- KO smo PRIHAJALI na vrh, so nas vsi pozdravljali.

- i. KO smo PRIŠLI na vrh, so se vsi začudili.
- j. PRIŠLI smo na vrh.
- k. POGOSTO smo ŠLI₁ na vrh.
- l. POGOSTO smo HODILI na vrh.

2.2. *Vloga širšega konteksta pri izbiri glagola*
 Glej poglavje 1., predvsem pa 1.4.1., 1.4.2. in 1.4.3.

2.3. *Vpliv pragmatičnih dejavnikov na izbiro glagola*

Na izbiro glagola premikanja – glede na njegovo specializacijo za poudarjanje posamezne faze premika – vplivajo tudi pragmatični dejavniki: položaj govorca glede na sporočano.

Tako bi doma žena odgovorila osebi, ki sprašuje po njenem možu, z besedami:

Ni ga. *Prišel* je Z ENEGA SESTANKA in *odšel* NA DRUGEGA

in nekdo, ki je zaposlen na FF, bi takole pripovedoval, da je nekdo menjal službo:

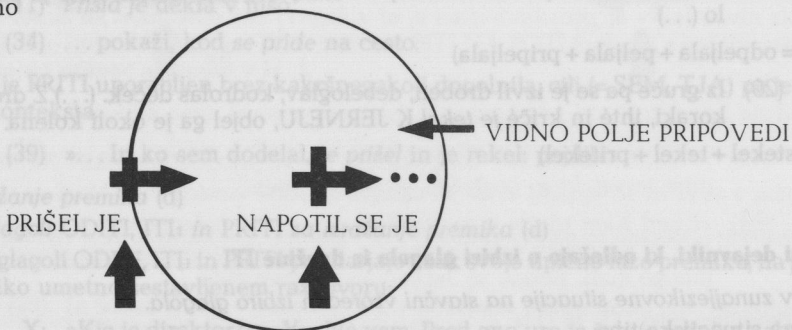
Na FF *je prišel* iz nekega podjetja, *od tod* pa *je odšel* v Ljubljansko banko.

Če pa ni zaposlen na nobenem od omenjenih delovnih mest, bi verjetno namesto *je prišel – od tod – je odšel* uporabil *je šel – od tam – je šel*.

Podobno so v H. J. glagoli, ki poudarjajo eno od faz premika, uporabljeni v odvisnosti od prihoda/nastopa osebe na prizorišče pripovedi oziroma v odvisnosti od dejstva, da ta oseba že obstaja v fokusu pripovedovanja, na primer:

- (36) Po stezi *je prišel* neverni študent, ugledal je Jerneja od daleč in *se je napotil* naravnost k njemu.

Grafično

- (43/44) Pa so se nenadoma oglasili na stopnicah kričeči glasovi, debel moški glas in tenek ženski.
 »Razbojnikil! Razbojnikil! Razbojnikil!«
Prišla sta s težkimi koraki po stopnicah, obadva od srda zaripljena v obraz.
- (44) Jernej se je čudil in kakor strah mu je seglo v srce. *Napotil se je* po stopnicah, (...)

V primeru (29) (glej 1.4.3.) postavlja prvi stavek pripovedovalni fokus na dečka (*se je izvil*); tega dečka nato v drugem spremljamo na njegovi poti do Jerneja (*je tekel k Jerneju*). Jernej pa komentira s svojega vidika:

- (29) »Samo ti si *prišel*, fantič kodrolasi (...).«

3. Zaključki

Analiza obnašanja nekaterih glagolov premikanja v obsežnejšem zaključenem besedilu je torej pokazala mnogoplastno soodvisnost različnih dejavnikov in njihovo medsebojno dopolnjevanje. V konkretnem je ugotovila vsakokratno prilagajanje pomena glagola III zahtevam različnih besednih in položajskih kontekstov. Na ta način je potrdila pravilnost predpostavke, da je pri vrednotenju posameznih jezikovnih elementov v konkretnih stavkih upoštevanje kolikor se da izčrpnega konkretnega ali zamišljenega konteksta nujno potrebno.

Viktor Majdič

Pedagoška akademija v Ljubljani

» POPRAVLJANI « CANKAR

Slovenska berila za osnovno šolo (nadalje SB) so – kot je znano – temeljno čtivo, ki uvaja učenca v bogati svet domače in tuje besedne umetnosti. Hkrati, ko spoznava besedno umetnino, pa se učenec seznanja tudi z njeno materialno podlago, tj. z jezikom. Spoznava po eni strani pomen in vrednost jezika kot umetnostnega izrazila in pri tem odkriva, da knjižni jezik ni enoten, da je v umetnostnih besedilih v marsičem drugačen kot v dnevnem ali periodičnem tisku, drugačen kot v šolskih učbenih ali v poljudnoznanstvenih sestavkih, po drugi strani pa ugotavlja določeno izrazno diferenciranost znotraj jezika besedne umetnosti same (npr. ugotavljanje razlik med jezikom proze in poezije, pa tudi razlik, ki so pogojene z individualnostjo jezikovnega izraza posameznega avtorja).

Toda mladi bralec bo uspešno spoznaval slovenski knjižni jezik v vsej njegovi funkcijsko pogojeni raznolikosti le, če mu bodo besedila predstavljena v neponorejeni, avtorsko verni podobi, ki je niso prizadeli neprizanesljivi, s strani avtorja neodobreni in na pretirano subjektivna merila vrednotenja opirajoči se lektorski posegi. To je še posebno važno, če gre za vrhunske obvladovalce slovenske besede, kakršen je Ivan Cankar. Čeprav bi pričakovali, da bodo njegova besedila predstavljena v SB mlademu bralcu takšna, kot so izšla izpod peresa tega velikega umetnika, je jezikovno-stilna primerjava v berilih priobčenih besedil z originalnimi pokazala, da ni niti enega Cankarjevega sestavka v niti enem od SB, ki ne bi bil doživel večjih lektorskih posegov.* Pri tem še zdaleč niso mišljene samo pravopisne posodobitve tipa *solnce* -- → *sonce*, *trenotek* -- → *trenutek*, *zajutrek* -- → *zajtrk*, ki so vsaj za nižjo stopnjo osnovne šole sprejemljive, pač pa gre v precejšnjem številu primerov tudi za spremembe, kot *skoraj* -- → *skoro*, *zatem* -- → *nato*, *nji* -- → *njej* in še mnoge tem podobne.

Ugotavljanje razlik med originalnim Cankarjevim jezikom in njegovimi lektoriranimi variantami v SB je potekalo tako, da so bila Cankarjeva besedila v SB primerjana s prvimi objavami, pri večini tekstov pa je bila opravljena še medsebojna primerjava med SB različnih izdaj, kar je tudi dalo nekatere zanimive ugotovitve.

Preseneča veliko število jezikovnih, slogovnih, pa tudi vsebinskih prilagoditev, čeprav je med njimi zelo malo takih, ki jih zahtevata sodobna jezikovna norma in njena kodifikacija. Večinoma gre za posege, ki jim je botroval puristični, historicistični ali

* Analizirani so bili sestavki v SB, ki so izšla do leta 1976.

logicistični nazor ali pa zgolj na osebni oceni temelječe dajanje prednosti eni varianti pred drugo. Le tako si je mogoče razložiti dejstvo, da je npr. v manj kot 2 strani obsegajoči črtici D a t e l j n i nič manj kot 93 korektur, od katerih pa je upravičenih le 5 pravopisnih posodobitev (*solnčna cesta* -- → *sončna cesta*, *solnce* -- → *sonce*, dvakrat *škatlja* -- → *škatlja* in *ješprena* -- → *ješprenja*) ter nekaj v nasprotju z današnjo rabo stavljenih naglasnih znamenj (npr. *precepljeno jedro*, *meso se je prijelo usten in zôb*), medtem ko bi vse drugo ob večji prirejevalčevi tolerantnosti lahko ostalo, kot je pri Cankarju, ali bi celo moralo ostati, ker pomenijo prirejevalčeve inačice v nekaterih primerih ali vsebinski odmik od originala ali pa njegovo osiromašitev (na vsebinski, slogovni ali ritmični ravni).

Zanimivo je tudi, da jezikovne prilagoditve v marsikaterem primeru niso usklajene z veljavnimi jezikovnimi normativnimi priročniki, da za njimi zaostajajo ali pa so prirejevalčeva merila vrednotenja strožja od meril veljavnih jezikovnih normativnih priročnikov. Tako npr. določa Slovar slovenskega knjižnega jezika dvojno pisavo prislovov tipa *napol*, *nastežaj*, *naglas* (tj. skupaj in narazen), deloma je tako tudi že v Slovenskem pravopisu 1962 (npr. *naglas* in *na glas*, ne pa v SP 1950), toda v SB, tudi tistih, ki so izšla po izidu prve knjige SSKJ, je skoraj dosledno spremenjena Cankarjeva pisava tipa *nastežaj* v *na stežaj*, *na glas* pa v *naglas*.

Zaostajanje za razvojem našega noramativnega jezikoslovja je opazno tudi pri korigiranju prislovnih primernikov, tvorjenih s primarno pridevniškim priponskim obrazilom. Tem, pri Cankarju zelo pogostim oblikam, je bil priznan status enakovredne variante sicer šele z izidom SP 1962, toda tudi v od takrat dalje izhajajočih SB so oblike *boljše*, *uglednejše*, *hitrejše*, *hujše* redno zamenjane z variantami *bolje*, *ugledneje*, *hitreje*, *huje* (v SSKJ je pri podgeslu *hudo* edini primerniški oz. presežniški zgled z obrazilom -ši).

Enako dopušča že SP 1962 varianto *zaželjen* kot enakovredno ob dotlej edini normativni *zaželen*, toda Cankarju oblika *zaželjen* še vedno »popravljajo« v *zaželen*. Vendar bo novi, sodobnejši način vrednotenja jezikovnih izraznih sredstev, kakršen si je v zadnjih letih uspešno utrl pot v šolo zlasti s Slovenskim knjižnim jezikom 1 do 4 in s Slovensko slovnico 1976 J. Toporišiča ter številnimi njegovimi predavanji za slaviste in razredne učitelje, morala nujno sprejeti tudi lektorska praksa, kajti sedaj obstaja na šolah dvoje meril: z enimi se seznanja učenec pri pouku slovenskega jezika, druga, marsikdaj močno različna od prvih, pa so prisotna v priredbah leposlovnih del za šolsko rabo. Poudariti pa je treba, da je ta dualizem značilen samo še za osnovno šolo, saj umetnostna besedila v največjih gimnazijskih berilih takšnih neutemeljenih lektorskih posegov ne poznajo.

Med najpogostejšimi spremembami, ki so jih doživela Cankarjeva besedila v SB, so pravopisne in pisne korekture, med katerimi je še največ sprejemljivih, čeprav so tudi pravopisne posebnosti »navsezadnje . . . del Cankarjeve umetnosti«, kot je zapisal dr. J. Toporišič,¹ in bi zlasti v SB za višje razrede lahko brez škode ostale. Tako so zapisane poleg že omenjenih besed *solnce*, *škatlja*, *zajutrek*, *trenotek* in *ješpren* v posodobljeni obliki še *kedaj*, *kakoršen*, *čegav*, *zmirom*, *nivzdol*, *tirjati*, *vzkrikniti*, *razmekniti*, *umekniti*, *geniti*, *vpogniti*, *vstreči*, *povdarek*, *kajba*, *čédnik*, *stopnjice*, *leševje*, *apostelj*, *Golgata*, *šentpeterski*, *Božič*, *Velika noč*, *Pepehnica*, *Bog vedi*, *hvala Bogu* in še nekatere druge.

Med upravičene bi lahko šteli spremembe pri stavi ločil v primerih, ko se današnja pravopisna norma razlikuje od norme Cankarjevega časa. Tako je na primer dosledno opuščena vejica pred neprvim delom večdelnega ločnega ali stopnjevalnega veznika, toda mnoge zamenjave interpunkcijskih znamenj so povsem nepotrebne in neumestne, zlasti zamenjave šibkejših z močnejšimi ali močnejših s šibkejšimi, treh pik s pomišljajem, pomišljaja s tremi pikami, vejice z dvopičjem, treh pik s klicajem, podpičja z vejico ali piko ipd. Pogosto so ločila, predvsem vejica, tudi dodana, kjer jih v originalu ni, npr. *Mi otroci*,

¹ Jože Toporišič, Slovenski knjižni jezik 3, Maribor 1967, 79.

kolikor nas je bilo -- → *Mi, otroci, kolikor nas je bilo* . . . , kjer se spreminja navadno atributivno razmerje z desnim prilastkom v pristavčno s premorom in polkadenco med odnosnico in pristavkom, ali pa se -- nasprotno -- odpravlja premor z opustitvijo vejice: *Šel sem dalje, po klancu nizdol* . . . -- → *Šel sem dalje po klancu* . . . Zaradi opuščene vejice so brez utemeljenega razloga nekatera Cankarjeva priredna razmerja spremenjena v podredna, npr. . . . *in je posegla v škatljo z mesnato, potno roko* -- → . . . *in je posegla v škatlo z mesnato potno roko*; -- . . . *gledala /je/ nanj z razposajenimi, črnimi očmi* -- → . . . *gledala /je/ nanj z razposajenimi črnimi očmi*.

Z dodajanjem, opuščanjem ali zamenjavo ločil se zveza med večdelnimi povedmi pogosto ojači ali oslabi, včasih oboje hkrati v isti povedi: *Na srcu mi je ležal kamen; težak je bil in strašen*; *in še solz je bilo sram, da bi mi segle v oči* -- → *Na srcu mi je ležal kamen. Težak je bil in strašen in še solze je bilo sram, da bi mi segle v oči*. Zamenjava podpičja s piko je zvezo med sledečima si deloma sporočila oslabila, opustitev podpičja pred veznikom in pa brez potrebe okrepila.

Vsebinsko in slogovno neutemeljene so tudi zamenjave kadenčnega zaključka s polkadenčnim, npr. *Noge so jo bolele; naslonila se je na zid in gledala gor na okna* -- → *Noge so jo bolele, naslonila se je na zid in gledala gor na okna*. Tudi ustvarjanje premora tam, kjer ga Cankar ni predvidel, pomeni oddaljevanje od originala v ritmu in pomenu: *Ne kradel nisem, ne ubijal ne prešustvoval* -- → *Ne, kradel nisem ne ubijal ne prešustvoval*.

Čemu vse te spremembe? Ali se njihovi avtorji ne zavedajo pomembne stilotvorne in pomenotvorne funkcije ločil? Ali ne vedo, da so ločila »zunanji znanivci Cankarjevih misli, čustev in notranjega ritma . . . zlasti podpičje in razni pomišljaji«²

Od pisnih sprememb kaže omeniti opuščanje večine naglasnih znamenj, ki jih je pri Cankarju precej, čeprav tudi te spremembe niso dosledno izpeljane v vseh SB, saj je v berilu za 8. razred veliko naglasnih znamenj celo nanovo dodanih, npr. *je klónil, lahké nogé, solzné oči, dežela je blagoslovljéna* idr., kar je eden od mnogih dokazov za veliko neizenačenost kriterijev različnih prirejevalcev in »popravljalcev« Cankarjevih besedil. Nekateri se odločajo celo za »popravke«, ki nimajo opore niti v SP 1962 niti v SP 1950. Tako je npr. Cankarjev izraz *ljulika* (v tej obliki je zapisan tudi v Pleteršnikovem slovarju) v SB za 8. razred spremenjen v *ljulka*, čeprav je že desetletja pravopisno normativna le varianta *ljuljka*, za katero bi se moral odločiti tudi lektor, če je hotel Cankarjevo obliko po vsej sili posodobiti (zanimivo pa je, da *ljulika* ni motila lektorja SB za 4. razred!).

Pogosto lektorji tudi Cankarjevi skladnji niso prizanašali in so spreminjali priredja v podredja, eno vrsto odvisnosti v drugo, razdruževali obsežnejše in združevali po obsegu skromnejše povedi, nanovo ustvarjali odstavke ali odpravljali obstoječe, nadomeščali povedkov prilastek s prislovnim določilom, odpravljali antielipse ali pa Cankarjeve elipse nadomeščali z antielipsami itd., čeprav gre v mnogih primerih za zamenjavo stilotvornega vzorca z nestilotovrnim in torej za neutemeljeno in neodgovorno slogovno siromašenje Cankarjevih besedil. Nekaj primerov: *na njegovi duši pa je ležal greh in ga je tiščal k tlom* -- → *na njegovi duši pa je ležal greh, ki ga je tiščal k tlom*; -- *Veverica se ni plašila, če je stopil na suho dračje; postala je na veji, vzdignila glavo in košati rep*. -- → *Veverica se ni plašila, če je stopil na suho dračje. Postala je na veji, vzdignila glavo in košati rep*. -- *le v hladnih kotih, kamor ni seglo sonce, so ostale blatne luže. Iz globeli se je vzpel kolovoz visoko v klanec* -- → *le v hladnih kotih, kamor ni seglo sonce, so ostale blatne luže, iz globeli se je vzpel kolovoz visoko v klanec*; -- *ko sem se ozrl plah, ni bilo nikogar, da bi bil izpregovoril tiste hudodelske besede* -- → *Plašno sem se ozrl, ali nikogar ni bilo, ki bi bil spregovoril tiste hudodelske besede*; -- *otroci so se podili in so kričali* -- → *otroci so se podili in kričali*; -- *in zdelo se mu je, da stoji mati na pragu in da gleda naravnost nanj*; -- *To so bile slavne me-*

² Joža Mahnič, Zgodovina slovenskega slovstva V, Ljubljana 1964, 132.

sarjeve klade, naša radost in naše hrepenenje; -- → To so bile slavne mesarjeve klade, naša radost in hrepenenje; – Tam sem sedel ter žvečil palec desnice kar ves dan -- → Tam sem sedel ter sem žvečil palec desnice kar ves dan . . .

Večinoma je odpravljena tudi danes nenormativna raba členka *da* (po SSKJ I gre za veznik), s katerim je Cankar zelo pogosto nakazoval odvisnost vprašalnega stavka, npr. »/i/n še mi razložite, kako da ravnam zdaj s svojim delom . . .«. Rabo te vrste je brez dvoma mogoče šteti med značilne Cankarjeve stilizme, toda v vseh SB je ostal nekorigiran en sam primer, in sicer v odlomku iz romana *N a k l a n c u*: *Jaz sem mislil dolgo časa, kaj da boš napravil* (SB VIII), medtem ko so vse druge lektorji skrbno »popravili«, ker pač »slovnica tako rabo odsvetuje«,³ v SSKJ I pa je okvalificirana s časovno-frekvenčnim kvalifikatorjem *r a b a p e š a*. Če bi take spremembe doživaljala pred kratkim nastala besedila, predvsem pa besedila jezikovno in slogovno šibkih avtorjev, bi bili posegi te vrste razumljivi in koristni, ker pa gre za jezik enega največjih mojstrov slovenske besede in ker sodobna slovnica in slovar kodificirata *sodobni* slovenski knjižni jezik, ne pa jezika z začetka 20. stoletja, so obravnavani korekturni posegi povsem neprimerni.

Skoraj dosledno je iz Cankarjevih besedil odpravljena tudi romanska ali francoska stava prislovnega določila načina,^{3a} ki pa je v slovensko slovstvo ni uvedel Cankar, kot je domneval A. Breznik, kajti po ugotovitvah Franceta Dobrovoljca⁴ jo najdemo že pri Jenku, Mencingerju, Jurčiču, Kersniku, Deteli, Stritarju in celo pri Gregorčiču. Da se je Cankarju ta stilizem tako zelo priljubil in postal ena njegovih tipičnih slogovnih posebnosti, je po mnenju Franceta Dobrovoljca vzrok v pisateljevi težnji, posredovati sporočilo na način, ki je bil značilen za impresionistično podajanje. »Kakor je slikar impresionist polagal barvo ob barvo in se je nato barvna harmonija ustvarila s pogledom na celoto, tako je tudi Cankar morda skušal doseči s tem načinom pisanja svojstvene učinke, ki so zvokovno docela učinkovali. Na zvok besede pa je Cankar polagal veliko važnost. Odtod njegova pravična jeza na urednike časopisov, kadar so mu 'popravljali' njegove spise.«⁴ Enako upravičeno bi se Cankar – če bi se seveda mogel – jezil tudi na urednike in lektorje SB, ki imajo tako malo posluha za individualnost njegovega izraza, tem bolj, ker odpravljajo celo bistvene značilnosti njegovega jezika in sloga, saj 530 primerov romanske stave prislovnega določila načina⁴ v Cankarjevem opusu kaže, da je pisec uporabljal obravnavani stilizem zavestno in premišljeno (tako je namreč pisal vse do zadnjih del, četudi mu Breznikovo kritično stališče do te rabe najbrž ni bilo neznano in četudi je sicer Breznikovo mnenje cenil in ga v marsičem upošteval). Toda česa se uredniki in lektorji SB bojijo, ali nevarnosti, da bi se učenci navzeli takšnega načina izražanja? Saj gre vendar za izrazit besednoumetnostni stilizem polpretekle dobe in si ni mogoče misliti, da bi se njegova raba razširila v neumetnostne zvrsti sodobnega zbornega jezika.

Med pogoste spremembe spada tudi odpravljanje za Cankarjev slog značilnega predpreteklika, ki je večinoma nadomeščen s preteklikom: . . . *molčal je trdovratno, kakor tisti po nedolžnem obsojeni, ki so bili spoznali, da bi jim kričanje in razgrajanje nič ne pomagalo* -- → . . . *molčal je trdovratno, kakor tisti po nedolžnem obsojeni, ki so spoznali, da bi jim kričanje in razgrajanje nič ne pomagalo*. Verjetno je za tako ravnanje treba iskati vzrok v mnenju avtorjev tradicionalne slovenske slovnice, češ da je pluskvamperfekt le varianta perfekta za izražanje preddobnosti v preteklosti in da je »malo v rabi, ker ga večinoma lahko nadomesti pretekli čas«,⁵ kljub temu, da je že od leta 1960 dalje znano,⁶ da sloven-

³ Jože Toporišič, *Slovenski knjižni jezik* 4, Maribor 1970, 82 / *Slovenska slovnica* 1976 rabe členka *da* v odvisnih vprašalnih stavkih ne odsvetuje./

^{3a} Po mnenju dr. B. Pogorelec pri francoski stavi ne gre za prislovno določilo, ampak za dopolnilnik (povedkov prilastek), medtem ko šteje dr. J. Toporišič primere te vrste za samostalniške polstavke, prim. dr. B. Pogorelec, *Dopolnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji*, *Linguistika* XII, 1972, 316 in 326, kjer je navedena tudi druga zadevna literatura, in dr. J. Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor 1976, 502.

⁴ France Dobrovoljc, *Nekaj posebnosti iz Cankarjevega literarnega jezika*, zb. *Podoba Ivana Cankarja*, Ljubljana 1945, 76.

⁵ A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel / J. Šolar/, *Slovenska slovnica*, Ljubljana 1956, 214.

⁶ B. Pogorelec, O pluskvamperfektu v knjižni slovenščini, *JiS* 1960/61, 152–160.

ski pluskvamperfekt ni le t. i. antepreterit, se pravi čas za izražanje preddobnosti v preteklosti, ampak predvsem oblika izražanja dejanja, ki je v preteklosti povzročilo kakšno stanje, v tem pomenskem okviru pa tudi oblika za izražanje dejanja iz davne preteklosti, kar je vedel tudi že Breznik.⁷ Škoda pač, da si novejša teoretična spoznanja tako počasi utirajo pot v prakso in da doživljajo zaradi tega besedila tudi največjih mojstrov slovenske besede groba jezikovna in slogovna poenostavljanja. Predpreteklik v slovenščini zagotovo ne bi /več/ obstajal, če ga jezik ne bi potreboval. Kako neprethtani so včasih posegi lektorjev ali urednikov SB, še posebej dokazuje primer *Od daleč je prišla mati, iz vasi je bila prišla*, kjer je v prvem stavku predpreteklik zamenjan s preteklikom, v drugem stavku pa preteklik s predpreteklikom.

Pri dokaj pogostih spremembah besednega reda gre večinoma za neupoštevanja zakonitosti členitve po aktualnosti, za premeščanje jedra povedi s pomensko najmočnejšega na manj izpostavljeno mesto, npr.: *Bahavo obloženi so bili* (= štanti) *z vsemi sladkostmi tega sveta* -- → *Bile so* (= stojnice) *bahavo obložene z vsemi sladkostmi tega sveta*, kjer je v prirejeni varianti najbolj izpostavljeno mesto zapolnjeno s pomensko malo pomembnim prehodom (»bile so«), medtem ko se je jedro (»bahavo obložene«) znašlo v povsem nevtralnem položaju, ki je zlasti v pisani zvrsti jezika rezerviran za prehod med izhodiščem in jedrom v stilno nezaznamovanem oz. med jedrom in izhodiščem v stilno zaznamovanem sporočanju. Zelo nenaklonjeni so lektorji tudi številnim Cankarjevim inverzijam, ki jih brez pomišljanja odpravljajo, s tem pa hkrati ukinjajo tudi subjektivno obarvanost njegovega besednega reda, npr. *Kadar sem mu ga prinesel, se ni več skrival v kajbo, temveč prišel mi je naproti* -- → *Kadar sem mu ga prinesel, se ni več skrival v kajbo, temveč mi je prišel naproti* ali pa *Pod klancem sem se zaobrnil sunkoma* -- → *Pod klancem sem se sunkoma zaobrnil*. Tudi invertirana zveza samostalniške odnosnice in ujemalnega levega prilastka, stoječega desno od odnosnice, je spremenjena v zvezo odnosnice in pristavka: ... *jabolka bela in rumena, rdeča in pisana, gladka in kosmata* ... *človek ni vedel, kam bi pogledal, kje bi ugriznil* -- → ... *jabolka, bela, rumena, rdeča in pisana, gladka in kosmata* ... *človek ni vedel, kam bi pogledal, kje bi ugriznil*.

S spreminjanjem besednega reda je tesno povezano tudi spreminjanje stavčnega ritma, kar dokazuje – poleg številnih drugih – tudi pravkar navedeni primer, čeprav je dobro znano, kolikšno pozornost je ravno Cankar posvečal ritmični ureditvi povedi. V pismu Henriku Tumi (18. 3. 1918) pravi v zvezi z ritmom in slovnično pravilnostjo tudi tole: »prvič: Ritem v slogu je važnejši od slovnične; drugič: Ritem je odvisen od vsebine; tretjič: Beseda je odvisna od ritma; ...« in na koncu: »Treba je, kakor Vam je znano, brati vsako stvar *naglas*. In tedaj sodi o jeziku edino poklicani sodnik: uho.« Cankar torej »ne izbira besed in ne določa besednega reda samo glede na vsebino, ampak tudi glede na ritem in zven,«⁸ to pa pomeni, da vsakršno spreminjanje zaporedja delov sporočila, zamenjava enim delov z drugimi ali njih opuščanje grobo prizadene strukturo Cankarjevega stavka in da takšnih »korekturnih« posegov – če izhajamo iz njegovih pravkar citiranih misli – zagotovo ne bi odobrili in bi se v skladu z določili zakona o avtorskih pravicah upravičeno boril za avtentično podobo svojih besedil.

V omenjenem pismu H. Tumi govori tudi o nedoslednem upoštevanju slovniških pravil, o čemer je zapisal: »Kadar pišem, mi je edina skrb, da jasno povem, kar mislim, in pa, da natanko do najtišje nianse čuti z mano tisti, za kogar pišem. Tako se zgodi, da včasih vedoma zagrašim nepravilno slovniško obliko. Kajti če mi je treba kdaj izbirati med slovniško čednostjo na eni strani ter med jasnostjo in lepoto sloga na drugi strani, se odločim takoj za slovniško nepravilnost.« Seveda Cankar s »slovniško nepravilnostjo« ni mislil na kršenje obstoječe jezikovne norme (kot objektivne danosti v jeziku), kakor očitno do-

⁷ A. Breznik, Slovenska slovnica, Ljubljana 1934, 134.

prim. tudi J. Toporišič, Slovenska slovnica, Maribor 1976, 335, in M. Hajnšek, Pluskvamperfekt v slovenski knjigi, JiS 1962/63, 240–245.

⁸ Joža Mahnič, Zgodovina slovenskega slovstva V, 1964, 139.

mnevajo »popravljavci« njegovih besedil za šolo, ampak na kršenje okostenele, dejanski knjižnojezikovni normi Cankarjevega časa v marsičem nasprotujoče kodifikacije v Janežič-Sketovi historicistično zasnovani slovnici slovenskega jezika. Nasprotno, odločil se je za knjižnojezikovno normo povsod tam, kjer se je le-ta razhajala s takratno slovniško kodificiranostjo in s tem za dobrega pol stoletja prehitel našo slovničarsko prakso, ki šele v zadnjem času dosledneje oblikuje kodifikacijo po normi in ne obratno.

Podlago za vrsto lektorskih posegov predstavlja tudi bogata oblikovna variantnost slovenskega knjižnega jezika. Med njimi je nekaj takih, ki bi bili sprejemljivi v SB za nižjo stopnjo osnovne šole, najdemo pa jih v vseh, tudi v starejših gimnazijskih berilih, npr. *človeku, po svetu pognanem, iz zemlje izruvanem, se toži najpoprej po koči* -- → *človeku, po svetu pregnanemu, iz zemlje izruvanemu, se toži najpoprej po koči*; -- *jaz nisem vedel, če je bila dežnica ali če so bile solze, kar je teklo brez nehanja preko velikih lic ter kapalo na prsa* -- → *jaz nisem vedel, če je bila dežnica ali če so bile solze, kar je teklo brez nehanja preko velikih lic ter kapalo na prsi*; -- *Strmeli smo z velikimi očmi in odprtimi ustmi* -- → *Strmeli smo z velikimi očmi in odprtimi usti*; -- *je stopil župnik na stopnice pred velikimi vratmi* -- → *je stopil župnik na stopnice pred velikimi vrati* itd.

Gre večinoma za variantne oblike iz nezbornih zvrsti jezika, od katerih pa so se nekatere v preteklosti potegovale celo za knjižni status. Tako je npr. množinski samostalnik *prsi* pri Cankarju povečini zapisan kot *prsa*, ker je bila ta oblika konec prejšnjega in v začetku tega stoletja tudi v zbornem jeziku močno v rabi. Navajata jo tudi Pleteršnik v slovarju (in sicer z oznako *n. k.*) in Breznik v prvi izdaji svoje slovnice.⁹ Kljub kasnejšemu doslednemu prepovedovanju ni bila nikoli povsem izrinjena iz knjižnega jezika, tako da je danes v splošnem pogovornem jeziku celo prevladujoča, v zbornem jeziku, predvsem v neumetnostnih zvrsteh, pa prihaja do pomenske diferenciacije med konkurenčnima oblikama *prsi* in *prsa* – prva se vse bolj omejuje le na ženske prsi, grudi, druga pa pokriva preostale pomene (npr. *telečja, kurja prsa, borba prsa v prsa* itd.). Tudi zato bi lahko bili lektorji do Cankarjeve oblike prizanesljivejši, saj bi nudilo nekorogirano besedilo učiteljem slovenskega jezika neprimerno več priložnosti za poglobljeno obravnavanje jezikovne dubletnosti.

Še pogostejše od navedenih so zamenjave zbornih, stilno (večinoma) nezaznamovanih variant s sinonimnimi, prav tako zbornimi in prav tako stilno nezaznamovanimi. Za ilustracijo samo nekaj malega od mnogih tovrstnih »popravkov«: *gre proti nji* -- → *gre proti njej*; -- *globoke jame so bile v licih* -- → *globoke jame so bile na licih*; -- *Nič ne izprašuj* -- → *Nič ne sprašuj*; -- *smo sedeli krog mize* -- → *smo sedeli okrog mize*; -- *še predno ga je ogovoril* -- → *še preden ga je ogovoril*; -- *sčasoma nam je bil skoraj popolnoma tuj* -- → *sčasoma nam je bil skoro popolnoma tuj*; -- *ga je skoro že prekričal* -- → *ga je skoraj že prekričal* itd. Tu se ni mogoče izogniti vtisu, da gre za spreminjanje zaradi spreminjanja samega, da se lektoriranje oddaljuje od objektivnih jezikoslovnih meril in se prepušča izrazito subjektivnemu vrednotenju, na kar še posebej opozarjata zadnja dva primera, ko je v črtici Lisjak varianta *skoraj* zamenjana s *skoro*, v odlomku iz romana *Na klanecu* pa nasprotno *skoro* s *skoraj*.¹⁰

Tudi zamenjave mnogih leksikalnih dvojnic so pogosto vprašljive, še zlasti zato, ker so nesistemske in nedosledne. Tako je npr. *štant* nadomeščen s *stojnico*, glagol *šuntati*, ki je iz približno iste govorne ravnine, pa ostaja nespremenjen. Iz enakih purističnih ali logičističnih nagibov so očitno nadomeščeni Cankarjevi *principi* z *načeli*, *par dni*, *par tednov*, *par korakov* z *nekaj dnevi*, *tedni*, *koraki*, *zveza se naglo okrene* je spremenjena v *se hitro obrne*, *ne rabim* v *ne potrebujem*, celo prislova *nato* in *poleg* sta se morala umakniti ina-

⁹ Anton Breznik, Slovenska slovnica, 1916. /Na s. 78 pravi: »Po zgledu jétra gredo: čréva, vrata, ústa, rebra, prsa, kóla«, v kasnejših izdajah pa je »prsa« izpustil./

¹⁰ Na širši značaj tega vprašanja opozarja tudi nejevolja mnogih piscev, ki jih moti prevelika samovolja nekaterih lektorjev in njihova pretrana »popravljavška« vnema.

čicama *zatem* in *zraven*, čeprav gre v obeh primerih za enakovredni, stilno nezaznamovani in torej prosto zamenljivi varianti. Kaže, da je vzrok najbrž v pomanjkljivem poznavanju 'Navodila za uporabo' obeh povojnih Pravopisov, saj so v njunem slovarskem delu v ležečem tisku natisnjene le »slovnične kategorije, razlage in navedbe izvora in stroke«¹¹ oz. »vse razlage od slovniških krajšav do pomenskih objasnitev«¹² in imajo zatorej ti deli slovarskega besedila zgolj informativno vrednost. Mnogi lektorji, med njimi tudi tisti, ki skrbijo za podobo jezika v SB, pa jim neupravičeno pripisujejo normativni značaj in razumejo vsak, v kurzivi natisnjen sinonim kot boljšo, primernejšo varianto, čeprav je res, da je besedilo Navodil, kar zadeva vrednost v ležečem tisku natisnjenega besedila, nekoliko nejasno, kajti stavek »Marsikdaj je napotilo za rabo tudi že v tem, če ima kakšna beseda ob sebi v kurzivi po enega ali več izrazov z istim pomenom«¹¹ je mogoče razumeti tudi tako, kot da imajo dodani sinonimi prednost pred geselskimi besedami. Da sestavljavci SP 1962 niso mislili tako, dokazuje že samo geslo *kurziva*, kateremu so na strani 392 dodani kar trije sinonimi (ležeča, poševna, nagnjena pisava), a je v citiranem stavku kljub temu uporabljen prevzeti izraz *kurziva* (za normativnost pa seveda gre v primerih, ko je besedi, njeni obliki ali zvezi dodan še krožec, zvezdica ali puščica, kjer pa normativnost prav tako ni izražena z ležečim tiskom, ampak z dodanim normativnim znamenjem).

Upravičenost takšnih posegov lektorjev ali urednikov pa ostane še vprašljivejša, ko ugotovimo, da so iste oblike ali iste besede obravnavane zdaj kot napake, ki jih je treba popraviti, zdaj kot stilno nevtralna izrazna sredstva. Takšna nedoslednost je nekajkrat prisotna znotraj ene same knjige (*okreniti se* je v *Kralju na Betajnovi* spremenjeno v *obrniti se*, medtem ko v *Gospodu* stotniku isti glagol lektorja ni motil!) ali celo v enem samem besedilu (v besedilu *O, domovina, tisi kakor zdravje* je členek *baš* enkrat zamenjen za *ravno*, drugič nil).

Opozoriti je treba še na vsebinske prilagoditve, ki jih doživljajo Cankarjeva besedila v SB in ki jih tudi ni malo. Zlasti v berilih za nižjo stopnjo so besedila vsebinsko večinoma zelo okrnjena (pri čemer pa se sploh poraja pomislek o umestnosti vključevanja Cankarjevih besedil v SB za nižje razrede osnovne šole!). Izpuščeni so mnogi atributi, dostavki, pristavki, poudarjevalni izrazi, pa tudi celi stavki in odstavki (v ponazoritvenih zgledih so izpuščeni ali spremenjeni deli razprto tiskani): *zrak je bil poln vlage in plesnobe, na srca je legla mrka utrujenost, molčali smo* -- → *zrak je bil poln vlage in plesnobe, na srca je legla utrujenost, molčali smo*; -- *ob jasnih dneh sem videl njen mili, topli odsvit* -- → *Ob jasnih dneh sem videl njen topli odsvit*; -- *se ga je najbrž narahlo dotaknil* -- → *se ga je narahlo dotaknil*; *oči ... niso razodevale prav nič strahu ali bolečine* -- → *oči ... niso razodevale prav nič strahu in bolečine* itd.

Skoraj dosledno so izpuščena tudi vsa tista mesta v besedilih, ki kakorkoli zadevajo cerkveno ali religiozno področje, pa najsi gre za terminologijo, metaforiko ali celo zgolj tematiko: *Stopil sem iz zakristije na solnčno cesto* -- → *Stopil sem na sončno cesto*; -- *Tam, vse okrog cerkve in še globoko pod klanec so se vrstili štanti drug za drugim* -- → *Globoko pod klanec so se vrstile stojnice*; -- *Nato sem legel v travo in sem molil, da bi umrl* -- → *Nato sem legel v travo in želel, da bi umrl*. -- *Ali nagnila se je k meni, vzdignila mi je obraz z obema rokama in videl sem jo, vso belo, kakor od milosti božje obžarjeno* -- → *A nagnila se je k meni, vzdignila mi je obraz z obema rokama*. -- *Dá se sanjati o zlatih gradovih, dá osamih nebesih, o grošu ne* -- → *Da se sanjati o zlatih gradovih, o grošu ne*.

Zlasti zadnja dva primera kažeta na izrazito slogovno osiromašitev Cankarjevega sporočila. Koliko močnejši in prepričljivejši je Cankarjev neokleščeni stavek *Dá se sanjati o zla-*

¹¹ Slovenski pravopis, Ljubljana 1962, 6.

¹² Slovenski pravopis, Ljubljana 1950, 6.

tih gradovih, dá o samih nebesih, o grošu ne s stopnjevalno prirednostjo v prvem delu v primerjavi s prirejevalčevim grobim, odsekanim, samo protivnim razmerjem. Namesto dvoplastne strukture povedi (protivno priredje, katerega prvi del pa je naznotraj stopnjevalno razčlenjen in prav zato v odnosu do drugega postavljen v poudarjeno protivnost) nam po prirejevalčevi »zaslugi« ostaja navadna enoplastna, občutno pa je tudi na tem mestu prizadet Cankarjev ritem. Če gre za mnenje, da učitelj teh pojmov učencem ne bi mogel zadovoljivo razložiti, kar pa je zelo malo verjetno, bi morali lektorji in uredniki ubrati nekoliko zahtevnejšo pot. Ne zgolj črtanje dela sporočila ne glede na vsebinsko in slogovno vraščenost izločenih delov v celoto, pač pa ustrezna prilagoditev celotnega sporočila, vključno z nadomestitvijo izpuščenega dela z novim, vsebinsko in slogovno kolkor mogoče adekvatnim. Sicer pa je bilo o vplivu biblijskega sloga na Cankarjev jezik in stil in o njegovem idejnem ozadju zapisanih že toliko tehtnih ugotovitev, da je resnično težko razumeti, kako more ta izrazita slogovna značilnost dandanes še koga motiti, saj »/v/erske simbolike . . . ni moč imeti za izraz /Cankarjevih/ verskih čustev . . . Cankar je ves čas premagoval stare, tudi verske predstave o svetu in človeku in se vzpenjal k vrhuncu sodobne znanstvene misli o družbi in svetu«,¹³ kakor je zapisal dr. F. Zadravec. Predstavimo torej Cankarjevo delo mladim ljudem takšno, kot v resnici je, brez filistrskega kleščanja in moralizatorsko obarvanega »čiščenja«. Kaj drugega kot to slednje je botrovalo vsebinski in slogovni osiromašitvi črtice *Gréh* v tistem delu, ko govori Cankar zelo poetično o ljubezni med Milanom in Bredo. Besedilo »pisal /je/, kako sta se ljubila Milan in Breda in kako sta bila obadva plemenita, srečna in vesela . . . Roko v roki, obadva mlada, od jutranjega sonca obžarjena, v rosi umita . . .« je prirejevalec kar izpustil, očitno zato, da se današnja šolska mladina ob teh Cankarjevih besedah ne bi pohujšala!

Na več mestih so spremembe tudi bolj ali manj grobo popačile prvotni smisel Cankarjevega sporočila, pri čemer še zlasti moti njihova pogostnost in pa dejstvo, da ostajajo očitni lapsusi nemalokrat nepopravljeni od ponatisa do ponatisa. Gre za spremembe takele vrste: *srebrna desetica, ki jih že zdavnaj ni več* -- → *srebrna desetica, ki je že zdavnaj ni več*; - v vseh svojih mislih je /mati/ ostala kmetica do smrti -- → v vseh svojih letih je /mati/ ostala kmetica do smrti; - Morda /mati/ že več ne ve, da je bel kruh kje na svetu -- → Morda /mati/ že več ne ve, da je bil kruh kje na svetu; - v šolski sobi je bilo zelo toplo -- → v šolski klopi je bilo zelo toplo; - lesketala so se zgorenja okna gosposkih hiš -- → lesketala so se zgornja okna gospodarskih hiš; - »Udari! Bij!« je kričalo po dvorani -- → »Udari! Boj!« je kričalo po dvorani itd. Verjetno je bila ta ali ona beseda spremenjena ali izpuščena nenamerno, pri pretipkavanju ali stavljenju, toda od skrbnega lektorja in urednika bi pričakovali, da bodo spodrsrljaji odpravljeni vsaj v ponatisih, če so se že izmuznili premalo pazljivemu očesu pri branju korekturnih odtisov. Žal ni tako in v SB se pojavljajo od izdaje do izdaje enako pomanjkljiva besedila, še več, v novejših izdajah se dotodanjim spremembam često pridružijo še nove. To ima med drugimi tudi zelo neugodne posledice pri obravnavi Cankarjevih besedil v šoli. Učenci istega razreda namreč uporabljajo SB različnih izdaj, med branjem pa lahko že majhna sprememba razred dekoncentrira in ga preusmeri od dojemanja in doživljanja umetnine k nepotrebni jezikovni neenotnosti.

Kar pa zadeva stilne posebnosti Cankarjevega jezika, bi jih bilo bolje ohraniti in jih uporabiti kot dragoceno izhodišče za temeljitejše, kompleksnejše spoznavanje slovenskega jezika, za odkrivanje in obvladovanje njegove večplastnosti in večfunkcijskosti, popravljanje oziroma prilagajanje Cankarjevih besedil pa naj bi bilo omejeno le na primere očitnega neskladja med knjižnojezikovno normo Cankarjevega ter knjižnojezikovno normo in kodifikacijo norme današnjega časa, pa še to predvsem v slovenskih berilih za nižje razrede osnovne šole.

¹³ Franc Zadravec, *Zgodovina slovenskega slovstva* 5, Maribor 1970, 242.

DVE LEKCIJI ZA USMERJENO IZOBRAŽEVANJE

Po učnem načrtu za usmerjeno izobraževanje, sta predvideni tudi snovni področji družbenost jezika in jezikovne ravnine. Obe enoti sta nekako uvajalni in zato splošnejši. V obdelavi skušata biti zajeti čim preprosteje, hkrati pa v celoti ustrezati temu, kar je glede obojega treba dijakom povedati. Opirata se na znanje tega, kar se prinese že iz osnovne šole ali se kako drugače dotlej zve in spozna ali vsaj opazi: to skušata primerno zaokrožiti in – zlasti v drugi enoti – medsebojno trdno povezati, da si eno naravno sledi iz drugega. V tem smislu nista samo ponavljanje že znanega ali samo strnjanje posameznega v celoto, ampak v tem in onem razširjata učenčevo obzorje (kar še posebej velja za drugo enoto).

Da bi ju lahko podrobneje komentirali, ju najprej spoznajmo:

Jezikovne ravnine

Jezik (in govor) je zapleten sestav več ravnin. Oglejmo si jih ob prvi kitici Kosovelove pesmi Premišljevanje:

*Kraška vas je v jeseni tiha,
ovita v meglo,
le tu in tam se zasvita
lučka v temo.*

Ta kitica je torej samo del daljšega sporočila (iz štirih kitic). Lahko pa bi bila tudi samostojno sporočilo, ko bi bil pesnik (brez naslova) hotel podati le vtis, ki ga daje kraška vas jeseni in ko je tema.

To sporočilo je nastalo tako, da je pesnik svoje doživetje vasi ubesedil. Ubesedil ga je s tem, da je iz jezikovnih prvin ustvaril besedilo. Jezikovne prvine besedila pripadajo različnim pomenskim ravninam (skladenjski, besedni in oblikoslovni), pojavljajo pa se v dveh glavnih (prenosniških) oblikah (slušni in vidni, ali glasovni in pisni).

I. S k l a d e n j s k o ravnino besedila tvorijo t. i. skladenjski vzorci; v naši kitici so uporabljeni naslednji:

1. besednozvezni:

- ..... ————— kraška vas
- ————— v jeseni
- ~~~~~..... je tiha
- ..... → ————— zasvita v meglo
- // // // - // // // le tu in tam
- // - //
- ~~~~~ se zasvita
- lučka
- ————— v temo

Legenda:

- samostalniška beseda
- ..... pridevniška beseda
- predlog
- ~~~~~ glagol
- veznik
- // // // // // // // prislov

2. stavčni:

_____ ~ // // // // // ~~~~~

~~~~~ (~) // // // // //

≠ // // // // // ~~~~~ _____ // // // // //

Kraška vas je v jeseni tiha

ovita v temo,
~~~~~ // // // //

Le tu in tam se zasvita lučka v temo.
≠ // // // // // ~~~~~ _____ // // // // //

Legenda: _____ os., ~~~~~ pov., _____ pril., // // // // // prisl. dol., ~~~~~ pov. dol., ≠ protivni veznik.

Stavki so združeni v eno samo poved; ta ima strukturo (S + S) ≠ S in je pripovedna, zato v govoru gremo na koncu z glasom navzdol, v pisavi pa to zaznamujemo s piko. Ta poved bi lahko bila že sama sporočilo, tj. celotno besedilo.

II. Besedoslovnno ravnino tvorijo:

1. besede kot pomenske enote: *kraški, vas, biti, v, jesen, tih*, itd. Besede so naglašene (*kráški, vás*) ali nenaglašene (*v, le, in*), večzložne pa naglašene na tem ali onem zlogu (*kráški, jesén*). Besede so netvorjene in tvorjene. Netvorjene so *vas, v, jesen, tih, meгла, le, in, tema*, tvorjene pa *kraški* (= s *Krasa*), *oviti* (= okrog viti), *tu* (= na tem kraju), *tam* (= na tistem/onem kraju), *zasvitati* (= začeti svitati), *lučka* (= majhna luč).

2. stalne besedne zveze: na pol stalni sta *kraška vas* in *tu in tam*.

III. Oblikoslovnno ravnino tvorijo besede kot

1. besedne vrste:

samostaliniške besede: *vas, jesen, meгла, lučka, tema*;

pridevniške besede: *kraški, tih, ovit*;

prislovi: *tu, tam*;

predlogi: *v*;

vezniki: *in, le*

2. oblike besednih vrst:

a) pregibne:

sklonske: *kraška vas*, *v jeseni*, *v temo*

osebne: *je, se zasvita*

časovne: *je, se zasvita*

naklonske: *je, se zasvita*

načinovne: *je, se zasvita*

neosebne: *ovit*

spolske: *zavita, kraška*

številске: *kraška, vas, se zasvita*

im., mest, tož.

3. os. ed.

sedanjik

povednik

tvornik

deležnik na + t

ž. sp.

ed.

b) nepregibne: *tu, tam; v, in, le*

prislova, predlog, števnik

IV. Prenosniška ravnina je taka:

1. Slušna (glasovna) podoba sestoji iz samoglasnikov in soglasnikov. Samoglasniki so naglašeni ali pa ne (*kráška*), dolgi ali kratki (*vás, tàt*), včasih lahko eno ali drugo (*temó/temò*). Slušno (glasovno) podobo imajo tudi besede, besedne zveze in povedi.

2. Vidna (pisna) podoba sestoji iz črk, ki zaznamujejo glasove; po potrebi imajo še ločilna znamenja (*kraški – kráški*). Posebno izrazito podobo imajo v pisavi besede (kar je pisano skupaj) in večje skladenjske enote (npr. stavki, ki so v isti povedi drug od drugega načelno ločeni z nekončnim ločilom), še zlasti pa povedi (končna ločila). V pisni podobi se ločijo občna imena od lastnih (mala $\neq$ velika začetnica), medtem ko se v glasovni ne.

Posamezne ravnine jezikovne zgradbe in oblike njihovega obstajanja proučujejo posebne vede: besede besedoslovje, besedne vrste in njihove oblike oblikoslovje, skladenjske vzorce skladnja, prenosniški obliki glasoslovje in pravopis. Besedila proučuje besediloslovje. V preglednici lahko ponazorimo tako:

Jezikoslovna veja	Osnovna enota	Najmanjša enota
besediloslovje	besedilo	poved
skladnja	skladenjski vzorci	skladnik (npr. os., pov.)
besedoslovje	besednjak	beseda (bes. zveza)
oblikoslovje	oblika	besedna vrsta in oblika

Z drugimi besedami lahko rečemo tako: Besedilo je iz povedi (lahko je tudi ena sama); povedi delamo po skladenjskih vzorcih, mesta v teh skladenjskih vzorcih pa zasedajo skladniki; skladnike jemljemo iz besednjaka, sestojечеga iz besed in stalnih besednih zvez; besede imajo oblike in z njimi izražamo razmerja v stavku. Vse to izražamo ali z glasovi in prvimi fonetike povedi ali pa s črkami in ločili.

Vaje

1. Kaj tvori jezikovno zgradbo?
2. Koliko je pomenskih ravnin? Štiri: ravnina besedila, skladenjskih vzorcev, besednjaka in oblik.
3. Kako se imenujejo ustrezne vede? Besediloslovje, skladnja, besedoslovje in oblikoslovje.
4. Kam pa spada besedotvorje? To je del besedoslovja.
5. Katere so enote posameznih ravnin? Besedila: povedi, skladenjskih vzorcev: skladniki.
Besednjaka: besede in bes. zveze.
Oblik: besedne vrste in oblike.
6. Koliko glavnih prenosnikov je? Dva: slušni in vidni (glasovni in pisni).
7. Navedi po eno, dve prvini jezikovnih ravnin in prenosnikov iz naslednje kitice Župančičeve pesmi Zvečer:

*Vsa tenka, vsa mima
je zarja večerna,
da vidim zvezde skozi njo;
nad kupolo mračno
čez mesto temačno
se tiho v loku svetlem pno.*

1. besedilo: poved
2. skladnja: poved s 3 stavki
3. besednjak: v 1. stavku 6 različnih besed v 2. 5, v 3. 11
4. oblike: pridevniki so v vlogi pov. dol in pril, samostalniki ...

8. Sedaj ugotovi to za 2. kitico te pesmi:

*Golobov se dvoje
med nebom vodo je
preneslo s perutmi blestečimi ...
Dovolj si trpelo, kaj zahrepenelo,
srce, si spet po sreči mi.*

9. Ponazori skladenjski vzorec prvega stavka druge kitice.

10. Z S-i izrazi stavčno strukturo prve kitice.

(S/S...S)

11. Kaj pa druge kitice?

12. Opiši večstavčne strukture iz vaj 10 in 11.

10. Podredje z enim glavnim stavkom in enim odvisnim, ki pa je v sorodnem razmerju s še enim stavkom; 11:

13. Besede prve kitice izpiši po besednih vrstah:

Sam. b.:

Prid. b.:

Prisl.:

Glag.:

Predl.:

Vež.:

14. Jezikovno sestavino {bel-} podaj kot:

Sam. b.: *belina -e, belo -ega*

Prid. b.: *bel -a -o*

Glag.: *beleti*

Prisl.: *belo*

15. Stori to še s prvino {star-}.

16. In sedaj s prvino {dom-}:

Sam. b.: *dom -a*

Prid. b.: *domač -a -e (pri domu)*

Glag.: (u)domiti se

Prisl.: *doma*

17. In sedaj s prvino {gozd-}.

V tej lekciji se na podlagi enopovedne kitice kot osamostaljenega sporočila znane Kosovelove pesmi sorazmerno preprosto razlagajo ravnine jezikovne zgradbe. Pod I. je poved obdelana skladenjsko najprej na besednozvezni ravni s pomočjo grafov. To je v nekem smislu novost za našo šolo, nato pa na stavčnočlenski ravnini. Tipi stavčnočlenskega podčrtovanja so znani že iz osnovne šole, besednozvezni pa se nanje naslanjajo, tako da ena ravna črta pomeni os. oz. sam., pikčasta pril. oz. prid. b., črtkasta pov. dol. ali predikativ (povedkovnik), vijugasta pov. ali glag.; za predlog se predlaga kratka puščica, za veznik vezaj, za členek pa bi bilo morda primerno znamenje ≠. Seveda bi se dala najprej obdelati stavčnočlenska analiza, nato pa zloženi členi »razstaviti« kot besedne zveze.

Pod II. je uvedena besedoslovna ravnina. Tu so besede obravnavane kot nositeljice pomenov, eventualno tudi s stilno obarvanostjo, tvorjenostjo ipd. Med seboj se ločijo po tem, da ene zaznamujejo predmete, druge lastnosti, tretje dogodke itd., kar se na III. ravnini potem kaže kot besednovrstnost (besede za predmete so samostalniki, za lastnosti pridevniki, za koliščine prislovi – vse z zaimenskimi ustrezniki –, za dogodek glagoli, za odvisnostno razmerje v prostem stavku predlogi, v podredno zloženem podredni vezniki, za neodvisno razmerje v enem in drugem priredni vezniki, vse s tipičnimi »prvimi« nalogami: sam. je npr. os. ali pr., prid. pril., glag. pov., predik. pov. dol., prisl. p. d. itd. Nato pa so prikazane oblike kot sredstva za dodatno skladenjsko razločevanje.

Zadnja ravnina je prenosniška. – Na koncu so podane jezikovne ravninam ustrezne jezikoslovne veje in njihove osnovne (najmanjše) enote, tako tudi v preglednici. V tej je za najmanjšo (osnovno) enoto določenega skladenjskega ranga uvedeno poimenovanje *skladnik*: za enostavno poved so to stavčni členi, za večstavčno tudi S-i.

Na ta način bi se stvari v usmerjenem izobraževanju tudi na začetku ne samo ponavljale po osnovni šoli, kar pri učencih zbuja odpor proti slovnici; podan pa bi bil tudi okvir, v katerem bi se v drugih lekcijah obdelala stilistična vprašanja različnih ravnin jezikovne zgradbe.

* Dve piki sta znamenje soredja.

Družbenost jezika

Ena glavnih značilnosti človeka kot živega bitja je njegova močno razvita besedna govorica, imenovana jezik. Z jezikom se človek s človekom sporazumeva in izraža doživljanje sveta in samega sebe. Tako je z jezikom odražen svet, kakor ga vidi, doživlja in spoznava človek. Človek pa je družbeno bitje, tj. enota sama zase, a obenem sestavina večje združbe: krajevne, občinske, narodne, državne, svetovne

Jezik nastane in se razvija v družbi, ko eden drugemu želimo kaj sporočiti. Združbe nastajajo in se razvijajo zaradi skupnih interesov: ohranitev vrste, preskrba s hrano, ureditev bivališč, zadostitev duševnih potreb, zagotovitev določenih oblik združb. Z njimi se razvija jezik, ki človeka in vse njegove dejavnosti nenehno odslužuje, s tem pa človeku tudi pomaga pri obvladovanju predmetnosti.

V normalnih okoliščinah je vsak jezik sposoben ubesediti vse, kar tvori človeško življenje in svet, v katerem uspeva. V tem so si vsi jeziki enaki. Ni pa vsak jezik enako razvit obsegovno, tj. da bi lahko poimenoval vso predmetnost, tudi tisto, ki je pripadniki določenega jezika sploh ne poznajo.

Vse to lahko opazujemo tudi ob slovenskem jeziku:

Iz praslovanske govorice se je začel porajati v 9. do 10. stol. deloma zato, ker so naši predniki v nove kraje prenesli že narečno razvejane težnje jezikovnega razvoja; tudi zato, ker se je še v večji meri zgubil stik z drugimi slovanskimi plemeni; pa zato, ker je uspeval v drugačnih zemljepisnih in družbenih (fevdalizem) razmerah, kot so bile praslovanske; tudi jeziki, s katerimi je slovansko govoreči človek vzhodnih Alp in njihovih predgorij prišel v stik, so bili sedaj deloma drugi (npr. tudi romanski).

Jezik si po eni strani predstavljamo kot sestav vseh sredstev, s katerimi določena (večinoma narodnostna) združba ubeseduje vse, kar obstaja, se dogaja in stopa v medsebojna razmerja. Ta sestav znamenj za sporočanje se da opisati glasovno (pisno), slovnično in slovno. Je v podzavesti vsakega govorečega, vendar ne v enakem obsegu, saj se posameznik loči od posameznika, ali ena združba od druge, tudi po tem, kako in do katere mere ubeseduje vse, kar je. Z mislijo lahko odkrijemo ubesedovalno zmožnost vseh posameznikov in združb istega jezika: to imenujemo jezikovno zgradbo, prikazujejo pa jo slovnica, glasoslovje in pisava ter slovar.

Noben posameznik in nobena združba ne obvlada celotne zgradbe jezika, ampak je to znanje zmeraj omejeno. Vsak slovensko govoreči kolikor toliko popolno obvlada le glasoslovje ene oblike slovenskega jezika (pisavo že v veliko manjši meri), do določene stopnje tudi besedne oblike in stavčne zveze, besede pa načeloma najbolj za t. i. praktično sporazumevanje, veliko manj za strokovno. Človek in večja združba si zato vse življenje razširjata znanje nezaključenih jezikovnih področij, zlasti besedišča.

Konkretna oblika obstajanja jezika so njegova besedila. Besedila nastajajo v govoru (tudi pri pisanju), ko govoreči za ubeseditev tega, kar ima povedati, jemlje iz jezikovnega sestava to, kar potrebuje: besede (npr. *Jure, srečati, naš, Micka*), vzorce za sestavljanje besed v besedne zveze in stavke (..... = naša Micka ali Jure sreča Micko), sredstva za medsebojno ločevanje besednih zvez in stavkov (npr. z glasom na koncu dol, premor v govoru, v pisavi pa ločila).

Jezikovni sestav dostikrat še nima ustreznega sredstva, s katerim bi bilo v besedilu mogoče izraziti določeno stvar, zato ubesedujoč to sredstvo lahko ustvari (npr. napravi novo besedo; tak je *tozd*), si jo sposodi od drugod (*politika, pionir*) ali da besedi nov pomen (npr. *jasli* kot otroška varstvena ustanova) in tako obogati jezikovni sestav. Tam bo odsljel (če se družbeno prime) na razpolago vsem nadaljnjim ubesedujočim.

Tako besedilo na eni strani nastaja iz že danih jezikovnih možnosti (*Ančka, kuhati, krompir*), na drugi pa te jezikovne možnosti nenehno bogati (*pionir, politika, jasli*). Če prestane poimenovalna potreba za kaj (npr. za *jarem* in njegove dele, ker se *jarem* (v prvotnem pomenu) sedaj malo uporablja), se iz jezikovnega sestava (slovarja, besednjaka) to ime tudi izbriše. Tako je npr. močno izbrisana beseda *ujec* (ali *strina*), tj. ime za moža prave tete (žene pravega strica), tj. sestre (brata) našega očeta (ali matere). Nismo več tako natančni, zato nam za oboje rabi po ena beseda: *teta* nam je *teta* in *strina, stric* pa *stric* in *ujec*.

Jezik kot sestav sredstev za ubesedovanje predmetnosti in družbena narava obojega, tj. jezika (sestav ubesedovalnih sredstev) in govora (uporabljanje teh sredstev za sporočanje), lahko hitro spoznamo iz naslednje povedi: *Naša zunanja politika – odsev naprednih prizadevanj sveta* (prepisali smo jo iz Dela).

1. To je enostavčna poved, sestojéča iz osebká (*naša zunanja politika*) in povedka (– *odsev naprednih prizadevanj sveta*). Njen skladenjski vzorec je —~~~~. Osebek je besedna zveza, sestoji iz levega prilastka . . . . . in odnosnice, povedek pa iz opuščenega pomóžnega glagola *je* (tj. vez) in iz besedne zveze, ki ima ob odnosnici trobesedni desni prilastek (ta povedna zveza je povedkovo določilo) ~~~~~ . Obe besedni zvezi se dasta členiti še dalje, vendar nas to sedaj ne zanima.

Ker je ta stavek poved, je v pisavi na koncu pika (ki pa jo v naslovi opuščamo), v govoru pa gremo z glasom navzdol.

2. Besed je v povedi osem: glagol *biti*, samostalniki *politika, odsev, prizadevanje, svet*, in dve pridevniški besedi, tj. *naš* in *zunanji*. Te besede so deloma splošno znane (*naš, prizadevati si, biti*) in se uporabljajo tudi v praktičnem sporazumevanju (npr. *Naša Ančka je šla spat*), deloma pa se uporabljajo le v politiki (*politika, napreden*); deloma so še take, da v tej povedi dobijo drugačen pomen (*zunanji* v zvezi *zunanja politika*; *prizadevanje* v zvezi *napredno prizadevanje*; *odsev* v zvezi *odsev prizadevanj*; pa še *svet* v zvezi *prizadevanje sveta*).

Tudi starost teh besed je v slovenskem jeziku različna: že praslovanski je glagol *biti* (spremenjena je le sedanjiška oblika, npr. *sem* nam. *jesem*) ali pridevnik *naš*; besedi *zunanji* in *prizadevanje* sta se razvili iz praslovanske podstave že v slovenščini; *svet* imamo v tem pomenu skupaj s Hrvati, Srbi . . . ; *napreden* je verjetno že sto let sposojen od Hrvatov, *politika* pa je mednarodna beseda grškega izvora, v našem jeziku v rabi dobrih sto let. Beseda *napreden* se je začela pojavljati, ko se je družba v ustavni dobi stare Avstrije razdelila na dva dela na podlagi svojih hotenj: ko so eni hoteli *naprej* (*naprednjaki*), drugi pa so bili za *ohranitev* starega stanja (*konservativci*). *Politika* pomeni organizirano družbeno prizadevanje za dosego določenih ciljev. Beseda *naš* v zgornji povedi pomeni pravzaprav *jugoslovanski*, ta izraz pa je nastal v 19. stoletju.

3. In komu je namenjena ta poved? Stotisočem bralcem Dela, natisnjena pa je v zgornjem desnem kotu prve strani Dela z velikimi črkami. S tem je poudarjena njena pomembnost; stranski namen teh velikih črk pa je tudi pritegniti bralčevo pozornost. Tudi v tem se kaže družbena pomembnost besedil: manj pomembna so drugje na isti strani ali kje znotraj časopisa, nimajo pa tudi tolikšnega obsega ipd. Besedilo je namenjeno odraslim, otroci ga ne razumejo, saj si šele postopoma (zlasti v šoli) usvojijo posebne politične besede. Tudi naše besedne zveze so za otroka pretežke.

Vaje

1. Ali se medsebojno sporazumevajo samo ljudje?	Ne, tudi živali.
2. Po čem se človeška govornica loči od živalske?	Po obsegu in zapletenosti.
3. S čim vse se izraža in sporazumeva človek?	Jezikovno, s kretnjo in izrazom.

4. Kaj je jezik?
5. V katerih primerih se sporazumevamo s kret-
njami?
6. Kaj pa z mimiko?
7. Ali je kateri jezik nerazvit?
8. Kdaj se je začel porajati slovenski jezik?
9. Ali je po številu uporabnikov slovenski jezik
velik ali majhen?
10. S katerim jezikom je sedaj zelo močno pove-
zan?
11. Povedi *Vrana vrani ne izkljuje oči* določi slov-
nične, slovarske in prenosniške značilnosti.

12. Napravi besedilo iz naslednjih jezikovnih
sredstev:

13. Ali se isti stavčni vzorec da uporabiti tudi za
stavek *Tone Rakar, roj. 11. 10. 1926, in Ančka Po-
rečnik, roj. 27. 1. 1930, sta se poročila pred desetimi
leti?*

14. Sedaj pa iz istega (vendar brez prisl. dol.) na-
pravi stavčno poved z naslednjim vzorcem:

_____ + _____ ~~~~~ ?

15. Iz glagola napravi samostalnik, nato pa iz-
oblikuj neglagolski stavek tipa _____

in 6 _____

16. Imenuj nekaj združb, v katerih se je oblikoval
tvoj jezik.
17. Kaj pomeni beseda *tozd*?
18. Kdaj je nastala?
19. Zakaj?
20. Zakaj so naslednje tri pesmi težke ali težje?
Zakaj pa za zadnji dve še menimo, da sta v slo-
vensščini:

*K stari babici prišla
mala Rdeča Kapica.
– Zakaj imaš te zobe? – Zato!
Da te lahko pojem. Sem volk.*

*Pade od strahu, omedli.
Jo groza pomanjša, pomnoži.
Deklič ni več. Več jih je.
Same male redkvice.*

*Za mizo zobat mož sedi.
Meso, šop redkvic leži
pred njim.
Ljudje zro otroke, deklice.
Zato preko rdečje redkvice.*

Poseben sestav znamenj za sporazumevanje: ta
sestojijo iz glasov, ki tvorijo besede; besede pa se
družijo v besedne zveze in stavke ter povedi.

Npr. ko smo predalec drug od drugega, ali pa se
bojimo, da bi nas kdo slišal ipd.

Dostikrat iz istih razlogov kot pri kretnjah, ali pa
zato, ker se kaj drugače ne da prav povedati.

V normalnih okoliščinah, tj. v službi določenih
združb, ne. Se pa zmeraj bogati, posebno v be-
sedju in zgradbi besednih zvez, stavkov in pove-
di. Jezik raste z nalogami, ki mu jih dodeljujemo
(dovoljujemo).

V srednjem veku.

1. _____

2. 4 besede

3. /vránaieskljuói/, (vraiezkljo)

1. _____

preteklost, vprašalnost

2. *Tone, Ančka, srečati, (včeraj)*

*Komar kri kristus letni časi v jezi
kih in narečjih osemenjevanje
lakote v črni zemlji pederasti
ja črvov figure veneris kaplje*

*mar presal akmes
in sotriž opor
komat kes
skri gambi vzor
kot ako pač ter
omno lans gaber*

Ta enota je sorazmerno težka, je pa tudi precej raznorodna, saj je treba obravnavati tako težavna vprašanja, kot je definicija in izrazilna zmožnost jezika, pa tudi sporočilo kot tvorba iz jezikovnih možnosti posameznika in širših raznovrstnih združb, zajema pa še nastanek slovenskega jezika in družbenost jezikovnega pojava vsaj z najvažnejših vidikov.

Nalogo se trudimo obdelati najprej z učnim razlagalnim besedilom in z analizo enopovednega enostavnega besedila iz našega časopisa. V drugem delu sledijo ponavljalna vprašanja, ki so jim najprej pripisani odgovori, nato z vajami, pri katerih učenec pokaže, česa se je naučil aktivno obvladati. (Za učitelja: Čisto na začetku se beseda jezik uporablja praktično sporazumevalno tako za jezik kot sestav kakor za besedilo (besedilno sporočilo), pozneje pa za jezikovni sestav, kakor ga je de Saussure ločil od govora (in rezultat govorjenja je besedilo). Govor je še o izrazni jakosti/moči kakega jezika in/ali njegovega pripadnika (česar ne poznam jaz, lahko vendar pozna jezik). Prikazane so najvažnejše poti za krepitev izrazilne moči jezika.)

V spomin

BESEDA ANTONU OCVRKU OB ODPRTEM GROBU

Dragi tovariš profesor, dragi tovariš upravnik,

naložena mi je neprijazna dolžnost, da se v imenu sodelavcev Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede SAZU, ki si ga kot upravnik vodil zadnjih petnajst let, za zmemom poslovim od tebe.

Ko iščem besede, ki bi bile primerne za to zadnje slovo, vem, da nisi bil nikdar prijatelj vznesenih besed in slovesnega govorjenja. Vsa tvoja izrazito kritična narava, ves tvoj pronicljivi, analitični duh, ki prihaja tako močno do veljave v tvojih študijah in razpravah, je bil temu nasproten. Beseda ti je bila vedno samo bližnjica, ki naj pripelje kolikor se le da naravnost do jedra ali – kot si sam rad rekal – »do bistva stvari«. Bil si vselej zagovornik jasnega in preprostega izražanja in zoper sleherno pretirano učenjakarstvo v znanstvenem pisanju, tudi takrat in morda še posebno takrat, kadar je šlo za najbolj zamotane, krhke in težko ulovljive stvari. In kaj je bolj krhkega in teže ulovljivega, kot je besedna umetnost, ta vabljava himêra, temelječa na jeziku in sestavljena zgolj iz jezika, ki si ji posvetil vse svoje intelektualne moči in vse svoje trdo, delavno življenje.

In vendar v tej zahtevi po preprosti jasnosti, ki si se ji sam prvi pokoraval in ki si k nji navajal tudi vse, ki smo imeli kdaj priložnost sodelovati s tabo, ni bilo prav nobene težnje po poenostavljanju in simplifikaciji. Ravno nasprotno. Predobro si poznal naravo literature in njeno tisočobraznost pa tudi vso neponovljivo enkratnost prave literarne umetnine, da ne bi bil vedel, da se je ne dá uzreti in pregledati iz enega samega zornega kota in ne spoznati in presoditi z enega samega vidika. Vedel si, da je literatura kot bujno zarasel gozd, ki ga je intuitivno sicer moč dojeti in doživeti v vsej njegovi mogočnosti, ki se pa ne moreš v njem razpoznati, če ne veš, kod hodiš, in če si izgubil občutek za štiri glavne smeri neba. Zato si od sebe in svojih sodelavcev terjal predvsem jasnosti, ne le jasnosti besede, ampak tudi jasnosti o cilju, ki si ga je kdo zastavil, in o sredstvih, ki so mu pri tem v pomoč.

In ker si samemu sebi zastavil visoki, da ne rečem kar nedosegljivi cilj, zaobjeti fenomen literature v vsej njegovi mnogovrstni celotnosti, si temu cilju sistematično podredil vse

svoje življenje in delo. Nisi se zadovoljil z izročilom svojih učiteljev, pa tudi zavrgel ga nisi, marveč si ga kritično integriral v svoj širši literarnoznanstveni koncept, s specialnim študijem si si pridobil široko vednost o evropski literaturi, novejši in starejši, prenesel si k nam primerjalno metodo in jo tvorno uporabil tudi pri raziskovanju slovenske literature; ostal si zvest historičnemu pojmovanju literature, vendar si iz literarne zgodovine izločil vse, kar nima neposredne zveze z njenim predmetom; bil si razlagavec, sposoben širokih sintez in povezav, a se zato nisi odvrčal od akribije, ki sta jo gojila literarna zgodovina in še pred njo filološka veda, in dragocen ti je bil še tako droben podatek, če je le kaj prispeval k boljšemu umevanju literarnega dela; fenomenu literature si se bolj kot kdo pred tabo približeval tudi z najrazličnejših literarnoteoretskih vidikov, vendar tudi literarne teorije nisi dojemal zgolj v njeni sinhrono statični razsežnosti, marveč si jo obravnaval v njenem časovnem razvoju; nič manj intenzivno se nisi ukvarjal s teorijo in metodologijo literarne vede, verjel si v spoznavno moč racionalne misli, čeprav si sam pri sebi vedel, da literarni umetniki, ki je tvorba živega človekovega duha, ni mogoče nikoli pronikniti čisto do dna, toda bil si znanstvenik in nisi smel niti za trenutek zanemariti kompasa, ki ti je kazal lego štirih glavnih strani neba; kot neutrujen delavec si bil strog in zahteven do sebe in zato zahteven tudi do svojih sodelavcev, ki si si jih izbiral vselej po skrbnem preudarku, pogumno upošteva je nemalokdaj pri tem bolj njihove potencialne sposobnosti kot pa njihova leta in doseženi ugled, in ko si se enkrat prepričal o njihovi znanstveni in delovni zanesljivosti, si jih znal nagraditi z brezmejnimi zaupanjem in si jim dopuščal vso svobodo pri iskanju izvirne znanstvene resnice.

Sredi dela, ko si pravkar končal obsežno študijo za Literarni leksikon, ki si ga bil zasnoval v okviru našega inštituta, in ko si se že pripravljal, da začneš pisati novo, ti je omahnila roka. Naložil si si bil več, kot zmore eno samo človeško življenje, zato polagamo s tabo vred v grob tudi mnoge tvoje še nedokončane osebne načrte. Toda delo, ki si ga bil opravil in ki danes še ni v celoti dostopno, je tu in to delo govori zate.

Naj ti bo lahka ta zemlja, ki si jo globoko ljubil, čeprav ne z velikimi besedami, temveč z dejanji in vztrajnim delom!

9. 1. 1980

Drago Šega
Ljubljana

Literarnozgodovinski problemi, gradivo, komentarji

PRIČEVANJA IZ PRETEKLOSTI

Pisma oziroma vloge in prošnje, naslovljene na Pisateljsko podporno društvo, ki jih tu objavljamo, datirajo iz dvajsetletja 1886 do 1906; vsa imajo sorodno tematiko in so zato naravno zaokrožena celota: prikazujejo socialno bedo ali kar boj za obstanek naših tedanjih pesnikov in pisateljev ter mladih znanstvenikov. Pripadala so zapuščini pesnika, dramatika, prevajalca in urednika prof. Antona Funtkaja; njegova druga žena Marija roj. Sterle jih je pred smrtjo izročila dr. Francu Rodetu. Z njegovo naklonjenostjo smo jih dobili v razvid, jih komentiramo in objavljamo, izvirnike pa prepuščamo rokopisnemu oddelku Nar. in univ. knjižnice.

Prvo pismo z dne 5. julija (Ciril in Metod) 1886 je napisal že v deških letih ohromeli, na sobo in strežbo navezani Josip Cimperman (1847 – 1893), ki je prav tedaj dosegel sorazmerno zrelost v svoji trpkosti, žal tudi formalistično izpiljeni liriki. Preživljal se je z izvirnimi pesmimi, s prevajanjem in kot korektor. Mati mu je umrla dve leti prej, kot bolniku mu je stregla sestra Marica. Med njegove dobrotnike je spadal tudi urednik Ljublj. zvona prof. Fran Levec. Pismo je napisano z dokaj lepo in čitljivo pisavo, ki pa se ji posebno v podpisu (tresoča se roka) pozna bolezen. V ponovni prošnji, naj bi mu predsednik Podpornega društva poslal svoje fotografije, je čutili nekaj samoponiževanja od drugih neusmiljeno odvisnega človeka.

Blagorodni gospod doktor!

Gosp. prof. Levce mi je pred nekaterimi dnevi prijazno naznanil, da je slavni odbor »Pis. pod. društva« junija meseca dobrodušno ukrenil, nakloniti meni zopet nekaj podpore.

Negotovi moj pisateljski zaslužek daje meni jedva toli kruha, da preživljam sebe in drago mi strežočo sestro, kakor gre, a premnogokrat se tudi navzlic vsi varčnosti oglasi pri nama potreba, kajti samá ne moreva vsemu kaj, zatorej potrebujeva zlasti po materini smrti tuje pomoči, ki terja ali zahteva časih celó še za slabo delo dobrega plačila.

Sram me je, toda z gosp. prof. Levca dovoljenjem se v tožnih svojih razmerah obračam vendar zaupno do Vas, preblagi gospod prvosednik, prosé, da dobrotno odredite izvršitev omenjenega ukrepa, na čemer se iskreno zahvaljujem.

Da nisem še dobil od Vas tako srčno zaželeno Vaše slike, kriva so tega izvestno mnoga opravila Vaša, ali zaradi te okolnosti še nikakor ne pokopljem veselega upanja svojega.

V Ljubljani,
na dan sv. Cirila
in Metoda 1886.

S posebnim spoštovanjem
Vaš
stari čestitelj
Cimperman

Drugo pismo manjšega formata nasprotno razodeva roko zdravega mlajšega izobraženca, datira iz 20. novembra istega leta, napisal ga je jezikoslovec in narodopisec, kasnejši graški útniv. prof. Karel Štrekelj (1859–1912). Leta 1884 je bil promoviran, 1885. pa se je habilitiral z razpravama o glasoslovju oziroma oblikoslovju domačega srednjekraškega narečja. Od 1886. dalje je kot privatni docent deset let brezplačno predaval na dunajski univerzi (nastopil je s predavanjem o ruskih bilinah). Od 1887 in že prej se je preživljal kot domači učitelj v družini Colloredo-Mansfeld. Štrekelj Funtka ne prosi za podporo, temveč za posojilo, da bi z njim premostil čas, ko nima dohodkov.

Na Dunaji, 20. nov. 1886.

Čestiti gospod doktor!

Ne zamerite mi, da sè drzmem nadlegovati Vas sé sitno prošnjo, dasi sem Vam popolnoma tuj in neznan. Sila kola lomi, zato upam, da mi to predrznost odpustite.

Lani sem se habilitoval za privatnega docenta slovanske filologije na vseučilišči dunajskem. Ker sem letos moral pričeti svoja predavanja, bil sem prisiljen, popustiti svojo malo privatno službo. Lahko si mislite, da stanje privatnega docenta na filozofični fakulteti ni ravno tako, da bi je kdo zavidal: mnogo truda – nobenega plačila. Še bolj žalostno je, če ni nobenega postranskega zaslužka, kakor je ravno sedaj z mano. Kar sem si prihranil novcev, je pošlo in novih virov ni bilo mogoče odpreti. Zato se prisiljen, nerad obračam do Vas, kakor mi je svetoval prijatelj, z vprašanjem in prošnjo, ali bi mi ne mogli posoditi od glavnice »Pisateljskega podpornega društva« 110 goldinarjev, katere bi Vam z obrestimi vred plačeval od januarja počenši v mesečnih obrokih po petnajst goldinarjev. V januariju namreč zopet nastopim svojo službo.

Tej prošnji drzmem se pristaviti še drugo, da bi mi namreč blagovolili naznaniti, ali mi prošnjo uslišite ali ne, ker mi je na tem mnogo ležeče.

Z odličnim spoštovanjem
ostanem udani Vam sluga
dr. Karel Štrekelj,
privatni docent na vseučilišči.
III. Hetzg. 6. II. b.

/Vošnjakov pripis s podpis:/

Nasvetujem, da se dovoli posojilo 110 goldinarjev, katero se ima vrniti v mesečnih obrokih po 5 (pet) gold. od 1. januarja 1887 naprej.

Dr. Vošnjak
Levec
Iv. Hribar
A. Raič

Tretja vloga je napisana z modrim svinčnikom na list papirja pisarniškega formata 24. oktobra 1894. Njen avtor je Jakob Alešovec (1842–1901), ljudski pisatelj z zgodovinskimi, sočasnimi in avtobiografskimi snovmi ter šaljivo zbadljiv časninar, izdajatelj in pisec Brenclja (1869–1885). Neredno bohemsko življenje in izguba vida leta 1885 sta povzročila, da je vse do smrti v ljubljanski hiralcnici živel v bedi in zapuščeni. V vsebini in slogu prošnje sta zaznavna tožba zaradi popolne revščine, osle-

pelosti in bližajočega se konca, a ne brez primesi humorja, ter težnja, da bi pri predsedniku in članih odbora Podpornega društva učinkoval z latinskimi citati in nemškimi verzii.

Slavno Pisateljsko podporno društvo!

Jaz, Jaka Alešovec, p. d. »Brencelj«, sem, kakor je slehernemu izmed gg. odbornikov znano, v takem stanju, da se že drugim, kaj šele samemu sebi smilim. Do zdaj še nisem prosil nobene podpore, čeravno sem edini, ki je potrebuje, ali zdaj mi teče voda v grlo, in to že prav ledena. Nimam nič, ne stanovanja ne obleke ne hrane – tako da se res tresem pred zimo. Diogen je imel vsaj svoj sod, a jaz še tega nimam, in ako bi ga imel, ne smel bi ga kam zavaliti.

V prvo treba kake sobice in še prej obleke, da me kak mraz kje ne stisne. »Est periculum in mora!« Zdaj se ne vem drugače vzdrževati ko po podporah, ker brati in pisati ne morem, komaj da bom te vrste dovršil.

Torej prosim hitre in kolikor mōči izdatne pomoči za obleko in stanovanje. Če mi je slavni odbor kolikar naklonjen, ne bodi »Fabius cunctator«, ināče utegne kak nemški travestik dobiti priliko za stih:

»Und so lag er – eine Leiche
eines Morgens da,
nachdem Slov. pis. podp. društvo das bleiche,
stille Antlitz sah!«

S tem mislim, da je pojasnjeno vse, česar mogoče še ni vsakemu gg. odbornikov znanega.

Nadajajoč se torej najvpešnejšega vspeha te svoje prošnje, sem

z odličnim spoštovanjem
Jak. Alešovec,
pisatelj

v Ljubljani, 24./10. 94

Četrto pismo beremo na pisarniški poli modre barve, iz moško odločne in deloma baročne vijugave pisave brž spoznamo roko Antona Aškerc, tedaj mestnega arhivarja in urednika pesniškega dela Ljubljanskega zvona. Avtor Balad in romanc se obrača na predsednika Pisateljskega podpornega društva 19. aprila 1899 »v imenu nekega v skrajni bedi se nahajajočega slov. pisatelja« Dragotina Ketteja, ki umira za jetiko v cukrarni, kjer sta ga prejšnji dan obiskala z Govekarjem. Aškerc označuje Ketteja za odličnega pesnika, prikazuje njegovo resno zdravstveno in socialno stanje ter prosi nujne pomoči, kolikor bo sploh še potrebna (Kette je res čez teden dni že umrl). Pismo se zdi med vsemi, ki jih tu navajamo, najbolj pretresljivo.

Slavno »Pisateljsko podporno društvo!«

Velecenjeni gospod predsednik!

V imenu nekega v skrajni bedi se nahajajočega slov. pisatelja stopam pred Vas z uljudnoj prošnjo, da mu blagovolite nakloniti čimprej nekaj gmotne pomoči.

Tukaj v Ljubljani leži že mesec dnij na smrt bolan mladi in izredno nadarjeni pesnik g. Dragotin Kette (»Mihael Mihajlov«, »Zor«), ki objavlja v »Zvonu« že par let sēm svoje krasne lirske pesmi. Zlasti njegovi soneti so tako izvirni, poetično dovršeni, da takšnih izza Prešerna še ni imela naša literatura.

G. Kette je bil enoletni prostovoljec v Trstu, kjer je obolel. Bil je superarbitiran in od vojaške službe odpuščen. Prišedši v Ljubljano, je zbolel še huje. (Ima namreč jetiko – tuberkulozo). Hotel je iti na Dunaj študirat jus, a sedaj ni skoro več upanja, da bo okreval. Z g. Govekarjem sva ga včeraj obiskala. Leži v tako zvani »stari cukerfabriki« na Poljanskem trgu. Žena, pri kateri stanuje, mu lepo streže. In ko sva jo vprašala z Govekarjem, kdo za bolnika plačuje, je rekla, da pride tu in tam kak dober človek, ki mu kaj podari Starišev nima več. Bogati stric njegov, ki biva v Ilirski Bistrici, ga je zavrgel, ker Kette ni hotel iti v bogoslovje . . .

To so suha dejstva.

Iz njih razvidite, gospod predsednik, da je g. Kette pomoči, ki je morda ne bo dolgo vžival, nujno potreben, kot talentiran pisatelj pa tudi vreden.

Prosim Vas, da ukrenete, kar spoznate za potrebno. V imenu bolnikovem, ki pa o tej prošnji nič ne ve, se Vam priporočam.

Ostajem z vsem spoštovanjem
udani
A. Aškerc,
arhivar

Ljubljana,
dne 19. aprila 99

(in urednik pesniškega gradiva
v »Ljublj. zvonu«).

Pri zadnjih dveh dokumentih gre za kratki vlogi Otona Župančiča, tedaj še vedno študenta zemljepisa in zgodovine, zapisani obe na Dunaju s pesnikovo roko, a v različnih letih in zato z različno pisavo na listih pisarniškega papirja. V prvi Župančič prosi za podporo 25. aprila 1900, »ker je v velikih zadregah«. Druga ima datum 21. september 1906, v njej pesnik izjavlja, da je v izpitnem stadiju in bi mu podpora omogočila »storiti zadnji korak do urejenega življenja«. Župančič je v tistih letih v resnici živel v precejšnjem pomanjkanju, saj mu obubožani starši niso mogli prav nič pomagati, sam pa je bil brez službe. Prav tedaj se je namreč zaman poteoval za tajniško mesto pri Slovenski matici, službo domačega učitelja v družini Waldburg pa je dobil šele čez leto dni.

Slavni odbor Pisateljskega podp. društval

Podpisani udano prosi slavni odbor Pisateljskega podpornega društva denarne podpore, ker je v velikih zadregah. Nadejaje se, da slavni odbor ugodni udani prošnji, bilježi

Na Dunaju, 25. aprila 1900

Slavni odbor!

Podpisani uljudno prosi slavni odbor, da bi mu dovolil podpore 100 kron. Podpisani končava domače naloge in se pripravlja za ustni izpit v februarju, in upa, da mu slavni odbor slovenskega Pisateljskega podpornega društva omogoči s podporo, storiti zadnji korak do urejenega življenja. Priporočuje se blagohotnosti slavnega odbora in zagotavlja ga svoje hvaležnosti, bilježi

*z odličnim spoštovanjem
Oton Župančič
XVII. Ottakringerstr. 16. I. 3.*

Na Dunaju, 21. 9. 1906.

Dve izmed zgornjih pisem oziroma prošenj sta naslovljeni na nekega doktorja, funkcionarja oziroma kar predsednika Pisateljskega podpornega društva. V pripisu k Štrekljevi prošnji beremo imena štirih odbornikov, med njimi na prvem mestu Vošnjakovo. Pisatelj, dramatik, zdravnik, gospodarstvenik in politik dr. Josip Vošnjak je odigral pomembno vlogo že na samem začetku Pisateljskega društva leta 1872. Sestavil je namreč društvena pravila in jih objavil v Slovenskem narodu (med štirimi glavnimi nalogami je bilo vzdrževanje fonda za podpiranje revnih pisateljev). Na ustanovnem shodu pričel mesec zatem, 21. aprila, pa so ga izvolili za društvenega »denarničarja« – blagajnika (J. Vošnjak, Spomini II, 203 sl.).

*z odličnim spoštovanjem
Oton Župančič
VII. Schlösselg. 10. T. 7.*

*Joža Mahnič
Slovenska knjižnica v Ljubljani*

LEPOSLOVJE PRVIH MAJNIKOV

Namen sestavka je registrirati in oceniti leposlovje, ki ga je za delavski praznik v obliki brošure izdajala socialistična stranka pod naslovom Majski spis, Prvi majnik, Prvi Maj, Majski list ipd. in ga enkrat legalno, drugič zopet ilegalno razširjala med delavci.

Praznovanje prvega maja se je začelo po sklepu druge internacionale leta 1889, torej od 1890 naprej, tudi na ozemlju današnje Slovenije, najprej v rudniških krajih, potem pa kmalu v drugi industriji v Trstu, Ljubljani in Mariboru. Čeprav je začetek socialističnega gibanja v Sloveniji označen z letnico 1896, ko je bila v Ljubljani ustanovljena Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (eden njenih stebrov je bil Etbin Kristan), obstaja pričevanje, da je prvi slovenski majski spis izšel že 1893 na Dunaju. Tudi tisti, ki naj bi bil tiskan 1898 v Trstu, ni ohranjen. Pač pa so od 1899 naprej izhajali majski spisi več ali manj redno do leta 1928. V naslednjem desetletju, vsaj kot samostojna izdaja, ni ohranjen noben primerek. Dva pglavitna vzroka za to sta bržkone povečan pritisk režima na socialistično publikacijo in frakcionarstvo znotraj socialistične stranke.

Ker gre za politično brošuro, bi pričakovali predvsem prispevke s praktičnim ideološkim sporočilom, torej govore, agitacije, zgodovinske prikaze delavskega gibanja, pa tudi teorije družbene preobrazbe ipd. Vse to je tudi zastopano, vendar vsaj od začetka ne v taki meri kot bi predvidevali, saj zavzema večino prostora literatura, ki ima formo umetniškega besedila. Lepo je to vidno na naslovni strani, kjer namesto načelnega političnega uvodnika stoji kakšna Kristanova, Spindlerjeva (psevdonim V. S. Fedorov), ali pa Župančičeva pesem. Celotni članki, ki na zunan ne deklarirajo leposlovnega ali fiktivnega značaja, torej politični spisi in agitacije, nosijo toliko literarnih prvin, da otežkočajo razlikovanje med leposlovnim in praktičnim sporočilom.

Do leta 1910 je majske spise urejal Etbin Kristan. Njegovih je precej prispevkov, verjetno večina nepodpisanih uvodnikov, govorov, političnih spisov. Prostor je dal tudi znanim slovenskim ustvarjal-

cem Cankarju, Župančiču, Kvedrovi. Leposlovja je relativno veliko in je razumljivo kot sredstvo za družbeno preobrazbo, literatura je nosilec ideološke vplivnosti.

Kljub raznovrstnosti tekstov v obravnavanih strankinih brošurah nas zanima torej samo leposlovje, to je literatura, ki se s svojo formo priglaja k besedni umetnosti. Da predstave ne bi bile preveč abstraktne, naj kot primer pregledovane produkcije navedem tole Kristanovo, večkrat ponatiskovano pesmico:

Delaj – počivaj,
Stvarjaj – uživaj,
Stopaj navzgor iz meglenih nižin,
Išči svetlobo, ker solnca si sin.
Brani pravico in varuj pogum,
Slušaj resnico, spoštuj svoj razum.
Človek si – nič več. Napuh zaničuj!
Človek si – nič manj! Pa glavo dviguj!

Ta, zaradi svoje kratkosti ne ravno tipična, pač pa za predstavitev prikladna pesmica očitno ni umetnina, besedilce je tu samo kot primer, kot eksempl, ki ga je literarna zgodovina dolžna registrirati samo zato, ker njegova forma ustreza predstavam o formi umetniškega teksta in ker gre za avtorja, ki je znan tudi kot literat. Ne gre torej za vrednostno izbiro, ampak za katalogiziranje literarnih dejstev.

Na prvi pogled ni v pesmi nič političnega, nič tendencioznega ali delavskega. Vendar samo mesto objave (Prvi majnik 1909, to je brošura socialdemokratske stranke) navaja, da pesmi ne bremo tako neobremenjeno. Še v marsikaterem podobnem tekstu delavec, tovarna, proletariat ipd. niso nikjer izrecno omenjani, pa je kljub temu jasno, da je delavec kot bralec tu element teksta, ne samo konkretni družbenozgodovinski recipient. Močna konativna funkcija teksta (usmerjenost na recipienta) je vidna tudi iz slovničnega kazalca – imperativa. Od petnajstih glagolskih oblik je kar dvanajst velelniških. Ne bi navajal pesmi kot primer, če se ta njena značilnost ne bi več ali manj redno pojavljala še v drugih uvodniških pesmih. Ponekod se to dogaja skozi ves tekst,¹ drugod samo v sporočilnih konicah – na sredi in na koncu pesmi.² Da stvar ne bi bila preveč očitna, je apel kje še drugače izražen:

s sedanjiško glagolsko obliko – »kliče«, »zove nas«,

s samostalnikom – »Prosvete luč nam silni je poveljnik«,

ali pa je rešitev, katarza, vse pozitivno je postavljeno v prihodnost – »Vaš bode novi maj.«

Poudarjena naperjenost na bralca ni razločevalna značilnost umetniškega besedila, ampak formira retoriko, didaktično literaturo, nekatere strokovne dialekte (vojaški, kuharski), tudi praktično sporazumevalni jezik. Iz tega sledi, da so ti teksti, ki imajo forme umetniškega besedila, nosilci drugačnih funkcij, recimo jim politične v širšem pomenu besede.

Prva dva nedolžna verza pesmi nista tako zelo abstraktna, kot je videti. Ne gre samo za splošno človeško hotenje, ne samo za željo delavske mase, gre za enkratno, zelo konkreten strankin program:

Delaj – počivaj, osem ur dela – osem ur počitka

Stvarjaj – uživaj, osem ur mentalne in fizične rekreacije.

Verza si nista ekvivalentna. Druga vrstica jedrnatno izraža vizijo socializma – enakopravnost represivne produktivnosti (racionalnosti) in kreativne receptivnosti (čutnosti),³ nujno potrebno delo iz prvega verza je nadomeščeno z ustvarjalnim delom v drugem verzu.

Druga dva verza prinašata opozicijo med meglenimi nižinami in soncem, svetlobo. Verza ne pomenita, da mora delavec hoditi v hribe po svež zrak iz ljubljanske megle (čeprav je tudi to koristno), ampak, ker smo se naučili pesmi brati alegorično, je nižina označevalec delavčevega družbenozgodovinskega položaja, svetloba in sonce pa označujeta cilj njegovega projekta – revolucionarno družbeno akcijo, ki je poleg tega pod imperativom. Sonce ni samo signifikant za civilizacijski projekt, ampak je tudi predstavnik, šifra narave – »Išči svetlobo, ker solnca si sin.« Kot ima sin do očeta nekakšne naturalne pravice, tako je revolucija in z njo lepša prihodnost stvar naturalnih pravic delavskega raz-

¹ Milka: Ne sanjajte, PM 1899.

² Kristan, Etbin: Majski svetlobi, PM 1903;

Kristan, Etbin: Spomladi, PM 1904;

/Spindler, Vekoslav/ V. S. Fëdorov: Kadilo dela, PM 1902.

³ Markuze, Herbert: Merila vremena, Grafos, Beograd 1978.

reda. Če sklepamo še malo naprej, cilj družbenozgodovinskega projekta je izbrisati razliko med civilizacijo in naturo, med delavsko maso, ki je na strani nature in represijo, vladajočim slojem kapitala, ki se je vedno predstavljal kot tvorec zgodovine in civilizacije. Zveza med naravo in delavskimi pravicami se potrjuje v naslovih pesmi (dvakrat Spomladi, Majski svetlobi itd.), ki so pogojeni z objavo v Prvih majnikih, pa že s samo izbiro delavskega praznika: prvi maj in z njim pomlad pomenita regeneracijo, vnovično življenje. Vse pravice, ki jih ima delavstvo namen pridobiti, so bile nekoč (v dobi barbarstva) že v njegovi lasti, pa jih je izgubilo. Predstava o zvezi narave in zgodovine vodi do misli, da se družba dogaja na način narave. S take perspektive nastaneta reka Zgodovina se ponavlja in Vse kroži, ki bi ju veliko tekstov lahko sprejelo za svoje sporočilo.

Če se vrnemo k pesmici – eksemplu, nam tretja dvojica verzov prinaša štiri samostalnike, ki kar sami silijo v alegorične upodobitve. Prva dva – pravica, pogum – pripadata naturi, druga dva – resnica, razum – umu, kulturi. Odnos do vseh je malone identičen, le da prva dvojica zahteva aktivnejši pristop (brani, varuj), druga pa teoretičnejšega (slušaj, spoštuj). Gre za razmerje potrjevanja in pomirjanja ali identifikacije, ki je še lepše vidno v poslednjih dveh verzih. Delavcu se določi njegova zgornja in njegova spodnja meja – okvir človeškosti. Zadnja beseda pesmice je spet politični poziv.

Zanimivo je, kako je apel izražen. Vseh dvanajst velelnikov je nedovršnih. Iz tega razberemo, da čas za konkretno akcijo še ni prišel, ker razmere še niso čisto zrele, pač pa se je treba na akcijo pripravljati in čakati na znak. Spoznanje ni samo iz te pesmi, ampak iz množice drugih kjer se zdajci revolucionarnega trenutka bliža iz kitiče v kitičo, pa nazadnje uplagne v grožnjo⁴ ali v obet⁵ ob zavesti še premajhne rezdne moči. Od tod tudi tako število pesmi, katerih označeno ni akcija, ampak akumulacija volje in moči, ki sta šele pogoj za karkoli. »Upanje se v moči le izpolni.«⁶

Zdi se mi, da sem premalo poudaril število in pomen abstraktnih samostalnikov v prvomajskih tekstih, še posebej zato, ker so vzrok nadaljnjim sklepom. Podobno kot trajnost pri glagolih tudi abstraktni racionalizem samostalnikov kaže na začetniško fazo nekega projekta, katerega kategorije še niso dovolj jasne, da bi nastopile v konkretnější obliki. Poudarjena racionalnost in abstraktnost tudi oddaljujeta tekste od tega, kar si zaradi združevanja splošnega in posebnega, čutnega in umskega predstavljamo kot umetnost. Ko še tak neosveščeni racionalizem postane nevarna vladajočemu sloju, se začne metaforično izražati v alegoriji. V Kristanovem obdobju prvih majnikov so alegorične v glavnem podobe (bakrorezi) na naslovnih straneh, kasneje nastopa alegorija kot literarna vrsta.⁷

Vprašljiva je ostala etika tekstov in seveda poetika njihovih avtorjev. Dokler gre za abstraktni racionalizem alegorije, je umetnost razumljena kot mimesis, kot posnemanje. Vendar redko ostane samo pri tem. Umetnost je večinoma razumljena kot sredstvo za spreminjanje sveta. Takrat, ko abstraktno racionalne kategorije postanejo označevalec utopične subjektivnosti,⁸ torej upanja,⁹ sanje,¹⁰ nade, raja itd., torej označevalec stvarnosti-v-prihodnosti, po kateri hrepenimo, takrat je literatura in z njo umetnost razumljena kot poiesis, kot ustvarjanje ali preustvarjanje sveta, mogoče malo vulgarno, pa vendar. Ali – povedano kot v Prvem majniku 1910: »Delavec in umetnik imata enako nalogo: »Preustvarjati svet.« Literatura je v službi revolucije, ki je najustreznejši način preobrazbe sveta, torej je le eno od sredstev za spreminjanje sveta.

Drobna Kristanova pesem ne bi mogla služiti kot eksempl, če ne bi bila domala vsa literatura v Prvih majnikih shematična, čeprav gre včasih za bolj znana imena. Shematičnost je izražena v glavnem s tematsko in motivno enoličnostjo, ki je pogojena s socialno enodimenzionalnim sprejemnikom. Po večkrat se ponove tile obrzci: rudarsko življenje je težko,¹¹ detomor iz revščine,¹² nesrečna poroka z bogatim ženinom,¹³ nezaposlena ženska naj bi postala prostitutka.¹⁴

Shematičnost je končno pogojena z vsakoletno, ponavljajočo se priložnostno objavo, z na pomlad in na maj vezano tematiko in z od tod izviračo in v neskončnost ponavljajočo se alegoričnostjo nagejlna, klanca kot poti delavstva in zelene trate kot njegovega cilja.

Literarni zvrsti, ki se pojavljata v PM, sta verzifikacija (redko celo poezija) in pripovedna proza s podvrstami. Najdejo se pesmi v prozi, črtice, alegorije, kratka (eksemplarična) pripovedna fikcija. Večina tekstov sodi bolj v polliterarne vrste – reportaža, spomini, politični govor, politični spis, agitacija,

⁴ /Kristan, Etbin/ Libertaire: V zadnji uri, PM 1899.

⁵ Milka: Ne sanjajte, PM 1899.

⁶ Kristan, Etbin: Upanje, PM 1905.

⁷ Pripovedka o resnični zgodbi, Majski spis 1928 (Bernotove frakcije), Seliškar Tone: Naš kralj Matjaž, PM 1922 itd.

⁸ Izrazi so iz Marksistične estetike Sretena Petrovića, Bigz, Bg 1979.

⁹ Kristan, Etbin: Upanje, PM 1905.

¹⁰ Milka: Ne sanjajte, PM 1899.

¹¹ F. Rudar Boltežar, Slava prvemu maju 1914; Mihevč, Ignacij: Župnik Matija in rudar Grošelj, Majski spis 1920, itd.

¹² Vuk, Ivan: Žolti bilet, 1. Maj 1928; Golar, Fl.: Majdonova Rezika, PM 1919.

¹³ Pripovedka o resnični zgodbi, Majski spis 1928, Kristan, Etbin: Rože, PM 1910.

¹⁴ Vuk, Ivan: Žolti bilet, 1. Maj 1928; Žvan, Bolči: Hinavci, Majski spis socialistične stranke Jugoslavije 1925.

esej . . . Prva dva tipa se lahko pojavita šele 1919, ko ima gibanje že svojo zgodovino in je možna retrospektiva, značilna pa je zanj kombinacija mimesis in praktičnega sporočila kot v partizanski spominski prozi. Drugo skupino opredeljuje racionalna argumentacija z emfatično (emotivno) naravnostjo na sprejemnika. Iz značaja obravnavane literature – gre za agitacijsko, tendenčno, perspektivistično, na bralca usmerjeno literaturo – postane razumljivo uporabljanje zaznamovanih ubeseditvenih časov (sedanjika in prihodnjika) in zaznamovanih naklonov (v glavnem velednega). Časovne zakonitosti pa pogojujejo zvrstnosti: ker je več sedanjika kot preteklika, je tudi več lirskega kot epskega.

Ideologija tekstov je razen izjem marksistična, ima pa poudarjeno s te perspektive nekaj drugorodnih idejnih problemov. Po slovenski tradiciji navezuje na nacionalnost,¹⁵ povezuje marksizem s krščanstvom,¹⁶ to je – enači Kristusovo odrešenitvo z revolucionarnostjo, lahko je skoraj liberalno protiklerikalna, drugič je osredotočena na protimilitaristično sporočilo (Čulkovski), ali pa si izbere protidržavnost za svoj emblem.

Na kratko je treba prikazati še, kaj se je zgodilo s Prvimi majniki po letu 1910. V dvajsetih letih so izšle samo tri samostojne brošure ob delavskem prazniku, leta 1914, 1917 in 1919. Urednikovala sta jim Alojzija Stebi in njen mož Anton (Outlaw). Vrata sta odprla Franu Albrechtu, Jušu Kozaku, (psevdonim Jakob Gržina), Cvetku Golarju in Alojzu Kraigherju.

Po 1920 se je frakcionaštvo pri socialistih začelo odražati tudi v Prvih majnikih. Pojavili so se komunistični Prvi Maj (1920, 1926), Majski spisi Bernotove frakcije socialistov (1925–1928), Majski spis narodnih socialistov (1921) in majniki strokovne komisije socialistične stranke. Frakcijam je skupno to, da so svoje publicistične možnosti rezervirale za načelne politične sestavke, tako da je za literaturo ostalo manj prostora. Prevzeli so jo manj znani ali neznani avtorji, verjetno v prvi vrsti politiki (Ivan Vuk, Ignac Mihevc, Čulkovski – psevdonim Antona Tanca . . .) in jo, na nižji ravni kot do leta 1920, tiskali v majnikih socialistične stranke in njene strokovne komisije. Luknja v tem desetletju je samo leto 1924.

Leposlovje se je torej polagoma reševalo političnih nalog, ker si je politika našla svoja izrazna sredstva, svoj jezik in svoje ljudi. Vodja slovenskega naroda ni več umetnik-literat, razvila se je namreč posebna funkcija v družbi – politik, ki je prevzel nase del nalog klasičnega slovenskega umetnika.

Literatura Prvih majnikov je delavska literatura, pomeni, da je delavec tako element teksta kot tudi realni družbenozgodovinski recipient te literature. Dokazi za to so tematske narave.

V pričujoči literaturi je poudarjena konativna funkcija, kar zmanjšuje umetniškost tekstov in jih veliko uvršča na področje polliterarnih zvrsti. To funkcijo dokazujejo velednik.

Tematska enoličnost, ponavljani imperativ in ustaljena alegorika tekstov govore o njihovi shematičnosti, šablonskosti.

Ideologija tekstov je marksistična, literatura sama pa je razumljena kot eno izmed sredstev za spreminjanje sveta. Umetnost je poiesis, umetnost je v službi revolucije. Dokaz za to je utopični prihodnjik.

Da izražajo šele začetno fazo delavskega gibanja, razberemo iz abstraktnega racionalizma besedil.

Miran Hladnik
Filozofska fakulteta v Ljubljani

ISTVÁN SÁNDOR O SLOVENCIH

István Sándor (1750–1815) je v madžarski kulturni zgodovini premalo ovrednotena, zelo zanimiva osebnost, doma v več disciplinah. Njegovo najpomembnejše delo je obsežna bibliografija, ki so jo izdali 1803 v Gyóru z naslovom Magyar Könyvesház in v kateri je prvič registriral dela starega madžarskega slovstva do 1711. Pisal je avanturističen roman, prevajal Gellertov moralčni roman, za svojo dobo značilno opisoval v pisemski obliki svoje popotne doživljaje. Za nas je posebno pomembno njegovo delo »Sokféle« (Mnogovrstno), prišlo na svetlo v Gyóru, zadnji zvezki pa med 1791 in 1808 na Dunaju. Naslov označuje vsebino: zgodovinski, narodoslovni, literarno in kulturnozgodovinski članki se vrstijo med spisi s področja ugrofinskega in slovenskega jezikoslovja, s primerjalnimi slovarji, s primerjalnimi seznami madžarskega in slovanskih ter drugih jezikov. Nekoliko presene-

¹⁵ Kraigher, Alojz: Domovina, PM 1919.

¹⁶ Cankar, Ivan: Kristusova procesija, PM, Priloga Rdečemu praporu 1907.

čeni beremo, da je – verjetno po Herderjevi zbirki ljudskih pesmi – vedel za srbske junaške pesmi, za ciklus o Kraljeviču Marku in da se je temeljito seznanil z deli Josefa Dobrovskega.¹

Ker je izhajal iz narodnostno mešanega ozemlja nekdanje Madžarske, iz nitranske županije, kjer so živeli Madžari s Slovaki, se je mogel z znanjem slovaščine seznaniti s posameznimi slovanskimi kulturami in jeziki. Pri preučevanju mu je pomagalo nemško strokovno slovstvo, ki je bilo na začetku 19. stol. že kar bogato.² Duh razsvetljenstva pa je prešinjalo njegovo delovanje. Deloval je v tisti smeri razsvetljenstva, ki se je delno odkimala od fanatizma in predsodkov, pa tudi od francoske revolucije in nasploh od radikalnih idej. Blizu so mu bila dela J. Sonnenfelsa in jožefinizem. V tem smislu se je ukvarjal z narodnimi manjšinami tedanjega Madžarskega in s sosednimi narodi. To zadržanje mu je omogočalo, da je z razumevanjem sprejemal kulturna prizadevanja slovanskih narodov, posebno Čehov in Hrvatov; in ta duh mu je omogočal doumeti važnost tega, da se je ukvarjal s Slovenci, ki so bili madžarskemu bralcu tako malo poznani. Njegovo zanimanje je zajemalo prekmurske in druge Slovence na Madžarskem, toda v svojih potopisih in drugod je zapisal s tedanjega vidika omembe vredne pripombe tudi o življenju koroških in kranjskih Slovencev. Čeprav je pred njim že Schlözerjev učenec, urednik časnika Mátyás Rát, s posebnim poudarkom omenjal Slovence na Ogrskem,³ povedo omembe Istvána Sándorja, njegova jezikovna igranja – ne sicer vselej utemeljena, toda zanimiva – nekaj tudi za današnje raziskovanje. In sicer tembolj, ker je tedaj, ko je Sándor pričel svoje slavistično delovanje, bila slavistika še v svoji začetni dobi. Dobrovský je sicer že izdal nekaj svojih velikih del, toda Kopitar je šele delal načrt za svojo slovensko slovnico in etimologija, primerjanje jezikov še ni bilo postavljeno na zgodovinski temelj in tudi zgodovinopisje se je šele tedaj pričelo razvijati iz analog, iz kronističnega pripovedovanja. Zato gre Istvánu Sándorju v raziskovanju madžarsko-slovenskih jezikovnih stikov ne le priznanje kot pobudniku, marveč tudi njegovemu postavljanju problemov, razsvetlenskemu gledanju, njegovi nepristranosti in njegov pomen je še večji, ker prijazno piše o Slovencih. Seveda bi mogli z današnjih vidikov očitati Sándorju nejasnost pojmov in preveč velikopotezno etimologiziranje. Vsekakor je Sándor pobil mnoge predsodke, zmotne trditve in zdi se, da je v bistvu prehitel Kopitarja s karantansko-panonsko teorijo,⁴ čeprav ni ustvaril kake gramatične teorije in dobimo ta vtis le iz celote njegovih pripomb. Sestavil je tak nadrobni seznam skupnih besed v madžarščini in raznih slovanskih jezikih, ki je vreden skrbnejšega preučevanja in natančnejše analize.⁵

V IV. zvezku svojega dela (1796) npr. István Sándor ugotavlja, da »so pred Madžari tudi ob Blatnem jezeru verjetno živeli Slovani (Tóti), ki so jih končno Madžari porinili delno v županiji Vas in Zala, delno pa v deželo Štajerski in Kranjsko ter se zdaj imenujejo Böhéci (prekm. Boméc, Bojnéc, op. prev.), Wenden, Windische«. V naslednjem razlikuje »Vandale« (vandalus) od »Böhéceve« (Wenden, Windische) ter ima prve za nemški, druge pa »za pravi slovanski (Tót) narod«. Sándorjeva trditve je vredna pazljivosti z več vidikov. Prvič zato, ker uporablja mnogo sporov vzbujajoče ime »Tót« v pomenu »Slovan«. Drugič zato, ker ima Slovence, pa tudi živijo v mejah tedanje Ogrske ali zunaj nje, za *en* narod, ki je že pred madžarsko zasedbo domovine (895–896) živel v Panoniji ter so se zavoljo madžarske naselitve postopno umikali na zahod in jugozahod. Istočasno odločno ugovarja mnenju, nastalemu na podlagi površnega etimologiziranja: Vandali (ki so prišli do Španije) niso Slovani, tukaj živé slovensko ljudstvo (vendus, Wenden, Windische) nima nikake zveze z njimi (str. 212 in 224).

Drugje je postavil nekoliko spremenjeno teorijo. »Veneti, Vinidi, nemški Wenden, Winden, Windischen, slovanski (Tótféle) narod, so se naselili v sedanji Avstriji (Ostria), potem ko so kakih šestdeset let pred Kristusovim rojstvom prešli Donavo in premagali vandalske Nemce.« Tu torej tudi govori o zgodnjem panonskem prebivalstvu, ki bi bilo istovetno s kranjskimi Slovani. K tej njegovi trditvi sodi še pripomba pod črto: »Ostanek tega naroda utegne biti tisti tótski ali neke vrste hrvaški narod, ki še danes prebiva od Madžarskega začenši na avstrijski ravnini vse do Dunaja.«⁶ Ta opomba vsekakor dokazuje, da poročevalci ni bil dovolj doma v slavistiki. Očitno misli na kajkavščino govoreče, katerih istovetnost s Slovenci se mu sicer ne zdi dokazana, toda ne zdi se mu tudi nemogoča. Iz tega članka moremo navesti tudi neko Sándorjevo priljubljeno etimologijo imena *Bécs* (Dunaj). »Da je v pokrajini okoli Dunaja že pred Rimljani in potem tudi pod njimi živel neki slovanske vrste narod *Vindov*, to razglašajo avstrijski pisatelji sami. Ta narod je imel na kraju danjšnjega Dunaja mesto, o katerem ne vemo, kako so ga oni imenovali. Rimljani pa, ko so zasedli deželi, so ga imenovali *Vin-*

¹ Sándor István: Sokféle VII. zv. 67–68, VI. zv. 125–126. V naslednjem navajamo pri tem delu le zvezek in stran.

² Njegovo poznavanje slovanske zgodovine izvira predvsem iz L. A. Schlözer: Allgemeine Nordische Geschichte. Gl.: VII, 40, 53–57, 73–74.

³ Kókay György: Rát Mátyás a hazai nemzetiségekről és a magyarországi népek Kelet-Nyugat közti közzvetítő szerepéről. – Filológiai Közlöny 1965, 355–358.

⁴ Glede J. Kopitarja smo upoštevali novejša raziskavanja J. Pogačnika: Bartholomaeus Kopitar. Leben und Werk. München 1978.

⁵ O jezikoslovnih dejavnosti I. Sándorja je na voljo le zastarela in pristranska disertacija: Réthei Prikkel Marian: Sándor István nyelvtudománya. Budapest 1909. O slovenskem vprašanju zelo površno na str. 36–37. – Etimologije I. Sándorja in zgodovini slovansko-madžarskega jezikovnega primerjanja obravnava László Gáldi: Sur quelques pionniers des rapprochements étymologiques slavohongrois. Studia Slavica 1 (Budapest 1955), 23–25.

⁶ VI. 52–53.

dobona, to je dober slovanski kraj ali »Tót-Bets«. ... Nadalje piše, kako so Vindobono poimenovali po Flaviju, iz česar je najprej nastala *Flaviana*, *Favian*, mogoče *Flawien*, končno pa *Wien*. Ne glejmo na to, da je Sándorjeva etimologija otročja, saj kratkoma lo prevede v madžarščino *Vindobono*, torej vindo, to je vend (po njem: *tót*, to je slovanski) in *bona* (dober), k temu doda besedo *lak*, kar pomeni kraj. Tudi ne dokazuje glasovnega razvoja, le domneva ga. Toda bori se za to, da postavi v ospredje vprašanje slovanske, venduške, slovenske pranaseljenosti. V nadaljnjem se zopet spušča v nedokazljive domneve. »Kako se je ta *tótski* (slovanski) narod Vindušev sam imenoval v lastnem jeziku, tega nam nihče ni sporočil (...). Mogoče je tudi Vinduš prišlo iz Windjetz, kar je moglo pomeniti toliko kot prišel iz, se preselil (...). Mogoče je pa, da se je Vinduš nekoč imenoval Windjen (...). Na Madžarskem sem slišal, da imenujejo to *tótsko* (slovansko) ljudstvo v madžarščini *Böhméci*, kar se dozdeva, da izvira iz Bogmec, to pa iz besede Bogme, kar pri njih pomeni: Bog mene; razúmi in dodaj tako pomagaj.«⁷

Ne vemo, od kod je dobil István Sándor svoje znanje, kake vire je uporabljal.⁸ Niti tega ne vemo, v kaki meri si je prisvojil (vsaj pasivno) slovenščino ali prekmursko narečje. Dejstvo je, da je slovaški in češki dobro znal in da je imel čut za jezikovna in jezikovno-zgodovinska vprašanja. Toda prav so razmerna nerazvitost slavistike je onemogočala bolj zanesljive etimologije, kar je tako tedaj kot tudi pozneje še na široko omogočalo samovoljno in površno etimologiziranje. Istvánu Sándorju moramo priznati, da previdno formulira, bolj vprašuje, se zdi, kot pa odločno trdi. V raznih zvezkih njegove zbirke »Mnogovrstnosti« ne najdemo enotnega stališča v zvezi s Slovenci. Zdaj piše o njihovem bivanju v Panoniji⁹ in današnje Slovence istoveti z ljudstvom, ki ga sam imenuje Venduš, Windischen, drugod trdi: »Ostanek naroda Vindušev prebiva le v nekaj vaseh proti Madžarski in se imenujejo Hrvati.«¹⁰ V bistvu omahuje med obema mnenjema, čeprav pogosteje piše o razmerju Slovencev do Windischen in bolj v raztresenih opombah najdemo istovetneje Venduš – Hrvat.

Nadrobno pa obravnava István Sándor vprašanje slovansko-madžarskih jezikovnih stikov. Njemu gre za to, da išče slovanske izposojenke v madžarščini in madžarske izposojenke v raznih slovanskih jezikih. In ker govori o medsebojnem prevzemanju ter izročanju, se pri njem niti ne pojavi vprašanje prednosti enega jezika in ene kulture, kar je poznejša raziskavanja te vrste močno zaviralo in dostikrat vodilo na napačno pot. Neško npr. trdi, da pomeni »*tovornik*« v »vinduškem« jeziku »tehervivó, teherhordól«, to je »Saumer, Lastbeforderer«. In pripominja sub rosa: »Iz tega starega slovanskega (»*tót*«) jezika so si naši predniki mnogo izposodili in meni se dozdeva, da so ti *Tóti* živeli nekoč pred Madžari ob Rabi, Zali, Sárvizu in Balatonu.«¹¹ V zadnjem zvezku svojega dela¹² pa je objavil svojo razpravo in le-to ilustrirajočo zbirko enakih besed v madžarščini in slovanskem jeziku. Spredaj objavlja madžarsko besedo, za njo pa njene pomeni v raznih slovanskih jezikih, včasih doda tudi latinski ali nemški pomen. Slovenske besede zopet imenuje »vendus«. V njegovi razpravi pa najdemo za nas le en bistveno pomemben vir: Ožbalta Gutmanna *Deutsch-windisches Wörterbuch* (Klagenfurt, 1789). To knjigo je imel tudi Sándor v svoji knjižnici in je od tam prišla v Drž. Széchényijevo knjižnico v Budimpešti, kjer ima vpis: Ex collectione Libraria Stephani Sándor de Szlavnicza et in Luka. Njena sedanja knjižnična signatura je: L. slav 90. In čeprav se sklicuje na ta slovar, besede, ki jih sam imenuje »vend«, niso enake ustreznim slovanskim v Gutmannovem slovarju. Tako bomo morali natančneje dognanje Sándorjevih virov opraviti šele v prihodnosti.

V razpravi, ki je uvod k seznamu besed, najdemo več načelno pomembnih trditev. »Vind, Böhmétz ali Bogmetz, Krányetz, Krajnai (= kranjski) ali Karnyol je skoro docela isti jezik, ki ga pri nas slabo imenujejo *Vandalus*, ker je bolj *Vindus*, *Vinidus*, ali *Carnus*, *Carniolus*.« Ta trditev je že zato pomembna, ker ima vse dialekte, ki jih pozna, za en jezik, to je: za slovenski in tako krepki misel o slovenski enotnosti, ki so jo potem poudarjali Kopitar in drugi. V naslednjem najdemo stvarne vrstice: »Od teh Vinduških *Tótov* so si naši predniki izposodili mnogo besed, ker so oni prebivali tedaj v deželi onstran Donave in okoli Blatnega jezera, ko je prišel tja Árpád z Madžari. Toda gotovo je tudi to, da imajo tudi oni v svojem jeziku nemalo od nas. Glej: Gutsmann, *Deutschwindisches Wörterbuch*, Klagenfurt 1789.«¹³ S to trditvijo pa je István Sándor nakazal več teorij, ki so se razvile pozneje ter so bile močno osporavane. V bistvu je to začetek karantansko-panonske teorije, ki jo je izdelal Kopitar; saj so po Sándorju Madžari, ki so si osvojili deželo, našli v zahodnem delu poznejše Madžarske »Venduše«, ki so – kot piše drugod – bivali tu že v rimski dobi ali mogoče že prej. Druga teorija pa se nanaša na slovanske izposojenke v madžarščini. Pozneje so namreč bili taki raziskovalci, ki

⁷ VII. 133–134.

⁸ Na podlagi zvezkov *Mnogoterosti* moremo trditi, da je bral nekatera dela J. Dobrovskega, M. P. Katančiča, Pallasa in drugih.

⁹ Slovence imenuje »panonske *Tóte*« in Panonce tudi v: IX. 175, VII. 146.

¹⁰ X. 145.

¹¹ XI. 88.

¹² XII. je izšel 1808 na Dunaju.

¹³ XII. 5–6.

so izvajali slovanske izposojenke v madžarščini iz slovenščine.¹⁴ Vse te teorije pa je Sándor še dopolnil z neko trditvijo, ki se glasi: »Ta tótski narod, prebivajoč na robu nemške in madžarske države, je po mnenju nekaterih najstarejši slovanski (»tót«) narod.«¹⁵ Če upoštevamo Sándorjevo previdnost, so mu panonski Slovani, namreč »Venduši«, to je Slovenci, najprej razviti Slovani, pravzaprav slovanski praprebivalci.

István Sándor ne omenja te svoje trditve le v znanstvenih zapiskih, ne le v razpravi, ki jo utemeljuje s seznamom besed, marveč tudi v svojem potopisu. Njegov potopis je sicer nastal pred velikim delom zvezkov »Mnogoterosti«, toda trditve soglašajo, manj vezano, v poljudni obliki pove isto kot v razpravah.¹⁶

»Iz Gradca (»Grétz«) do Láboka (Laibach, Ljubljana)¹⁷ sem potoval skozi sledeča majhna mesta, kot so Ehrhausen, Marburg (Maribor), Feistritz (Slov. Bistrica), Gonowiz (Konjice) in Tzilli (Celje). Ehrhausen leži s svojim podrtim gradom ob Muri na pobočju hriba. Maribor, ki ostale presega, leži ob Dravi, na kateri je tu most. Feistritz, ki jo tamkajšnji Böhéci (= Slovenci) imenujejo Bistriza, je s svojim gradom vred last grofa Attemsa. Konjice (Gonowiz) so bile last žičkih (Szajtzi) kartuzijanov, ki so bili nedavno odpravljani. Celje in omenjeni Maribor sta vladarski mesteci, to je, sta last samo državnega poglavarja. V vseh petih imenovanih mestih živijo povečini Böhéci, *Wenden*, *Windischen*, ki jih more prebivalec naše domovine, če zna slovaški, pa Hrvat in Čeh lahko razumeti. Njihov slovanski (tót) jezik pa ima pri vsem tem mnogo nemških besed, ki so si jih izposodili od Nemcev prebivajočih med njimi / . . /. Te Böhéce in Kranjce / . . / je glede na njih izvir v resnici imeti za en slovanski narod: in druge razlike niti ni najti med njimi, razen tega, da se v izgovarjavi besed nekoliko razlikujejo drug od drugega / . . /.

Glavno mesto Kranjskega ja Lábok (= Ljubljana), ki jo Böhéci in Kranjci imenujejo Lublani / . . /, leži ob reki podobnega imena, ki deli mesto na dvoje. Njegov grad, zgrajen na majhnem gozdnatem hribu, ni mnogo vreden. Tukaj je moč videti mnogo kamnov z rimskimi napismi: in učenjaki menijo, da je tam, kjer stoji danes Lábok, v rimski dobi stala Aemona / . . /.

Kranjske gostilne so mogoče še slabše kot poljske: ker v njih razen slabo pečene kruha ni moč dobiti druge hrane / . . /.

Potopis je razen filoloških pripomb tudi zato vreden pazljivosti, ker priča, kaj je dober opazovalec videl v Ljubljani, na Kranjskem in kaj se mu je zdelo potrebno, da je v pisemski obliki sporočil bralcem, saj je Istvána Sándorja knjižica v bistvu izpolnjevala nalogo popotnega vodnika.

Glede samouških slavističnih spisov Istvána Sándorja pa menimo, da je njihova glavna zasluga nakazovanje vprašanj in zmernost v predlogih za njih reševanje, pogojnost. Saj doba prevzema slovanskih izposojenk v madžarščini, njih delitev v plasti, vprašanje tistega slovanskega jezika, iz katerega so Madžari najprej prevzeli besede – o vsem tem še dandanes nimamo take pregledne monografije, kakršno zahteva ta skupina vprašanj. In čeprav se je nazadnje István Kniezsa najizčrnejše ukvarjal s tem vprašanjem, je dokončal le dve knjigi, svojega impozantnega dela ni v celoti opravil, ker je njegova nameravana razprava o zgodovini raziskovanja teh izposojenk ostala le načrt.¹⁸ Kniezsa ni uporabil etimologij in poskusov primerjanja besed Istvána Sándorja, katerih hipotetični značaj je treba stalno poudarjati. Zato še čaka prihodnje raziskovanje naloga, da natanko preišče v njegovih zvezkih *Mnogoterosti* (Sokféle) slovansko-madžarske primerjave. Njegove opombe o Slovencih vzbujajo pozornost med drugimi slavističnimi spisi, ker si drzne na področje, ki so ga v zgodovini madžarskega jezikoslovja redko obravnavali. In v njih je zastopal take vidike, kakršne najdemo pozneje v delih raziskovalcev, ki so imeli bolj poglobljeno slavistično znanje. Zato ima István Sándor tudi slovenskemu jezikoslovlju kaj povedati.

István Fried,
Budimpešta
Iz rokopisa prevedel Vilko Novak

¹⁴ Oszkár Asbóth: A szláv szók a magyar nyelvben (Slovanske besede v madžarščini), Budapest 1893, trdi, da »je očitno sorodstvo, ki veže ta le na podlagi slovanskih besed, prevzetih v madžarščino, znani jezik, s takoiimenovanim staroslovenskim jezikom, to je s tistim slovanskim jezikom, v katerega sta Ciril in Metod prevedla sveto pismo. Glasovni pojavi, ki ločijo staroslovenski jezik od danes živečih slovanskih jezikov, se vsi zrcalijo tudi v slovanskih besedah, prevzetih v madžarščino« (str. 4). Asbóth je v bistvu sprejel Miklošičeve etimologije in njegov sistem. O istem vprašanju nadrobneje: Asbóth Oszkár: A magyar nyelvbe került szláv szók átvetelének helye és kora (Kraj in čas prevzema slovanskih besed v madžarščino), Budapest 1900. Drugo vprašanje je, da misli Asbóth očitno na *starocerkveno slovansčino*, ko govori o stari slovenščini. O vprašanju, iz katerega slovanskega jezika in kdaj so si Madžari izposodili besede, so še naprej razpravljali. János Melich: Szláv jövevényszavaink. Budapest 1903–1950 I/1–2. zv. Oszkár Asbóth: Szláv jövevényszavaink I. Bevezetés és a külön ből rétegek kérdése. Budapest 1907. (Prim. V. Novak, Raziskovanje slovanskih izposojenk v madžarščini. SR 19, 167–187.)

¹⁵ XII.

¹⁶ István Sándor: Egy külföldön utazó magyarnak jöbarátjához küldött levelei. Györött 1793. 25–37.

¹⁷ Sándor je pogosto zapisoval tuja imena mest v madžarski obliki.

¹⁸ István Kniezsa: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. 2. kiadás. Budapest 1974. I/1–2. zv. Kniezsa objavlja slovanske jezikovne podatke v krogu »od jugovzhoda proti zahodu«. »Ta vrstni red razlagam tako, da je prvič prvi jezik, stara cerkvena slovansčina, v tesni zvezi z bolgarščino (starobolgarsko narečje), drugič, da izvirajo madžarske besede povečini iz južnih slovanskih jezikov...« (I/1, 9.)

METODOLOŠKI PRISTOP K SODOBNI DRAMATIKI ZA HUMANISTIČNO USMERJENO IZOBRAŽEVANJE (PRAKTIČNA ZNANJA – SLOVENSKI JEZIK)

Namen praktičnega znanja slovenskega jezika je, da pogloblja ter razširja poznavanje materinščine, usposobi učence za samostojno vrednotenje in raziskovanje književnosti ter jih seznanja z literarnozgodovinskimi metodami.

Podrobneje bom predstavila nekaj pedagoško-metodičnih vidikov poglobljanja v dramatiko. Ti vidiki so:

1. možnosti za razvijanje motivacije;
2. uveljavljanje učne metode za aktiviranje učencev in za razvijanje samostojnega ustvarjalnega dela;
3. »psihologija« branja drame;
4. poskus taksonomije operativnih smotrov.

1. Motivacija učencev

Učitelj ima veliko možnosti, da vzpodbuja učenčeve interese in zmogljivosti, da bi se učenec ustvarjalno učil in dosegel zastavljene učne cilje. Še posebej je motivacija pomembna za oblikovanje lastnih stališč, vrednot in kritičnosti.

Učence motiviramo za spoznavanje dramskih besedil in za ogled dramskih uprizoritev:

- z anketo (prva ura praktičnega znanja), na osnovi katere spoznamo učenčeve interese za dramatiko;
- z natančno predstavitvijo učnega načrta praktičnega znanja in s skupno izbiro metod in oblik dela;
- z učiteljevim predlogom za domače branje in z utemeljitvijo izbora;
- z interpretacijo odlomka izbranega dramskega besedila (gramofonski posnetek);
- z usmerjenimi vprašanji o dramskem besedilu, ki ga bodo prebrali.

Učence uspešno motiviramo tudi tako, da se svobodno odločajo za izbor referatov, domačega branja v okviru literarnega obdobja ali smeri; sami tudi postavijo vprašanja in teze, o katerih bodo razpravljali pri prihodnji uri. Po vsakem zaključenem poglavju učitelj pripravi poglobljeno diskusijo o neustrezno zastavljenih metodah in učnih oblikah. Po literarnih večerih, ogledih gledaliških in filmskih predstav ter zanimivejših kulturnih televizijskih oddajah posveti učitelj del ure sproščenemu in usmerjenemu pogovoru (aktivnost ob novem znanju). Učitelj pri domačem branju (pripravi) od časa do časa dopusti popolno svobodo interpretacije dramskega besedila, gledališke uprizoritve, vendar pri obravnavi osvetli še tiste vidike, ki so jih učenci zanemarili.

2. Učne metode

Najznačilnejše učne metode, ki aktivirajo učenca za ustvarjalno poseganje v razgovor, polemiko, načrt dela in vplivajo na to, da si učenec oblikuje osebni odnos do dramske umetnine ali uprizoritve, so:

- polemični dialog po vsakem ogledu predstave ali po prebranem dramskem besedilu;
- samostojna razlaga učencev (15 minutni zapis) o prebrani drami ali uprizoritvi;
- interpretacija izbranih položajev v dramskem besedilu (interpretacija lika, dramske fabule, idejnih stališč in protistališč);
- postavljanje tez in zagovor z argumenti;
- oblikovanje načrta za analizo dramskega besedila ali dramske uprizoritve (tema, motiv, liki, kompozicija dela, jezikovnostilistična oznaka);

- diskusija ob stališčih dramske kritike v sredstvih javnega obveščanja;
- ustna in pisna recenzija;
- transpozicija (izdelava dramskega scenarija za recital, šolska gledališka uprizoritev, izdelana po šolski nalogi).

3. Psihologija branja drame

Učenčeve bralne navade v srednji šoli niso konstituirane, kar še posebej velja za lirski in dramska besedila, zato je literarno branje potrebno usmerjati in ga tudi preverjati. Stopnjo razumevanja in doživetosti besedila preverimo s pomočjo usmerjenih vprašanj in navodil za branje (razmerje med dialogom in monologom, opazovanje didaskalij). Površno branje je osnovna učenčeva slabost; na anketno vprašanje »Kako pristopam k branju drame« so poglobljalci odgovorili, da nimajo izdelane posebne metode za branje drame. Prebrali so le redke drame iz seznama za domače branje. Od štirindvajsetih poglobljalcev je le polovica prebrala po eno delo naslednjih avtorjev: Sofoklea, Kalidase, Evripida, Racina, Shakespeara, Moliera, Ibsena. Dramo preberejo le enkrat, da jo razumejo, in pri tem skušajo izluščiti osnovno idejo drame (edini pozitivni vidik branja). Scenske opombe izpuščajo, tako da je vizualni vidik zanemarjen. Kritičnega drugega branja ne izpeljejo. Za manj stereotipno branje dramskega besedila priporočam, naj učenci ob branju zapisujejo svoje razpoloženje do prebrane besedila, opazujejo prehode v kompoziciji drame in rast dramskega lika ter izpisujejo jezikovne posebnosti. S takšno bralno tehniko se bolj zavejo same organiziranosti besedila; od informativnega branja naj bi prešli k intelektualnemu in estetsko zahtevnejšemu branju. Rezultati takšnega branja so razvidni pri zahtevnejših referatih, kjer učenec potrebuje skice, točkovno povzemanje, sheme, povzema in posplošuje ter stopnjuje zahtevnost referata.

Učence je še treba navajati na dodatne vire: pri referatnih nalogah mora uporabljati vsaj gledališki list, Dramaturški vademekum, spremno besedo, časopisno kritiko, študijo v revijah, kulturne televizijske in radijske oddaje.

4. Operativni smotri

Učence velja animirati za obiske gledaliških predstav, ob katerih pridobijo neposredne informacije iz gledaliških dejavnosti, tj. živ utrip sedanjih in preteklih dramskih hotenj. Oblikujejo si pozitiven odnos do knjižne rabe slovenskega jezika ter dopolnjujejo znanje materinščine v živem stiku z gledališkim dogodkom. Ob dognanih postavitvah dramskega besedila bogatijo svoje estetske izkušnje. Z rednim obiskovanjem gledaliških predstav se v učencu ustvarja potreba po kontinuiranem spremljanju dramske umetnosti. Z načrtnim vodenjem gledališkega sporeda in poglobljenimi razpravami ob uprizoritvah spodbudimo učenčevo aktivnost na gledališkem področju ter lastno dramsko ustvarjalnost. Vsak pripravljen obisk gledališke predstave nevsiljivo vpliva na kulturno obnašanje, nena zadnje pa je ogled dramske uprizoritve skupno doživetje, ki učence duhovno bogati in estetsko razvija.

Za ilustracijo navajam primere kognitivnih in konativnih smotrov. Med manj zahtevne smotre uvrščam:

a) Učenci preberejo Sofoklejevo in Smoletovo Antigono ter prepoznajo značilnosti klasične in sodobne drame. Pozorni so na vsebinske in oblikovne odmike sodobne drame od klasične. Po uvodnem predavanju poznajo dramaturške zakonitosti za oblikovanje dramskega besedila. Izluščijo kompozicijo drame, razložijo osnovno idejo in jo argumentirajo s pomočjo nosilcev idejnih nasprotij (Kreon – Antigona).

b) Po ogledu Lepe Vide in Kože megle začutijo živost mitov, njihovo prisotnost v današnjem času.

Med zahtevnejše smotre pa uvrščam:

- učenci si ogledajo Ruplove Mrzle domačije in se navdušijo za eksperiment v gledališču;
- preberejo Lužanove Srebrne nitke in razložijo dramaturške zakonitosti antidrame ter jih konkretizirajo;
- v dramskem besedilu Čarovnica iz Zgornje Davče razčlenijo vlogo jezikovnih plasti in njihovo zlitje v živo, celovito podobo govorice;
- analizirajo medsebojne odnose dramskih likov in ugotovijo nalom hierarhičnih odnosov ter razrešijo problem lažnega herojstva (Peter Božič, Vojaka Jošta ni).

Pred ogledom drame Gospoda Glembajevi izpelje učitelj načrtovalno akcijo. V predpripravi seznanijo učence z avtorjem in dramskim besedilom ter jih usmeri k opazovanju igre, režije, scene, glasbe, dramaturških posegov, kostumov itd. Po ogledu predstave napišejo kritiko, v kateri upoštevajo navodila.

Zaključek

Poglabljanje iz dramatikе vključuje dramsko gradivo, ki je organizirano v tematske kroge, tako da upošteva tematski kriterij, kriterij aktualnosti in interes učencev za pojave v sodobni slovenski dramatik.

V besedilih sodobne dramatikе učenci odkrivajo aktualne probleme, s katerimi se istovetijo, izluščijo odgovore za svoje osebne stike in spoznavajo osebnosti, ki so jim lahko moralni vzori. Konfrontacija likov sodobne drame z liki klasične drame razvija pri učencih smisel za zgodovinsko presojanje literarnih pojavov. Poglabljavci so redni obiskovalci vseh dramskih predstav (v Trstu in Ljubljani) in torej nosilci gledališke kulture na šoli.

Vida Medved-Udovič
Gimnazija v Koprju

Ocene in poročila

Prispevek k metodiki literarne vzgoje

Dve publikaciji Janeza Rotarja (Povednost in vrsta, Ljubljana 1976 in K umevanju pripovedništva, Ljubljana 1978) rasteta iz avtorjevih pedagoških izkušenj, pridobljenih na pedagoških akademijah in na filozofski fakulteti. Ukvarjata se z interpretacijo teksta; v odnos umetnik – literarno delo uvrščata še tretjega činitelja – sprejemalca. Medtem ko vsebuje delo primera interpretacij posameznih tekstov, predstavlja druga knjiga nekatera teoretična izhodišča.

Povednost in vrsta se osredotoča na književne vrste osnovnošolskega čtiva (pravljice, balade, basni, povesti). Posveča se v precejšnji meri ljudskemu slovstvu in prek neanonimne pravljice (Andersen) prehaja k modernim vrstam mladinske književnosti (Kästner, Bevk). V uvodnem poglavju (Socialno-psihološka ozadja nekaterih fenomenov tradicionalne pravljice) razmišlja avtor o pravljici v zvezi s psihološko in socialno izkušnjo današnjih otrok, ki je drugačna od skustvenih osnov prejšnjih generacij. Otroka v današnjem času več ne vznemirjajo nevrotično fantastična pravljčna bitja, pozna jih že iz animiranih filmov in torej v njem ne vzbujajo groze. S psihološko-sociološkega vidika pa bodo problematični tisti pravljčni dogodki, kjer je v ospredju disharmonično družinsko okolje, ki socialno izkušnjo otroka prizadeva bolj neposredno: pravljice o razpadli družini ali o nerazumevanju v njej. V primeru, da je otrok iz nepopolne ali razdvojene družine, dobi v njih neprijetno motivacijo za razmišljanje o svojem lastnem položaju. (V tej zvezi velja opozoriti na češki zbornik O pravljicah, Praga 1961, v katerem je nekaj avtorjev razmišljalo o ustreznosti nekaterih pravljic s stališča zdravnika oziroma psihologa.) J. Rotar opazuje na modelih posameznih pravljic prototip negativne mačehе, ki se mu kaže estetsko utemeljen s stališča pripovedovalke – ogrožene žene in matere ter ugotavlja v njem morebitno opozorilo labilnemu moškemu, da bi skrbel za dobro svoje

družine in otrok. Verjetnost take trditve vidi tudi v dejstvu, da so bile pripovedi o hudobnih mačehah razširjene predvsem na področjih krščanske civilizacije, kjer je zaradi monogamije prihajalo do nesoglasij, kakršnih ni najti v islamski kulturi.

Poglavja, odmerjena baladi, prinašajo razčlenitev in primerjavo med tematsko-motivacijsko in kompozicijsko-izrazno strukturo ljudske balade Smrt Omera i Merime, ki je nastala v muslimanskem okolju, in njene istrske variante Mikula i Omirka divojka, v zapisu Jakoba Volčiča. Primerjalna razčlenitev ljubezenskega dogodka kaže na razločke med obema tekstoma. Čutno erotična prvina v istrski različici in tudi družbeno okolje v njej sta večplastna. V muslimanskem tekstu je celotno dogajanje usmerjeno ozko na tragiko neizpolnjene ljubezni. Naslednja primerjalna študija pa obravnava ljudsko balado Desetnica in njé pravljčno inačico v ubeseditvi Frana Milčinskega. Socialna izkušnja balade temelji na znaku fevdalnega sistema: pripovedovalec želi opozoriti na etično relevantnost dejanj pri predstavnikih višjega razreda. Opominja na eno od atavističnih prvin v krščanskem eshatološkem vrednotenju, ki se kaže v deklincem trpnem sprejemanju usode brez upiranja in v nazoru, da so ljudje vkljenjeni v usodo brez svoje lastne krivde. Subjektivno tragična materina krivda bi ne bila mogoča v tipološki fenomenologiji pravljice, kjer mora biti mati le absolutno pozitivna, zato je pripovedovalec segel po baladi. Ubeseditiv F. Milčinskega se je izognila religioznim ozioroma legendarno mističnim prvinam vsebinske osnove. Primerjalna analiza navaja strukturo korespondenco med obema tekstoma in interpretira motivacijo pripovedovalčevega ozadja z njegovo socialno izkušnjo. Študija razčlenjuje motivacijsko in izrazno ravnino v pripovedi pisatelja Milčinskega in v sklepih oceni opozarja na umetniško uspešnost njegove baladne pravljice ter jo po umetniških učinkih primerja z besedilom, kakršna je Andersenova Mala morskala deklica.

Pri razčlenjanju basni razmišlja avtor o vprašanju, zakaj je ta književna vrsta pogosto uvrščena v šolska berila. Deloma zaradi lahkega komuniciranja in povezanosti z zgodbami o živalih, ki so blizke otroškemu sprejemanju, in deloma zaradi sugestivnosti personifikacije in alegorije. Lahko pa bi odkrili tudi druge pomene, ki jih odstira bralec v komunikaciji s pisateljem. V sodobni basni se fabula umika novim izraznim sredstvom, moralni nauk je v formalno-kompozicijskem pogledu drugotnega pomena, povezan je s temo ali pa z motivno-dogajalno plastjo in ga bralec odkriva v različnih ravninah. Morala v basni ni le poučevanje. Med moralo in miselnim sporočilom lahko poteka izrazita notranja napetost. Ob primeru Preglove basni pokaže, kako avtor v njej ustvarja s pomočjo asociativnega in skustvenega sporočila psihološko napetost. Nekategoričnost morale oziroma njena relativizacija pa je pomenski znak te književne vrste v sodobni literaturi.

Na sledečih straneh publikacije so uvrščene interpretacije nekaterih klasičnih del mladinske književnosti. Tako odkriva J. Rotar npr. v pravlji Hvaležni medved, ki jo je zapisal F. Kotnik, umetniško prepričljivost in moč v vsebinsko poetični plasti, ki se nepričakovano, vendar učinkovito pojavi v trenutku, ko mati premaga strah za lastnega otroka. Poleg realistično pripovedne in vsebinsko poetične plasti je v pravljičnem udarjena še tretja – etična oziroma idejna plast. Medsebojna pogojenost omenjenih plasti ustvarja etično ravnino pripovedi, katere poetičnost spremlja drugače otrok in spet drugače odrasli bralec.

Pri problematiki tezne pravljičje je bil vzet v poštev kot primer Andersenov Kraljev slavec. Avtor ponazarja ob tekstu, kaj utegne iz njegovega teznega sporočila sprejeti deset- ali enajstleten bralec. V poglobljanju teze s pomočjo negativne in pozitivne aplikacije pa je osvetljena aktualizacija odnosa med umetnostjo in družbo na eksotičnem ozadju, in sicer z idejnega stališča meščanskega demokratizma v času Andersenove mladosti.

Kästnerjevi dvojčici predstavljata klasično moderno prozo z otroškim junakom. Rotar odkriva različne plasti v tekstu na nekaj načinov, s katerimi razčlenjuje konfliktnost zgodbe, ki posega v socialno problematiko današnjega življenja (usode otrok iz razvezanih zakonov). Prikaže, kako posamezni junaki tipološko ustrezajo okorelim predstavam malomeščanskega okusa (dirigent Palfi, gospodična Gerlach, služkinje s podeželja – ne prerastejo okvira ustaljenih predstav o družbenem sloju, ki mu pripadajo). Avtor opaža vplivanje tovrstnega okusa tudi v sklepnem sentimentalno neproblemskem razpletu zgodbe, četudi bi se tu ponujala razlaga, ki bi se bolj opirala na psihologijo otroškega bralca, pri katerem bi harmonizirajoči zaključek narekovalo psihološko obrambne reakcije mladega organizma.

Od proznih tekstov s tematiko nedavne vojne preteklosti je posvečena pozornost delu Francea Bevka – Učiteljci Bredi – obveznemu čitvu v 5. razredu. Analiza je usmerjena na nekatere temeljne etične in splošno vsebinske znake. Poglavje, ki upošteva zgodovinsko razsežnost dela, prinaša razmišljanje o aktualnosti zgodovinske tematike v prozi. Postavlja si vprašanje, katere prvine so nosilci idejnosti in zmogne razneti aktualizacijo dela v sedanjem pa tudi v kasnejšem času. Na koncu knjige dodani primer metodične priprave dela za učno enoto, ki jo je izdelal učitelj – praktik deluje precej poučevalno in ni v skladu s celotno usmerjenostjo dela, ki želi prikazati raznolike možnosti, kakršne učitelj lahko v praksi uporablja.

Omenjeni primeri interpretacij obsegajo književne vrste iz učnega programa na osnovni šoli, usmerjene so v precejšnji meri v ljudsko slovestvo. Primerno bi bilo, če bi avtor v sledeči fazi svojega dela razširil krog tudi na druge literarne vrste, ki so v ospredju zanimanja pri učencih osnovne šole: na pustolovski roman, non-fiction, science-fiction, biografski roman, na klasično zgodovinsko prozo in predvsem na interpretacije sodobne poezije, primerne za omenjeno starostno stopnjo. Pesniška zvrst sodi ponavadi prav v tem »nepoetičnem času« med najbolj žgoče probleme. Nastati bi torej mogla sistematična metodična osnova za delo s posameznimi književnimi vrstami.

Druga od publikacij (K umevanju pripovedništva) predstavlja nekatera teoretična izhodišča Rotarjevih interpretacij. Spremlja zlasti vprašanja percepcije in odnosov med ustvarjalcem literarnega dela in njegovim naslovnikom (poslušalcem in bralecem). Ze sprejemalec ustelega izročila je močno vplival na pripovedovalca. V ljudskem slovstvu je pripoved izražala kolektivno občutje in ni se mogla širiti temu navkljub. V moderni literaturi je odnos med avtorjem, delom in naslovnikom bolj zapleten ter se specifično spreminja od enega literarnega dela do drugega in od obdobja do obdobja. Spremenljiva je stopnja upoštevanja bralca pri nastanku dela, spremenljivo je tudi vplivanje bralca na delo, enako spremenljivo so seveda odnosi med ustvarjalcem, literarnim delom in med sprejemalcem. V komunikaciji med pisateljem in bralecem s pomočjo umetniške pripovedi razlikuje J. Rotar proces primarnega značaja (neposredno miselno senzitivna reakcija) in sekundarnega (samostojni procesi fantazije, ki ne sežejo več v območje literarnega dela). Prav tako razlikuje dve skupini bralcev: prva (številnejša) se predaja psihodrami literarnega dela in ga sprejema, druga (manj številna, elitna) pa kritično sodeluje pri individualnem in miselnem sprejemanju psihodrame v umetniški pripovedi. Cilj vsake humane družbe je, da kar čim bolj razširi drugo skupino. Stopnja bralčevega intelektualnega razvoja, njegova senzibilnost, narava njegove percepcije in sodelovanja so načelnega pomena za povednost literarnega dela. S povednostjo je označeno v publikaciji vse, kar

bralac spoznava v tekstu, v makrotekstu, med vrsticami, medtem ko je obseg neposredno izraženega poimenovan s pojmom sporočilnost. Povednost je torej ne le v tesni zvezi s sporočilnostjo in strukturalnimi znaki posameznega teksta, temveč tudi z bralčevo percepcijo. Od narave in vsebine percepcije je odvisna aktualizacija večsmerne oziroma univerzalne pripovedi. Bralčeva percepcija pa je hkrati naravno izhodišče za spoznavanje estetskih prvin umetniškega dela. Literarna zgodovina in formalistično usmerjena teorija literature pogosto ne upošteva konkretnih znakov, pomembnih za percepcijo in zato prav malo pomagata bralcu pri njegovem spoznavanju literarnega dela. V Rotarjevem delu se kaže stališče do bralčeve percepcije, do bralčeve senzibilnosti kot odločujoča prvina na področju literarne in estetske vzgoje na katerikoli stopnji izobrazbe, kot pogoj obstajanja in vplivanja literarnega teksta. Razvoj percepcije šteje avtor za posebej pomembnega v odnosu do sodobnega razvoja umetniške pripovedi, posebej še z oddaljevanjem le-te od tradicije, kar zahteva višjo stopnjo miselnega sodelovanja. Upoštevanje sprejemalca pri literarnem delu se pojavlja v posameznih poglavjih publikacije, ki se nanašajo npr. na spremenljivost stalnice poslušalec-bralac, na percepcijo parabolične in neposredne pripovedi ter na sporočilnost in povednost. Druga poglavja (npr. študija o različni vlogi pripovedovalca v literarnem delu, o stopnji njegove subjektivizacije, o njegovem odnosu do fabule ter poglavje o resentimentu kot ostanku trpkega doživetja) so samo v posredni zvezi s problematiko bralčeve percepcije in interpretacije teksta. V naslednjih fazah bi bilo primerno premakniti v delu posamezna poglavja glede na medsebojne odvisnosti ter najti med njimi bolj sistematično povezavo, ki bi jih osredinila ob kakšni izhodiščni problematiki.

Pri šolskem delu s tekstem priporočata Rotarjevi knjigi upoštevati pri obravnavi več ravnin, ki jih tekst vsebuje in s katerimi komunicirajo mladi bralci na različnih ravneh. Učitelj naj bi pri interpretaciji izhajal iz fabulativno-iluzivne ravnine in prešel postopoma k naslednjim, manj jasnim in celovitim in zato težje razločljivim ravninam. Pripravil naj bi si svojo lastno zahtevno interpretacijo in pri delu z mladimi bralci naj bi odkril, kam lahko seže skupaj z vsemi učenci in kje bi bilo nujno preiti k delu s posameznikom.

Znano je, da je interpretacija teksta navadno najslabši člen v učnovzgojnem procesu pri literarnem pouku na šolah. Prevladovanje literarno zgodovinske in literarno teoretične sestavine v izobraževanju učiteljev je pogosto vodilo v zanemarjanju šolske prakse in metodično usmeritve. Rotarjevo gledanje poudarja pri učitelju funkcijo njegovega samostojnega delovanja. Z vključitvijo bralčeve aktivnosti v odnos umetnik – literarno delo nastavlja možnost učenčevega sodelovanja pri interpretaciji. Zasluga Rotarjevega dela je nadalje tudi v dejstvu, da po svoje prispeva k teoriji literarne vzgoje, k metodiki discipline, ki

je v ospredju znanstvenega zanimanja na fakultetah pedagoške smeri v sedanjem času. V tem kontekstu želim omeniti češke pedagoške in filozofske fakultete, kjer je metodika predmeta upoštevana kot disciplina, ki oblikuje učitelja v najbolj profesionalni sestavini njegove izobrazbe. Metodika literarne vzgoje, ki jo predavajo samostojno ob metodiki jezikovne vzgoje, se je kristalizirala v zadnjem desetletju v prispevkih iz vrst visokošolskih učiteljev. Na praški filozofski fakulteti je tovrstno teorijo razvijal S. Cenek. Poglobil je filozofske osnove te discipline v povezanosti z marksistično estetiko in podrobneje obdelal nekatera vprašanja, npr. osvetlil odnos med emocionalnim in intelektualnim sprejemanjem umetniške podobe. Dosedaj najpomembnejše Cenekovo delo Uvod v teorijo literarne vzgoje je izšlo v Pragi leta 1979. Njegovi teoretični članki so objavljeni predvsem v reviji Češki jezik in literatura (posvečena je izključno problematiki jezikovne in literarne vzgoje na šolah in izhaja že v 30. letniku). Bralci jezika in slovstva so se seznanili s teoretičnimi pristopi J. Plcha, predavatelja na praški pedagoški fakulteti (O vlogi besedne umetnosti v vzgojnem procesu, Jezik in slovstvo XX, 1974-75, št. 4, s. 90-95). Team znanstvenih delavcev, ki se ukvarjajo s konkretnimi operacijami pri literarnem tekstu, se je oblikoval tudi na pedagoški fakulteti v Hradcu Králové. Tu je nastala npr. publikacija Literarnovzgojne interpretacije (J. Machytka – J. Hubáček, 2. izd. Praha 1979). Rotarjev prispevek je zato treba ocenjevati tudi z vidika razvojnih odvisnosti relativno mlade discipline.

Helena Poláková
Filozofska fakulteta v Ljubljani
Prevedla Albina Lipovec

Nekaj novosti iz poljskega jezikoslovja

1. *Encyklopedia wiedzy o języku polskim. Uredil Stanisław Urbańczyk. Gesla so oblikovali: Marian Kucata, Roman Laskowski, Krystyna Pisarkowa, Walery Pisarek, Kazimierz Polański, Józef Reczek in Stanisław Urbańczyk. Izdala založba Ossolinum w Wrocławu, 1978, v 10 tisoč izvodih.*

Poročilo o pomembnem dosežku poljskega jezikoslovja bi rada začela z nekaj izhodišči, ki jih v uvodu v *Encyklopedijo* navaja njen urednik, Stanisław Urbańczyk. Minilo je že skoraj šestdeset let, odkar sta izšla dva zvezka Poljske enciklopedije, posvečena poljskemu jeziku in njegovim zgodovini. Čeprav sta vsebovala vrsto člankov znanih poljskih jezikoslovcev, kot so v tem času bili: J. Łoś, J. Rozwadowski, A. Brückner, J. B. de Courtenay, K. Nitsch nista zaobsegla vseh vednosti o jeziku, hkrati pa so bili tudi članki tako glede na pristop h gradivu kot na zahtevnostno lestvico dokaj različni. Zato je postajala vse bolj potrebna nova jezikoslovna enciklopedija, ki bi – kot piše Urbańczyk – sleherni vednost o poljskem jeziku posredovala poljudno in tako, da bi jo razumel vsak izobražen Poljak.

Enciklopedija je urejena abecedno in obsega naslednja jezikoslovna področja:

- (1) splošno jezikoslovje;
- (2) zgradba sodobnega poljskega jezika;
- (3) razvoj slovničnega sistema (zgodovinska slovnica);
- (4) zgodovina knjižnega jezika;
- (5) jezikovna kultura (sociolingvistika, stilistika);
- (6) dialektologija;
- (7) onomastika;
- (8) življenjepisi pomembnejših pisateljev, ustvarjalcev in znanstvenikov, ki so vplivali na zgodovinski razvoj jezika in hkrati na organizacijo znanosti o njem (npr. uredništva jezikoslovnih časopisov in tako dalje).

Urednikove uvodne opombe mora nujno dopolniti tudi osebna skušnja bralca, ki je že večkrat segel po *Enciklopediji*: *Enciklopedija* je dragocen vir sodobnih znanstvenih informacij (zelo skrbna priprava in tisk knjige, ki obsega 445 strani, sta trajala tri leta) in jezikoslovec jo lahko zato uporablja kot začasno nadomestilo opisne znanstvene slovnice, dokler ne bo izšla nova kolektivna akademska slovnica sodobnega poljskega jezika, ki jo pod vodstvom Zuzanne Topolińskiej pripravlja jezikoslovna komisija Poljske akademije znanosti. Poskusna verifikacija izbranih gesel s področja glasoslovja, oblikoslovja in skladnje me je prepričala, da sta njihov obseg in vsebina jasna in da dostopna razlaga pojmov in pojavov dovoljuje, da sprejemamo *Enciklopedijo* kot nujen znanstveni pripomoček slehernega polonista.

Visoko znanstveno raven zagotavlja Enciklopediji izbor članov avtorskega kolektiva; vsak izmed njih je prispeval osebno noto področju, ki ga obravnava. Sinhrono slovnico poljskega jezika obravnavajo gesla Krystyne Pisarkowe (skladnja) in Romana Laskowskega (glasoslovje in oblikovanje ter glasoslovno-oblikoslovna in oblikoslovno-glasoslovna razmerja). Gesla s področja zgodovinske slovnice in zgodovine poljskega jezika so delo Józefa Reczka, jezikovno kulturo pa s sociološkega in psihološkega stališča predstavlja Walery Pisarek. Vprašanja leksikologije in leksikografije obsegajo gesla Romana Laskowskega in Józefa Reczka. Stanisław Urbańczyk je avtor onomastičnih gesel in kratkih življenjepisov, ki zrcalijo zgodovinsko poljske jezikoslovne misli. Maria Kucała je prispeval dialektološka gesla, gesla s področja splošnega jezikoslovja pa Kazimierz Polański, soavtor *Slovarja jezikoslovnega izrazoslovja*.

Kljub raznovrstnosti teoretičnih in metodoloških postopkov in sožitju različnih oblik evropskega in zunajevropskega strukturalizma v sodobnem poljskem jezikoslovju avtorji Enciklo-

pedije zmerno in premišljeno uvajajo teoretične novosti: izhajajo iz poljske jezikoslovne tradicije (npr. na področju opisne skladnje), vendar se ne izogibajo novejšim pojmovanjam, ki so se v tradiciji že udomčila ali je njihovo primernost potrdilo samostojno znanstveno raziskovanje (npr. oblikoslovne monografije, monografije s področja sinhronega besedotvorja itd.).

Geslom sledi kratek bibliografski prikaz, ki je za bralca dodatna informacija.

Enciklopedija vsebuje tudi zanimivo ilustracijsko gradivo: faksimila spomenikov iz starejše poljske književnosti, portrete pomembnejših jezikoslovcev itd.

Že samo dejstvo, da je bila knjiga kljub visoki nakladi in ceni že v nekaj dneh popolnoma razprodana, zgovorno dokazuje, da je bila res potrebna. Ni treba posebej poudarjati, da ni namenjena samo polonistom, temveč bo dobrodošel pripomoček slavistom v slovanskem in neslovanskem svetu.

2. Adam Heinz, *Dzieje językoznawstwa w zarysie. Warszawa, 1978, 10 tisoč izvodov, 518 strani.*

Chaque siècle a la grammaire de sa philosophie (A. Meillet). Te besede uvajajo v najnovejšo knjigo Adama Heinza, profesorja splošnega jezikoslovja na Jagelonski univerzi v Krakovu, ki ima v zgodovini poljskega jezikoslovja posebno mesto tako po obsežnosti (pregled jezikoslovnih dosežkov od starega Egipta do strukturalizma in njegovih variant) kot po pristopu (lastna interpretacija teh dosežkov). Osvetljuje razvoj teoretične misli in opozarja na vezi med jezikoslovjem in drugimi vedami (notranji razvoj znanstvene discipline in zunanji dejavniki, ki vplivajo nanj). Upošteva in preverja velikansko število dejstev ter jih – in to je najbolj pomembno – predstavlja sistematično in sintetično. Gradivo je razdeljeno na osnovi kronološkega zaporedja:

- (1) predzgodovinsko obdobje jezikoslovja – prvo poglavje, s. 7–18;
- (2) antika – drugo poglavje, s. 19–70;
- (3) srednji vek – tretje poglavje, s. 70–83;
- (4) novi vek (15.–18. stoletje) – četrto poglavje, s. 84–121;
- (5) 19. stoletje (evolucionizem) – peto poglavje, s. 122–224;
- (6) 20. stoletje (strukturalizem) – šesto poglavje, s. 225–461.

S kronološko delitvijo povezuje Heinz tudi strokovno delitev jezikoslovja; na osnovi nasprotij *materialno – teoretično, posebno – splošno, sinhrono – diahrono, strukturalno – astrukturalno, funkcijsko – formalno* predstavlja najpomembnejše

vrste jezikoslovja. Teoretičnemu jezikoslovju pripisuje primat in si prizadeva privedi njegov razvoj do leta 1975; materialno jezikoslovje pa je zaradi takega pristopa nujno moralo doživeti selekcijo in se opis njegovega razvoja konča z letom 1950.

Teško bi bilo reči, katero poglavje je najbolj zanimivo, vendar poljski jezikoslovec posebno rad sega po obširnem poglavju o strukturalizmu, ki ga je avtor razdelil na naslednja podobdobja: začetno obdobje (1900–1925), razcvet evropskega strukturalizma in ameriški strukturalizem (1925–1950), formalni in funkcijski strukturalizem (1950–1975) in obsega številna opažanja o semantiki, ki je v našem času tako živa v jezikoslovju.

Avtorjevo pojmovanje rase – in to je naravno – iz njegovega osebnega odnosa do teoretičnih in praktičnih jezikoslovnih pogledov, ki jih obravnava: subjektivna sodba o transformacijsko-generativni slovnici je premišljena in stvarna.

Besedilo ne vsebuje opomb: avtor obravnava številna dela predstavnikov posameznih smeri v jezikoslovju in na koncu navaja osnovno bibliografijo. Besedilu sledi osebno kazalo: slovenske lingviste predstavljajo imena kot: Kopitar, Miklošič, Oblak, Nahtigal, Ramovš. Zadnja dva predstavlja v odlomku, ki obravnava južnoslovansko zgodovinsko jezikoslovje in v katerem se bralec srečuje z imeni, kot so: Belič, Skok, Ivšič, Koneski itd. Osebnemu kazalu sledi stvarno kazalo. Med besedilom so številni portreti pomembnih jezikoslovcev.

Heinzova knjiga posega tudi v samo središče slavistike in je zato zanimiva za vsakega slavista. Jezik je razumljiv in preprost, hkrati pa natančen, njegova posebna odlika je »mednarodno« jezikoslovno izrazje.

3. *Iskanje novih poti v zgodovinskem jezikoslovju (Ob znanstveni konferenci »Namen in metode zgodovinsko-jezikoslovnih raziskav«, 16. do 19. novembra 1978)*

Srečanja zgodovinarjev poljskega jezika z mlajšimi znanstvenimi delavci, ki jih zanimajo vprašanja diahronih jezikovnih raziskav, je potrdilo v poljskem jezikoslovju že preverjeno izmenjavo stališč. Zdelo se je že, da bo od petdesetih let dalje, ko so vsi pomembnejši poljski jezikoslovci začeli vneto raziskovati izvor knjižne poljščine, prevladovalo sinhrono jezikoslovje, poglobljeno s tedaj zelo uspešnimi stališči transformacijsko-generativne slovnice. Šele razprava Irene Bajerowe *Oblikovanje sistema poljskega knjižnega jezika v 18. stoletju* (1964), njen članek *Poskus izoblikovanja nekaterih jezikovnih razvojnih zakonitosti* (1965) in knjiga Marie Honowske *Problemi zgodovine slovenske fleksije v luči novejših sinhronih pojmovanj* (1975) so odprli nove raziskovalne možnosti.

Katedra zgodovine poljskega jezika pri Šlezijiški univerzi v Katovicah je organizirala posebno

konferenco, ki naj bi predstavila primeren vzorec diahronega raziskovanja. Splošno teorijo zgodovinskega jezikoslovja so obravnavali trije referati: O *predvidljivosti jezikovnih sprememb* Terese Skubalanke, *Splošno vodilo pri raziskovanju razvojnih jezikovnih mehanizmov* Marie Honowske in *Zgodovinsko jezikoslovje in metodologija zgodovine* Irene Bajerowe. K diskusiji se je prijavilo okoli dvajset udeležencev, kar dokazuje, da je zanimanje za splošna jezikoslovnozgodovinska vprašanja zelo živo. Da bi prikazala potek diskusije o njih, se v tem poročilu omejujem samo na štiri najpomembnejše probleme.

1. *Predvidljivost jezikovnih sprememb.* Nekateri diskutantje so jo popolnoma zanikali. Spremembi ni mogoče predvidevati, ker so popolnoma naključne in se pojavljajo brez zunanje motivacije. Ko pa se že pojavijo, lahko razmišljamo o njihovi genezi, čeprav ne moremo nikoli dokončno odgovoriti na vprašanje, zakaj je v poljščini prišlo do preglasa $\acute{e} > a$ in $e > o$, zakaj se je v nekaterih narečnih področjih sklanjatev samostalnikov srednjega spola - $\acute{e}$, - $\acute{e}$ ta poenotila s sklanjativjo istega spola - e , - a npr.: *cielo, ciela* (tele, teleta), se sklanja kot *pole, pola* (polje, polja), v drugih ne.

Drugi diskutantje so zavzemali bolj zmerno stališče. Po njihovem predstavlja najmanjšo nevarnost revizija uresničevanja starejših predvidevanj, npr. števniske sklanjatev: *Z. Klemensiewicz* je v odvisnih sklonih predvideval posplošitev ene homonimične končnice - u : *pięć kobiet* (pet žensk), *pięciu kobiet* (petih žensk), *pięciu kobietom* (petim ženskam), o *pięciu kobietach* (o petih ženskah), */z/ pięciu/-oma kobietami* (s petimi ženskami). Verjetnost predvidenege je večja če izhaja s stališča splošnega in primerjalnega jezikoslovja; tako je laže izključiti spremembe v popolnih univerzalijah. Referentka je menila, da je predvidevanje lahko samo *nikalno*, da obsega samo spremembe, ki se *ne morejo uresničevati*.

Razprava je odkrila celo vrsto odklonov od splošne razvojne linije: kot primer nepričakovanega zaviranja v procesu izginjanja dvojine kot slovnične kategorije je referentka omenila tri dvojnjske oblike, ki se v sodobni poljščini pojavljajo zdaj v ednini: *ręka – w ręku* (M. m. sp. edn.), zdaj v množini: *ręka – ręce* (l. ž. sp. mn.); *rękoma* (O. ž. sp. mn.).

Zagovorniki predvidljivosti so razumeli predvidevanje kot možnost, da na osnovi nekaj definiranih variant ugotovimo vrsto spremembe in razložimo, zakaj je nastala po tej in ne po drugi varianti. Kot primer so navedli zamiranje zoženih samoglasnikov v splošni (standardni) poljščini in njihovo izenačevanje z nezoženimi samoglasniki iste ($\acute{a}$, $\acute{e}$ $>$ a , e) ali višje lege ($\acute{o}$ $>$ u).

Če povzamem, je prevladovalo mnenje, da o predvidljivosti v jezikoslovju do sedaj še nismo razmišljali v kategorijah verjetnostnega računa, kar še ne pomeni, da tako številnih in reprezentativnih pojavov ni mogoče raziskovati v tej

smeri in jih vključevati v splošne zakonitosti, po katerih se je jezik razvijal.

2. *Smeri jezikovnih sprememb.* Pri opisu geneze sprememb je upoštevanje podsistema, v katerem se pojavljajo, nezadostno. Potrebno je ugotoviti soodvisnosti med njim in drugimi podsistemi. Oslabitev slovanskega besednega izglasa, na primer, je povzročila spremembe v fleksiji: hierarhično nižja plast je torej vplivala na višjo. Sodobno splošno poljsko alternacijo $e : \emptyset$ pa so izoblikovali oblikoslovni procesi: Maria Honowska je bila mnenja, da se v paru *rozegrac* || *rozłożyc* (razigrati || razložiti) pojavlja e pred *nezložnim* korenem (*gr-a-ć*), $\emptyset$ pred *eno ali večzložnim* (*łoż-ć*), torej je višja plast vplivala na nižjo.

3. *Namen sprememb.* Pojmovanje usmerjenosti in namena sprememb, ki ga je predstavila Irena Bajerowa, je doživelo največjo kritiko. Po mnenju referentke spremembe, ki so v veliki meri splošne in se pojavljajo zelo pogosto, niso naključne, ampak težijo k optimalizaciji jezika. Do optimalnega stanja nikdar ne prihaja, vendar pa dva nasprotujoča si procesa – težnja k poenostavitvi jezikovnega sistema in želja po natančnosti (ki kontrast še krepí) – vzdržujeta ravnotežje, ki je potrebno za pravilno funkcioniranje jezika. Predvsem izraz optimalizacija je vzbudil živo diskusijo, ki je poudarjala negativne strani in neznanstvenost ocene sedanje stopnje v razvoju jezika kot boljše od starejših etap. Referentka je zagovarjala svojo tezo s tem, da izhaja iz razvoja splošnega standardnega jezika, ki je orodje vsakemu govorečemu in se kot tako orodje mora izpopolnjevati z vedno novimi funkcijami, ki jih splošni jezik v sedanjem času mora izpolnjevati.

4. *Pojem jezikovne zakonitosti.* Diskusija je postala tudi vprašanje o primernosti izraza *jezikovna zakonitost* in podčrtila, da izraz *zakonitost* funkcionira kot termin samo v naravoslovnih vedah, Irena Bajerowa pa je izrazila prepričanje, da izraz *jezikovna zakonitost* poimenuje samo regularnost, ki ureja številne pojave. Na osnovi raziskav besedil 18. stoletja je ugotovila celo vrsto primerov v urejevanju jezikovnih podsistemov, ki temeljijo na povečevanju kontrastov.

5. *Mesto zgodovinskega jezikoslovja v sodobni znanosti.* Konferenca je uvrstila zgodovinsko jezikoslovje na križišče osi zgodovinskih in jezikoslovnih ved. Zgodovinsko jezikoslovje sidi med znanosti, ki upoštevajo pojem časa.

Na konferenci poljskih zgodovinarjev jezika je bilo govora tudi o novih smereh v raziskovanju sprememb besednih pomenov. Jadwiga Puzynina je izhajala s stališča sestavinske semantike in predstavila novo klasifikacijo sprememb. To, kar smo tradicionalno pojmovali kot oženje pomena, npr. izraz *żona* (žena), ki pomeni zdaj samo še *omozeno žensko* (kobieta zamężna), je Puzynina predstavila kot dodajanje sestavine *zamężna* (omozena) k sestavini *żona* (žena) in pojav vzporedila z besedotvornim procesom: *malarka* (sli-

karka) je derivat osnovnega izraza *malarz* (slikar) s sufiksom *-ka*, ki pomeni *kobieta* (ženska).

Del konferenca so posvetili regionalnim raziskavam (na gradivu šlezjskih govorov) kot pomembni sestavini zgodovine splošnega (standardnega) jezika. Izkazalo se je, da še vedno pre malo vemo o jezikovnih variantah. Končno je konferenca obravnavala sodobne tehnične pripomočke v raziskovanju. V krakovskem oddelku Poljske akademije znanosti poskušajo raziskovati staropoljska besedila z računalniki.

Konferenca se je končala s sklepom o nujnosti kolektivnega raziskovalnega dela.

Antonina Grybosiova
Slezjska univerza v Katowicach
Prevedel Tone Pretnar
Jagelonska univerza v Krakovu

Jezikovna pogojenost, oblikovalna tvornost in slogovna zaznamovanost poljskega naglasnega verza

Kratko poročilo o tako pomembni novosti poljskega stihoslovja, kot je glede na zgodovino in teoretično naravnost sistemskih obravnjav poljskega verza *Tonizm* Terese Dobrzyńska in Zdzistawe Kopczyńska,¹ lahko problematiko, ki jo napoveduje naslov, samo nakaže, jo mestoma podrobneje osvetli, dokončno razvozlati ter sintetično ovrednotiti in zaokrožiti je ne more: izhajaja namreč zgolj iz notranje organizacije knjige in piščeve bralske in urejevalne skušnje z zgodovinsko starejšimi, bolj ali manj sporadičnimi uresničitvami poljskega naglasnega verza v primerjavi z istočasnimi in istorodnimi, slogovno in zvrstno zaznamovanimi slovenskimi poskusi.²

Obravnavana knjiga je že drugi poskus avtoric,³ kako teoretično izoblikovati modele za posamezne naglasne verzne vzorce, določiti njihove ubeseditvene možnosti in zgodovinsko razložiti ne le njihovo jezikovno podobo, temveč tudi splošno pesniško in v podrobnostih zvrstno in tematsko zaznamovanost naglasnega verznege sistema v razvoju poljske književnosti: po sintetično-analitičnih opisih K. W. Zawodzińskiego⁴ in F. Siedleckega,⁵ poskusu sinteze M. Duske⁶ in teoretičnih opažanjih M. R. Mayenowe⁷ in A.

¹ T. Dobrzyńska, Z. Kopczyńska, *Tonizm*, Wrocław, 1979, Ossolineum, s. 186: *Poetyka. Zarys encyklopedyczny*, Dział III: Wersyfikacja, tom V.

² T. Pretnar, *Tendencie toniczne wiersza ballad i romansów Adama Mickiewicza i Francje Prešerna*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego: Prace Historycznoliterackie, 39, Kraków, 1979, s. 23–35.

³ T. Dobrzyńska, Z. Kopczyńska, *Polski wiersz toniczny, w poszukiwaniu formuły systemu*, Pamiętnik Literacki, 1977 z. 1.

⁴ K. W. Zawodziński, *Zarys wersyfikacji polskiej*, Wilno, 1936.

⁵ F. Siedlecki, *Studia z metryki polskiej*, 1, Wilno, 1937.

⁶ M. Dūska, *Studia z historii i teorii wersyfikacji polskiej*, 2, Warszawa, 1979².

⁷ M. R. Mayenowa, *Stylistyczne motywy polskiego tonizmu*, Pamiętnik Literacki, 1958, z. 3.

Ważyka⁸ in se lotevata zapletene verzološke problematike s stališča generativne metrike tako na fonetično-fonološki kot na tekstovno-skladenjski ravni.

Ker naglasni verz izkorišča kot števno opazno jezikovno lastnost besedni naglas, pojmujeata avtorici kot nevtralne padajoče naglasne verze; sporadični krepki izglasi so zaznamovani. Poleg besednega naglasa priznavata v duhu poljske fonologije in zgodovinske metrike⁹ verzotvorni status tudi tako imenovanemu stranskemu besednemu naglasu, ki je v poljščini po definiciji fakultativen, za razliko od stalnega paroksitoničnega besednega naglasa inicialen in položajsko vezan; med njimi in glavnim besednim naglasom mora biti vsaj en nenaglašen zlog. Problematičnost definicije stranskega besednega naglasa, predvsem nedorečenost glede njegove slogovne zaznamovanosti, zapleta generativno formolo izbranih verznihi vzorcev (tri- in šestnaglasnega verza) v enaki meri kot metrično nepredvidljivo skladienjsko podrejanje besednih naglasov sintagmskemu ali stavčnemu podarku, ki v ubeseditvi naglasnega verza v slovanskih poezijah ni brez pomena. Sprejetje zaznamovanih fonetičnih prvin in skladienjsko-členitvenih tekstovnih pojavov, ki jih v slovanski primerjalni metriki pojmuje kot neenopomenske ubeseditvene postopke, v osnovno generativno formulo omogoča sicer kompleksen opis izbranega gradiva, delitev poljskega naglasnega verza na strogi in razvezani tip, ugotavljanje mutacij in lomov v njegovi zgodovini, ne govori pa o stopnji zapletenosti posameznih uresničitev in – kljub natančni analizi zlogovne dolžine, definiciji cezure v naglasnem verzu in opisu dvodelnosti naglasnega šesterca – razen v primeru metrično ambivalentnih enozložnic ne dovoljuje sintetične sodbe o prisotnosti uresničitvenih pravil zgodovinsko starejših verznihi sistemov (zlogovnega in zlogovno-naglasnega) v posameznih neenopomenskih ubeseditvah in v naglasnem verzu na sploh. Če bi upoštevali pravilo tonizacije šibkega (predvsem dvožložnega¹⁰) in atonizacije krepkega¹¹ vzglasa, bi ne bilo treba v *Requiemu* Gałczyńskiego kot metrično ambivalentne označiti desetžložne verze s toniziranim dvožložnim šibkim vzglasom:

bo w *pół* drogi jesteście dopiero 1 + T – 2
– 2 – ¹².

ki imajo v trinaglasnem verzu enako metrično in izpovedno vrednost kot verzi z atoniziranim krepkim vzglasom:

i wyrzucimy na chodnik 0 A 2 – 2 – 1,
ki nimajo statusa metrične ambivalentnosti.

Ugotavljanje skladienjskega podrejanja besednega naglasa sintagmskemu ali stavčnemu podarku, ne primer v verzu Broniewskega:

Trup, *ziemi* wydarty, leże, 0 – T + 2 – 1 – 1,

priča, da je tonizacija jedrnihi metrično šibkih položajev pogostokrat skladienjsko utemeljena, in

vodi k sklepu, da se – predvsem v razvezanem naglasnem verzu – metrična pravila podrejata skladienjsko-intonacijskemu členjenju pesemskega besedila.

Posebna vrednost obravnavane knjige je v metodi verzne analize, ki jo prevzema po Slovanski primerjalni metriki¹³ in ki dovoljuje odkriti, v kolikšni meri vpliva metrični vzorec na besedje (ritmični slovar) in skladnjo verznega besedila, hkrati pa omogoča primerjave z ubeseditvijo drugih verznihi sistemov v poljskem pesništvu ter istovrstnim verznihi oblikovanjem v drugih slovanskih književnostih. K temu cilju vodi kompozicija osrednjih treh poglavij (Splošne značilnosti poljskega naglasnega verza, Trinaglasni verz, Naglasni šesterec):¹⁴ od opisa verznega vzorca, preko analize zlogovne zgradbe posameznih ubeseditvev, ugotavljanja pogostnosti enot ritmičnega slovarja in tipov uresničitev se usmerja pozornost k samemu jedru: naglasni obteženosti naglasnega verza, od tod pa k primerjavi verznega in skladienjskega členjenja pesemskega besedila.

Zadnje poglavje osrednjih poglavij (Uresničevanje verznega vzorca v poljski književnosti) odkriva drugo, nič manj pomembno vrednost knjige: analize strogo metričnega tipa namreč funkcionalizira v zvrstno-slogovnem in književno-razvojnem smislu: obravnavana vzorca sporočata pretežno miselne pesniške vsebine in tudi pripovednost pozornost k samemu jedru: naglasni obteženosti naglasnega šesterca praviloma prehaja v refleksijo ali ilustrira filozofsko problematiko. Trinaglasni verz oblikuje pretežno štirivrstičnice s prestopno rimo ali rimanima sodima verzoma, šesterec pa se pojavlja tudi v sonetu in kitično nečlenjenih pesemskih besedilih. Razlike v oblikovalni tvornosti obravnavanihi vzorcev izhaja iz njune geneze v poljskem pesništvu.

Naglasni šesterec ima v poljski književnosti daljšo zgodovino: medtem ko se trinaglasni verz pojavja šele na prelomu 19. in 20. stoletja (s Kasproviczevo poezijo: avtorici delita trinaglasni verz na kasproviczevski in pokasproviczevski), živi naglasni šesterec že od Mickiewiczovega *Konrada Wallenroda* dalje kot ustreznik klasičnega šestomera: daljša zgodovina in epsko poreklo mu omogočata tudi bolj raznoliko tematsko kompozicijsko rabo.

⁸ A. Ważyk, *Nowe uwagi o teorii wiersza*. In memoriam Michała Rowińskiego, *Pamiętnik Literacki*, 1978, z. 1.

⁹ M. Dłuska, *Akcent i aтона w języku polskim*, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2, 1957.

¹⁰ T. Pretnar, *Metrika prevoda*, *Slavistična revija*, 1978, št. 1.

¹¹ Z. Koczyńska, L. Pszczołowska, *Wiersz polski*, *Słowiańska metryka porównawcza*, 1, Wrocław, 1978.

¹² S številkami od 0 do 2 zaznamujem mednaglasni interval, s črčico krepke položaje v verzu, s T toniziran šibki položaj, z A atoniziran krepki.

¹³ M. Červenka, L. Pszczołowska, *Uvod v: Słowiańska metryka porównawcza*, 1, Wrocław, 1978.

¹⁴ Termin šesterec uporabljam po analogiji s Kidričevim terminom naglasni četverec (Prešeren, Ljubljana, 1938, s. 382–384).

Razprave Terese Dobrzyńske in Zdzisławe Kopczyńske o poljskem naglasnem verzu opazno presega enciklopedično naravnost zbirke, v kateri je izšla: opozarja na zapleteno razmerje med metričnim vzorcem in njegovo ubeseditivjo; ubeseditivjo modifikacije vzorca zagovarja s semantičnimi argumenti, opozarja na preloma v

naglasnem verzem oblikovanju, ugotavlja njegovo zvrstno in slogovno naravnost, hkrati pa kljub kompozicijski in problemski sklenjenosti nudi primum izbrano in skrbno obdelano gradivo za primerjalno slovensko stihoslovje.

Tone Pretnar
Jagelonska univerza v Krakovu

Zapiski

Kugy, dežej, Smolle ipd.

V članku V povirju treh rek v lanskem JiS smo srečali dvoje oblik priimka: Kogoj kot priimek enega znamenitejših Kranjskogorcev in Kugy kot priimek odličnega planinskega pisatelja, po očetu Korošču iz Lipe pri Podkloštru, vnuka pesnika Jovana Vesela Koseskega. Izbor koroškega slovstva pod naslovom Ta hiša je moja ... v Kondorju pa nam je zastavil vprašanje sploh, kako je s slovenskimi priimki na -ej in -i. Ob osebne priimke na -ej in -i moremo pristaviti enako sklenjena rojstna imena in zatem sploh samostalnice, ki se končujejo enako. Tako se naše zanimanje razširja na področje, ki je strnjeno vključeno v odstavke o priponi -ej v I. knj. Besedotvorja slovenskega jezika dr. A. Bajca (1950, 21). Dodajam gradivo iz leposlovne proze, največ Prežihova Voranca, in iz svojih naključnih zapisov iz različnih virov. Kar stoji v mojem članku med navednicami, citiram iz osebnega pisma dr. Pavla Zablatnika iz Celovca (13. nov. 1977).

Pri sorodniškem poimenovanju imamo naslednje primere: atej – ati, tatej – tati, dedej – dedi, ujeje, stricej – strici, kumej itn.

Pripona -ej ni naglašena, enako ne pripona -i, nastala s skrčenjem, zlitjem iz -ej. Naglaševanje pripone -ej je po mojem mišljenju poznejše, najbrž pod vplivom naglaševanja pri priponi -è, -èta. (Prim. navedeno Bajčevo delo 66–67.)

Pomen majhnosti, drobnosti, ljubkovanja, lahko tudi podmeha imajo samostalniki na -ej v primerih: fántej, srótej – sirótej, stólej, dèzej (pohleven dež), družej, málej, nózej (nožič), strézej, pázej, mózej, múrej (človek, črn kot murn; priimek Muri) ipd. Prešeren ima bógmeje od meje Otomanov. Pri Bajcu beremo: pismej (pismouk), potepej, tlačeje (počasné) idr.

Moška rojstna imena se pogosto lahko končujejo na pripono -i, ki nastopa poleg pripone -ej, ne prva ne druga nista naglašeni: Andrej – Andri, Binej – Bini, Fridej – Fridi, Gregej – Gregi, Jozej – Jozi, Klemej, Kobej (= Jakob), Lipej, Lukej, Markej – Marki, Mirtej – Mirt, Nacej – Naci, Ru-

pej (= Rupert), Tomažej, Tonej – Toni, Tomej – Tomi, Šimej – Šimi idr.

»Ponekod uporabljajo obliko Foltej ali Folti samo za mladega ali malega Valentina, medtem ko starejšega Valentina kličejo samo še z imenom Folt.«

Pripono -ej srečamo izjemoma tudi pri ženskih imenih. Tako imamo poleg Mojca obliko Mojceje – Mojci. Kljub moški imenovalniški obliki, z moškimi sufiksom na -ej, se, po dr. P. Zablatniku, ime sklanja, kakor sledi: Mojci, Mojcije, Mojciji, Mojcijo, a tudi: Mojceje, Mojceje, Mojceji, Mojcejo.

Poleg moških osebnih imen so obče razširjeni enako oblikovani priimki na -ej ali (poznejši) -i. Tako oblikovane priimke srečujemo na prostoru Gorenjske, okoli Bovca, Trente in Idrije, v južni Koroški in v zahodnem delu Štajerske (do vključene Mislinjske doline). Tako sodim po svojem gradivu, vendar bi bilo treba ta areal natančneje določiti ob obilnejšem gradivu. Sem spadajo priimki: Blázej, Buti (po nemško zapisano Wutti), Hiti (= lovec), Hvasti – Hvastija, Hvastja (v kranjski ravnini in proti Kamniku), Kugi – Kúgej – Kógi – Kógej – Kógoj – Kogój, Kúnej – Kuni, Múrej – Muri, Malej – Mali (po nemško zapisamo Malle), Mulej – Muli, Muri, Picej, Strupej – Strupi, Smólej – Smóli) po nemško zapisano Smolle) idr.

Obliko Stani, za starejšo Stáneje, iz Stanislav, navaja iz zgodov. listin 17. stol. dr. A. Feinig v Letnem poročilu gimnazije za Slovence v Celovcu, 1974/75, 61.

Poleg oblike Vuti imamo na Koroškem priimek v obliki Vutej, Vute, Vavti, Vauti.

V slovenski pravni znanosti sta znana oče in sin, dr. Rado in dr. Gorazd Kúšej. Kúšejji so iz Podjune. V ponemčeni obliki srečamo ta priimek kot Kuschej. V telefonskem seznamu Celovca pa najdemo tudi obliko Kauschej, ki izpričuje značilni nemški samoglasniški prehod u v au (prim. Murus – Mauer, Muta – Mauten, Ture – Tauern ipd.)

Osebo mi je iz Kranjske gore znan primer natančnega razlikovanja samostalniške in pridevniške oblike imena Urban. Rojstno ime se jasno glasi Urban, Urbána, Vrbán, Vrbána. Hišno ime pa se glasi: pri Urbániju. Letoviščar Ivan Cankar se je 1912 hranil v hotelu Razor, pri Urbániju. Dečla, ki mu je ob kosilu redno prinašala na mizo merico vina, je bila Urbánijeva dečla, to je dekle iz rodu Urbánija, Urbáneja. Ena vodilnih oseb v Kersnikovi Jari gospodi je Vrbanoj (z uveljavljenim naglasom na zadnjem zlogu). V tem slovenskem koncu so doma priimki: Vrbánja, Vrbanija, Urbanija, kar navaja na osnovo Vrbánej.

Pisec tega sestavka je bil Smólíjov šteděnt, nikoli ne Smolějev ali celo Smolětov. V ljudski govorici se glasi priimek povsem jasno Smóli.

Porabljam priložnost, da pokažem na svojevrstno naglašanje pri priimkih Kravanja in Hlebanja. Uradni priimek nosi naglas na prvem zlogu: Krávanja, Hlébanja, medtem ko se hišno ime naglašuje na drugem zlogu: Kravánja, Hlebánja.

Za nas slaviste je zdaj pereče vprašanje, kako zapisovati, naglaševati in izgovarjati priimke naših slovenskih koroških pisateljev, kakor jih priobčuje Kondor. Naše številke pomenijo strani v knjigi, navedbe med narekovaji pa so iz že omenjenega pisma dr. P. Zablatnika. Narodopisec in slovenist dr. Zablatnik je bil dolgoleten gimnazij-ski učitelj tu upoštevanih koroških pisateljev, ob enem ravnatelj ustanove, ki je mogla in morala biti edino merodajna za pisno podobo njihovih priimkov:

Malle (Miško Maček): Málej, Máleja ali Máljia; naglas vedno na prvem zlogu; »nedomače in tuje bi zvenela za koroško uho oblika Máleta, »medtem ko o naglašanju Male, Maléta sploh ne more biti govora;

Smolle: naglas na prvem zlogu; sklanja: Smóleja; nikakor ne Smolleta ali Smoleta (158); »gen. Smoléta bi bil domačinom tuj;

Dárle, pisateljsko ime Eriha Prunča; sklanja: Dárleja, ne Dárleta (169); »takó proprost koroški domačin spontano sklanja po svojem čutu;

Wütte, gen. Wútteja ali Wúttija; »v koroškem slovenskem izgovoru Búte, Búteja ali Búti, Bútija; »na naši gimnaziji smo imeli dijake, ki so se /obvezno po krstnih listih/ pisali Wutte ali Wuttej ali Wutti. To ime se pogosto pojavlja tudi kot hišno ime: pri Búteju ali pri Bútiju; bútej ali búti je pri koroških Slovencih splošna oznaka za smrdokavro.»

Dómej, Dómeja (161); domače ime je Zgonc;

Črčej, Črčeja (153).

Zdaj se obrnimo k vprašanju priimka Kugy, Kugi ipd.

Sínu ponemčenega Korošca in hčere Jovana Vesela Koseskega zdaj seveda ne bomo spreminjali

oblike njegovega priimka. Po pričevanju dr. P. Zablatnika je priimek Kogoj, s poudarkom na prvem zlogu, »najbolj znan v Podjunici«. Včasih je priimek Kogoj zapisan s končnim y, vendar je to »zgolj sprenevedanje ljudi, ki bi hoteli brisati slovenske sorodstvene povezanosti. Ipsilon slovenska abeceda ne potrebuje in ne uporablja. Spakedrana oblika Kugy stoji v rojstni matriki namesto Kugi ali Kugej pri Juliusovem očetu Pavlu. Predobro poznam matrike, da lahko vem, kako strašno površno in nedosledno so župniki nekoč zapisovali priimke – zgolj po posluhu, po slepem občutku, navadno po napovedovanju ali narekovanju botrov, ki so prinesli otroka h krstu, nikakor ne po kakih dokumentih, še manj pa po kakih pravopisnih pravilih. Gre za pismeno sprenevedanje ne samo nemških (in laških), ampak tudi slovenskih zapisovalcev, ki so bili tedaj po večini zelo slabo vešč slovenskega pisanja. Župnik Blasius Nagel /v Podkloštru/, ki je krstil Pavla Kugyja leta 1815, je bil brez dvoma Slovec, kajti podkloštrski župnija je bila tedaj še kompaktno slovenska. Ta župnik je zgolj zaradi pomanjkljivega čuta za slovenski pravopis, tako vsaj jaz sodim, zapisal v krstno knjigo priimek v obliki Kugy namesto v obliki Kugi.«

Dr. France Avčín, ki je prevedel Kugyjevo knjigo Delo, glasba, gore (1966), je v podčrtani opombi o pisateljevem priimku postavil misel, da je priimek s končnim ipsilonom zapisal Juliusov oče, ker je s tem hotel zabrisati svoj slovenski rod. Oblika Kugi in zlasti še Kugy je našega planinskega pisatelja motila: ni mu šlo v račun, da bi bil vnuk Vesela Koseskega, živeč v Trstu, kjer ga je ponovno tudi osebo v letih pred smrtjo obiskal in ki je bil doma s tal slovenske Koroške – Nemec po rodu. Lastili pa so si ga vsaj Avstrijci, do neke mere celo Italijani. Samostojno je ob pomoči župnikov pregledal matrike za Lipo pri Podkloštru in za faro St. Lenart pri Sedmih studenčih. Neizpodbitno se mu je pokazalo, da je pisane priimka Kugy, z ipsilonom na koncu, zgolj sprenevedanje, kakor pravi dr. Pavle Zablatnik, oziroma malomeščanska želja ponemčenega Tržačana po imenitnosti, ki naj bi jo dal ipsilon na slovensko korenino. Svoje prepričanje in ugotovitve je nato zapisal dr. France Avčín v svoji avtobiografski klasični slovenski planinski knjigi Kjer tišina šepeta (1967, 339–341). Njegovo misel tu dopolnjujemo še z gradivom, ki izpričuje slovenski izvir pripone -ej in -i pri samostalnikih, posebno še rodbinskih in rojstnih imenih.

Hiša, kjer se je v Lipi pri Podkloštru rodil oče dr. Juliusa Kugyja, je v vasi najstarejša, saj nosi številko 1. Še danes se po domače hiši pravi pri Kugiju. In da stoji pred hišo lipa, gotovo ne pričá o germanskih tleh – pri tem ni treba biti nikak romantični hejslovan.

Viktor Smolej
Ljubljana

Bolj pojasnilo kot zagovor

V prvi številki 25. letnika *Jezika in slovstva* je Marjan Dolgan (ki je sicer tudi sodelavec Založbe Obzorja) dokaj na drobno pretresel 7., dopolnjeno izdajo priročnika *Pregled slovenske književnosti* in svoji oceni dal značilen naslov: *Janež-Ravbarjev priročnik ali nepojenjujoči čar okostenelosti* . Veseli moramo biti in hvaležni avtorju, da se je lotil tega zanj očitno neprijetnega opravila, da je prebral skoraj petsto strani zajetno knjigo in o njej povedal svoje kvalificirano mnenje. Veseli zato, ker strokovne in znanstvene knjige le redkokdaj doživijo pošteno in naddrobno oceno v javnosti (za primer naj navedem samo *Slovensko slovnico* dr. Jožeta Toporišiča, ki jo je 1967 izdala prav tako naša založba, pa doslej niti v strokovnih slavističnih glasilih ni bila primerno in resno ocenjena).

Z avtorjem Marjanom Dolganom torej ne nameravam polemizirati oziroma spodbijati njegovih ugotovitev, čeprav njegova ocena ni zmeraj objektivna; semantična analiza uporabljenih epitetov, označitev in sodb (in takšno analizo avtor najbolj zahteva pri obravnavi vsakršnega besedila) bi pokazala, da se je svojega pisanja lotil z odločnim in očitnim vnaprejšnjim prepričanjem o zastarelosti oziroma škodljivosti zadevnega priročnika. To je njego-

va pravica, ki mu jo daje kvalificirano ukvarjanje s književnostjo.

Ne morem pa vedeti, od kod avtorju prepričanje, da v založbi ni »nihče od njenih ljudi pregledal, ali in kako je /priročnik/ dopolnjen« in da se morda »za vsem skriva zaslužkarstvo«, zato samo kratko pojasnilo:

a) Priročnik je dopolnjen. Poglavlje o književnosti po drugi svetovni vojni je v prejšnjih izdajah štel 7, v novi jih šteje 74 strani;

b) K vprašanju, *kako* je dopolnjen, moram reči, da po enotni metodologiji in načelih, kot veljajo za celotno knjigo. Metodo pisanja sta si seveda izbrala avtorja. Zavedali smo se, da priročnik ni pisan po najsodobnejših literarnozgodovinskih in literarnoteoretičnih izhodiščih, zavedali pa smo se tudi *namena* knjige. Zategadelj je poudarek na opredelitvah *pregled* in *priročnik* . Kaj posebnega tisti, ki je v založbi rokopic prebral, seveda ni mogel storiti. Če bi želeli to, bi morala avtorja spremeniti celotno metodo, če pa bi naredili to, bi morali tako rekoč spremeniti avtorja.

c) Glede zaslužkarstva: ko bo knjiga čez kako leto prodana, smo avtorju recenzije pripravljene natanko pokazati, kakšen bo ta zaslužek.

Herma Vogeli
urednik ZO v Mariboru

Iz dela Slavističnega društva Slovenije

IX. mednarodni slavistični kongres v Kijevu

Od 15. do 20. oktobra 1979 je bila v Budimpešti in Višegradu seja mednarodnega slavističnega komiteja, ki se je je udeležil tudi akademik dr. Bratko Kreft. Na seji so sprejeli poročilo o VIII. kongresu v Zagrebu in Ljubljani in za IX. kongres, ki bo v prvi polovici septembra 1983. leta, sestavili program tematike. V razpravi o osmem kongresu so navzoči poudarili, da je bil dobro organiziran, da je bil programsko bogat in da bo v slavistiki zapustil močne sledove. Plenum je dal organizatorjem za njihovo prizadevanje vse priznanje.

Mednarodni slavistični kongres je izvolil tudi osrednji odbor devetega mednarodnega slavističnega kongresa, in sicer: za predsednika M. P. Aleksejeva, znanega sovjetskega učenjaka, za podpredsednike pa P. T. Tronjka (Ukrajina), D. Wortha (ZDA), S. Wollmana (CSSR), S. Graciotija (Italija), V. Georgijeva (Bolgarija), W. Hensla (Poljska), J. Hama (Avstrija) in B. Krefta (Jugoslavija). Jugoslovanski predstavniki v mednarodnem komiteju so: I. Frangeš, B. Koneski in R. Marinković.

Mednarodni slavistični komitej je v zvezi s prihodnjim kongresom sprejel tele sklepe:

1. Kongres v Kijevu bo trajal sedem dni (imel bo dve plenarni zasedanji, en dan je rezerviran za izlet, preostali čas pa bo kongre delal v sekcijah).
2. Kongres bo imel pet sekcij: a) jezikoslovje, b) znanost o književnosti, c) književno-jezikovna problematika, d) folkloristika in e) zgodovinska problematika.
3. Vsako poročanje bo označeno za referat. Za vsak referat je predvidenih 15 minut, za razprave o referatih pa po 5 minut.
4. Na kongresu naj bi bilo prebranih največ 600 referatov.
5. Vsi referati morajo vsebovati primerjalno problematiko, sicer ne bodo uvrščeni v kongresni program.
6. Nacionalni slavistični komiteji so dolžni natisniti vse referate in jih poslati drugim slavističnim komitejem najkasneje šest mesecev pred kongresom. Referati, ki poprej ne bodo natisnjeni, ne bodo uvrščeni v kongresni program.

7. Kongresni jeziki: vsi slovanski jeziki, od neslovanskih pa angleščina, francoščina in nemščina.

8. Organizatorji kongresa bodo izdali knjigo povzetkov vseh sprejetih referatov in jo poslali za udeležence nacionalnim slavističnim komitejem (dva meseca pred kongresom).

9. Če bo referat napisan v enem od slovanskih jezikov (razen v ruščini), potem je povzetek lahko v angleščini, francoščini, nemščini ali ruščini; če pa bo referat v enem od neslovanskih jezikov, potem naj bo povzetek v ruščini, ukrajinščini ali beloruščini.

10. Besedilo povzetka ne sme biti daljše od 30 vrstic; referenti so dolžni poslati izvlečke v dveh primerkih svojemu slavističnemu komiteju do konca julija 1981.

11. Naslov referatov morajo udeleženci IX. kongresa poslati svojim slavističnim komitejem do 15. maja 1980. Naslov mora biti napisan v jeziku, v katerem bo napisan referat. Ob naslovu je treba navesti tudi sekcijo in v njenem okviru tematiko, v katero naj bi bil referat uvrščen.

Teme na devetem mednarodnem slavističnem kongresu:

I. Jezikoslovje:

1. Praslovanski jezik v krogu drugih jezikov.
2. Jezikovne razmere v Kijevski Rusiji in razmerje pisanega jezika do drugih jezikov.
3. Genetično, tipološko in arealno preučevanje slovanskih jezikov.
4. Kontrastivno preučevanje fonologije, gramatike in leksike sodobnih slovanskih jezikov med seboj in v zvezi z neslovanskimi jeziki.
5. Razvoj sodobnih vzhodnoslovanskih književnih jezikov.

II. Književnost

1. Književnost Kijevske Rusije v slovanskem in svetovnem kontekstu.
2. Zamenjava smeri v slovanskih književnostih kot zgodovinski in teoretični problem.
3. I. S. Turgenjev in svetovna kultura.
4. Klasično izročilo in razvoj socialističnega realizma v slovanskih deželah.
5. Sedanje stanje in perspektive primerjalnega preučevanja slovanskih literatur.

III. Književno-jezikovna problematika

1. Vprašanje semantične in formalne strukture umetniške besede pri Slovanih.
2. Teorija literarnega prevoda. Književni prevodi med slovanskimi jeziki. Prevodi neslovanskih jezikov na slovanske in narobe.
3. Tekstološka vprašanja v zvezi s slovanskimi jezikovnimi in literarnimi spomeniki.

4. Novi raziskovalni poskusi pri preučevanju slovanskih literatur (semiotika, teorija komunikacije, analiza tekstov, systemska, kvantitativna, algebrajska analiza ipd.).

5. Sociolingvistični način vrednotenja knjižnega dela.

IV. Folkloristika

1. Folklor Kijevske Rusije in folklor drugih narodov v srednjem veku.
2. Vprašanje poetike slovanske folklore.
3. Folklor slovanskih narodov v narodnoosvobodilnem boju proti fašizmu.
4. Folklor v sistemu sodobne umetnosti.
5. Načela o izdajanju zbornikov, slovarjev in katalogov o folklori slovanskih narodov.

V. Zgodovinska problematika

1. Etnogeneza Slovanov v luči arheoloških, zgodovinskih, jezikovnih in etnografskih podatkov.
2. Kijevska Rusija in njene mednarodne zveze.
3. Družbena misel slovanskih narodov v dobi razsvetljenstva in nacionalnih prerodov; vprašanja zgodovine slavistike.
4. Socialni in kulturni razvoj slovanskih narodov po letu 1945.
5. Zgodovinski spomeniki in spomeniki materialne kulture slovanskih narodov (problemi preučevanja, hranjenja in izkoriščanja).

Tema plenarne seje: Kijev in njegov delež v razvoju slovanskih narodov in svetovne kulture.

Interdisciplinarne teme:

1. Etnogeneza Slovanov.
2. Juraj Križanić v kontekstu svojega časa.
3. Predmet, metode in perspektive sodobne slavistike.

PREJELI SMO V OCENO

Mirko Peti, Predikatni proširak. Znanstvena biblioteka Hrvatskoga filološkog društva 6. Izdavački servis: Sveučilišna naklada Liber. Zagreb 1979. 180 str.

Alfonz Gspan, Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja. II. knjiga. Pregledal in dopolnil Anton Slodnjak. Slovenska matica. Ljubljana 1979. 477 str.

Primož Simoniti, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja. Slovenska matica. Ljubljana 1979. 289 str.

Oton Župančič. Simpozij 1978. Uredil Francé Bernik. Slovenska matica. Ljubljana 1979. 565 str.

